

کاربرد عکس در آموزش کشاورزی

● تهیه و تدوین: مهندس حشمت‌اله سعدی

● چکیده

امروزه، در آموزش کشاورزی، همانند سایر رشته‌ها، از روش‌ها و وسایل و فنون گوناگون استفاده می‌شود که هر یک از آنها، در زمان خاصی، با توجه به اهداف آموزش کاربرد دارند. در بسیاری از موارد، استفاده همزمان از چند وسیله یا روش، کارایی را بالا می‌برد. عکس نیز به عنوان یک ابزار آموزشی به علت اثرگذاری و تأثیر از طریق بینایی افراد، نقش مهمی در یادگیری دارد، چرا که، تحقیق نشان می‌دهد، ۷۵ درصد از یادگیری افراد از طریق بینایی حاصل می‌شود.

عکس می‌تواند، جزئیات یک واقعه را در حداقل زمان و با دقت بسیار زیاد ترسیم نماید. به عبارتی، می‌تواند آنچه را که وجود دارد، ثبت نماید. از آنجایی که روستاییان در محیط طبیعی احساس آرامش می‌کنند، کاربرد عکس، آموزش و یادگیری را برای آنها ملموس می‌کند و آنچه را که می‌بینند، باور می‌کنند. چرا که، به صحت آن اعتقاد دارند. کاربرد عکس در آموزش کشاورزی به خصوص در نمایش ابزارالات جدید و روش‌ها و شیوه‌های نو و نیز، مقایسه چند روش با هم می‌باشد. چنانچه در آموزش عکس از گفتار هم استفاده گردد، کارایی بیشتر می‌شود.

● مقدمه

به علت گستردگی کار کشاورزی و تنوع بهره‌برداران منابع طبیعی، ضرورت دارد، در آموزش آنها از روش‌ها و وسایل گوناگون آموزشی استفاده شود. در آموزش علوم، هیچ روش منحصر

به فردی وجود ندارد، بلکه هر روش در جا و مکان خاصی دارای بالاترین کارایی است. امروزه، وسایل و روش‌های آموزشی به اشکال مختلف تقسیم‌بندی می‌شوند، در غالب این تقسیم‌بندیها عکس به عنوان یک ابزار آموزشی دیداری، مدتهاست جایگاه خود را یافته است، اما آن چنان که مناسب و شایسته است در آموزش کشاورزی به کار نمی‌رود. به همین دلیل، ضرورت دارد، پیرامون نقش و جایگاه عکس در آموزش کشاورزی بررسیهای جامعی انجام شود.

با وجود محدودیت زبان نوشتاری در آموزش کشاورزی در ایران، به علت بیسوادی بخش وسیعی از کشاورزان، عکس می‌تواند در آموزش مؤثر باشد. اگر گفتار هم همراه عکس به کار رود، نتیجه بسیار عالی است.

هدف از نوشتن این مقاله، ذکر مقاله‌ای برای ورود به بحث عکاسی و کاربرد آن در آموزش کشاورزی است. لذا، در اینجا جنبه‌های فنی مسأله مورد بررسی قرار نمی‌گیرد، بلکه هدف، ذکر تاریخچه‌ای مختصر از کاربرد عکس در آموزش، و نیز، ویژگیهای عکس مناسب برای آموزش کشاورزی و روش آموزش با عکس است. از آنجایی که درباره کاربرد عکس در آموزش

کشاورزی، منبع مکتوبی وجود ندارد، تهیه این مقاله، با استفاده از تجارب نگارنده و نیز بهره‌گیری غیرمستقیم از کتب عکاسی بوده است.

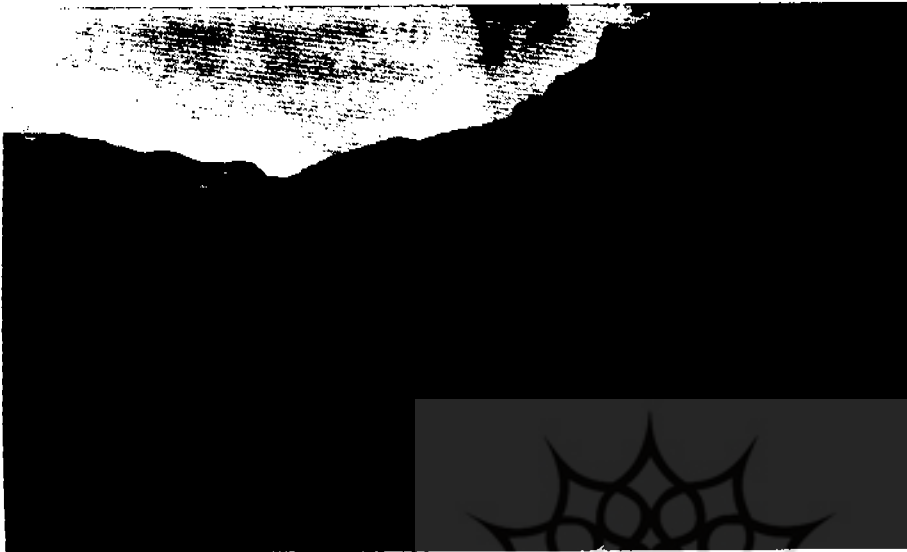
● تاریخچه استفاده از عکس در آموزش

لئوناردو داوینچی، برای اولین بار، در حالی که در یک اتاق تاریک، نور از یک سوراخ وارد اتاق می‌شد، تصویر اشیای بیرون اتاق را روی دیوار به طور معکوس مشاهده نمود. بعد از این کشف، کوششهای بسیاری برای ساخت دوربین به عمل آمد، تا این که در سال ۱۳۴۲، میلادی، دوربین عکاسی به بازار آمد. این دوربین عدسی نداشت و توسط الکساندرین ساخته شد. این دوربین به مرور کامل شد و در سال ۱۵۵۰، توسط جیرولاموکاردانو عدسی به دوربین اضافه شد. این روند تکاملی، تا ساخت دوربینهای پیشرفته امروزی ادامه داشته است. (منبع ۴- ص ۵)

با تکامل دوربین، هنر عکاسی نیز به اوج خود رسید و عکسهایی با سوژه‌ها و شیوه‌های مختلف به بازار آمد. همزمان با ورود عکسهای مختلف به بازار، اندیشه استفاده از عکس در آموزش شکل گرفت. اولین دانشمندی که بر استفاده از عکس در آموزش تأکید داشت، کمینوس بود. وی از عکس در آموزش زبانهای خارجی استفاده می‌کرد. او در کتاب معروف خود، به نام "جهان، اشیاء و تصویر آنها" می‌نویسد: استفاده از عکس، موضوع آموزشی را برای فرد ملموس می‌کند. به همین دلیل و به طور مکرر در کتابهای خود از عکس بهره گرفته است، چرا که معتقد است: استفاده از نیروی بصری و قوه بینایی یادگیری افراد را بالا می‌برد. (منبع ۲- ص ۵)

دانشمند دیگری که از بانیان استفاده از عکس در آموزش است، هنریچ پستالوژی بود. او نیز تأکید داشت، یادگیری زمانی صورت می‌گیرد، که جنبه حسی داشته باشد. به این علت او در آموزش جغرافیا، علاوه بر استفاده از گردش علمی، از تصاویر و نقشه‌ها هم به طور مرتب استفاده می‌کرد.

بعد از این دو دانشمند، به مرور استفاده از عکس در آموزش مرسوم شد، به طوری که امروزه، عکس عنصر اساسی در کتابهای آموزشی به خصوص برای کودکان و کم‌سوادان محسوب می‌شود.

عکس شماره ۱

با نمایش یک عکس می‌توان تفاوتها را نشان داد. در این عکس، با مقایسه دو طرف دره می‌توان اهمیت پوشش گیاهی در حفظ خاک را مشاهده کرد.

حاصل می‌شود (بقیه اطلاعات: از طریق بویایی ۱۳ درصد، شنوایی ۴ درصد، ذائقه ۶ درصد و لامسه ۱۳ درصد به دست می‌آید). ضرب‌المثل "شنیدن کی بود مانند دیدن"، حاکی از اهمیت بینایی در کسب اطلاعات است.

سه ویژگی در عکس آموزشی وجود دارد که آن را از سایر وسایل آموزشی متمایز می‌کند:

۱- **صداقت و امانت**: عکس ساخته ذهن افراد نیست؛ بلکه گزارش زنده یک رویداد است. به همین دلیل روستایی آن را باور می‌کند. استفاده از بذر اصلاح شده و برتری آن نسبت به بذرهای اصلاح نشده و اثر آن در افزایش محصول را، با دو عکس می‌توان نشان داد. زارع نیز، آن چه را می‌بیند باور می‌کند.

۲- **دقت در ترسیم**: یک عکس جزئیات را نمایش می‌دهد. هنگام استفاده از عکس در آموزش کشاورزی، هر یک از فراگیران به دقت آن را بررسی و به نکات تازه‌ای می‌رسند. که ممکن است، حتی آموزشگر هم متوجه آن نشده باشد.

۳- **سرعت ضبط**: عکس لحظات را سریع

● اهمیت عکس در آموزش کشاورزی

عکس، زبان جهانی است. عکس در واقع، نوعی گفتار و زبان است. زبان نوشتار در هر جامعه‌ای، با توجه به فرهنگ جامعه، متغیر است. برخی از جوامع از چپ به راست می‌نویسند، برخی از راست به چپ و برخی از بالا به پایین. اما تصویر این چنین نیست و در همه جا یکسان تهیه و خوانده می‌شود. عکس در تمام دنیا از چپ به راست خوانده می‌شود. (منبع ۱- جزوه درسی)

بسیاری از مفاهیم کشاورزی را ممکن است، ساعتها نتوانیم با زبان و گفتار بیان نماییم، اما نمایش چند عکس، موضوع را به سادگی بیان می‌کند، ضمن این که اثر آن به جا ماندنی است، مثلاً، با استفاده از دو عکس مناسب، می‌توان اثر ایجاد سد انحرافی را در جلوگیری از سیل نشان داد.

با توجه به این که عکس از طریق دیدن دریافت می‌شود، بیشترین اثر را در یادگیری دارد؛ چرا که، بیش از ۷۵ درصد اطلاعاتی را که از پیرامون خود کسب می‌کنیم، از طریق قوه بینایی

ضبط می‌کند. دوربین‌های پیشرفته را می‌توان طوری تنظیم نمود که در زمانهای دلخواه، عکس را تهیه نمایند.

با توجه به موارد فوق، اهمیت عکس به خصوص در آموزش کشاورزی، بیشتر می‌شود. هر چند که متأسفانه، استفاده آن در ایران محدود است.

در آموزش کشاورزی، کاربرد عکس در موارد ذیل کاربرد دارد:

- یادآوری تجارب در کشاورزی: عکس جانشین خوبی برای اشیاء و حوادث است؛ چنانچه دسترسی به اشیاء اصلی نباشد، عکس می‌تواند فقدان آنها را در آموزش جبران نماید.
- مقایسه و تضاد: با دو عکس می‌توان دوروش یا دو وسیله مختلف را نمایش داد، گاهی با یک عکس هم می‌توان تضادها را نمایش داد (عکس شماره ۱)
- معرفی ماشین‌آلات و ابزارآلات جدید کشاورزی (عکس شماره ۲)
- نمایش موفقیت‌های طرحها و پروژه‌ها (عکس شماره ۳)
- ایجاد تنوع در آموزش کشاورزی
- کمک به درک و فهم مطالب کشاورزی (عکس شماره ۴)
- معرفی روشهای جدید کشت (عکس شماره ۵)

● عکس مناسب در آموزش کشاورزی

در خلال ۵۰ سال گذشته، ضوابط مربوط به ارزیابی عکس مرتب تغییر نموده است، زمانی عکاسی را رقیب نقاشی می‌دانستند. در نتیجه عکسی مناسب بود که با احساس باشد. زمانی عکس مناسب، عکسی بود که از تکنیکهای برتر استفاده نماید؛ اما امروز، مجموعه این عوامل در ارزیابی عکس به کار می‌رود.

از عکسهایی که در زمینه‌های کشاورزی تهیه می‌شود، چند گروه بهره می‌برند، مردم، کشاورزان، دانش‌آموزان، دانشجویان و محققین. مردم بیشتر به زیبایی و تنوع عکس علاقه‌مند هستند. حال آن‌که، محققین بیشتر به علمی بودن عکس توجه دارند. چون مخاطبین در آموزش کشاورزی، عمدتاً کشاورزان هستند، توجه به خصوصیات و ویژگیهای روحی و روانی آنها، در تهیه عکس

عکس شماره ۲

این عکس ضمن معرفی ماشین سمپاشی جدید اندازه تقریبی و روش کاربردی آن را بیان می‌کند.

محیط مربع ندارد. مناسب‌ترین کادر برای آموزش 3×4 می‌باشد. البته عکس با کادر 1×2 یا $1 \times 2/5$ هم کاربرد دارد. با توجه به روش استفاده از عکس، اندازه عکس متفاوت است. (منبع ۲ - ص ۶)

اگر بخواهیم با الحاق عکس به دیوار، از آن در آموزش استفاده نماییم، اندازه 30×40 مناسب‌ترین اندازه است. اما چنانچه بخواهیم عکس را به فراگیران بدهیم و سپس از آنها در آموزش استفاده کنیم، اندازه 9×13 مناسب می‌باشد.

با توجه به آنچه گذشت، عکس مناسب برای آموزش کشاورزی حتی‌المقدور باید:

- رنگی و مستند باشد.
- اندازه کادر آن به نسبت 3×4 باشد
- بتواند با کشاورزان ارتباط برقرار نماید و برای آنها قابل فهم باشد
- روشن و واضح باشد
- موضوع آن مورد توجه مردم و در راستای اهداف آموزش باشد
- تصاویر ساده و در عین حال، سؤال برانگیز

الزامی است. عکس رنگی در آموزش کشاورزان، کاربرد بیشتری نسبت به عکس سیاه و سفید دارد. چرا که روستایی با طبیعت بزرگ شده است و عکسی که بتواند، طبیعت را بهتر نمایش دهد، برای او ملموس‌تر است. زیرا، شباهت سوژه و عکس در تصاویر رنگی بالاست و او بهتر می‌تواند با آن ارتباط برقرار نماید. البته چنانچه هدف نمایش، فرم یا فضای یک سوژه باشد (مثلاً نمایش یک گاواهن)، در این صورت ضرورتی برای تهیه عکس رنگی وجود ندارد. باید متذکر شد، عکس رنگی معایبی هم دارد، از جمله هزینه بالای آن و دیگر این که رفع عیب احتمالی از عکس رنگی مشکل است.

عکس مستند، کاربرد بیشتری نسبت به عکس تفسیری در آموزش کشاورزی دارد. زیرا عکس مستند بر خلاف عکس تفسیری، واقعیتها را نشان می‌دهد و ارتباطی با دیدگاه عکاس ندارد. اندازه عکس در آموزش کشاورزی هم موضوع مهمی است. اصولاً، عکس مربعی، یعنی عکسی که طول و عرض آن یکسان باشد، مناسب نیست. چراکه، انسان ذاتاً تمایلی به استفاده از اشکال و

توانایی بهره‌گیری از دوربین و آشنایی با اصول فنی آن: امروزه دوربینها به اندازه‌ها و اشکال گوناگون در بازار وجود دارد، اما همه آنها از جعبه‌ای تشکیل شده‌اند که دو جزء اصلی دارد. الف: عدسی که تصویر ایجاد می‌کند. ب: فیلم که آن را ضبط می‌کند.

به همین دلیل، دوربینها غالباً کار یکسانی انجام می‌دهند و آن چه مهم است، هنر عکاسی است. با این حال دوربینها را از نظر پیچیدگی به سه دسته تقسیم می‌کنند:

الف: دوربینهای تخصصی

ب: دوربینهای نیمه تخصصی (ویوکمرا - پولاروید)
ج: دوربینهای معمولی (کانن - یاشیکا) (منبع ۵ - ص ۶۹)

دوربینهای تخصصی و نیمه تخصصی در کار آموزش کشاورزی به روستاییان و کشاورزان کاربرد کمتری دارند؛ چرا که، تهیه یک عکس معمولی با آنها به راحتی مقدور نیست. مثلاً، دوربین ویوکمرا، برای عکس برداری از موضوعات متحرک، مطلقاً مناسب نمی‌باشد. در حالی که، اکثر سوژه‌های کشاورزی که مناسب برای آموزش هستند، متحرکند. علاوه بر این، این نوع دوربینها بسیار سنگین و نیازمند سه پایه‌اند.

یا این که دوربین پولاروید، ضمن داشتن هزینه بالا؛ عکسهایی تهیه می‌کند که به مرور رنگ آنها از بین می‌رود. با توجه به موارد فوق، بهترین دوربینها در آموزش کشاورزی همان دوربینهای معمولی است. این دوربینها به دو صورت: حرفه‌ای و آماتور در بازار موجود است. نوع اول، نیاز به تنظیم دیافراگم فاصله و... و آگاهی به اصول عکاسی دارد. اما در نوع دوم، این فعالیتها به صورت اتوماتیک انجام می‌شود.

با توجه به موارد فوق، نوع دوربین با در نظر گرفتن نوع عکس (هنری، تفسیری، آموزشی و...) انتخاب می‌شود و نوع عکس هم با توجه به مخاطبین است. لذا، نمی‌توان یک دوربین واحد را در تهیه عکس آموزشی پیشنهاد نمود.

● روش استفاده از عکس در آموزش کشاورزی

عکس به صورت آموزش به کار می‌رود؛

۱- چنانچه تعداد فراگیران زیاد باشد، اما تعداد عکس محدود؛ عکس باید به دیوار نصب شود تا امکان مشاهده آن برای همه وجود داشته باشد. در

عکس شماره ۳

این عکس درختکاری و اهمیت آن را در جلوگیری از فرسایش خاک نشان می‌دهد.

حرفه احساس داشته باشد، لازمه این احساس، علاقه واقعی است.

شناخت و آگاهی نسبت به کشاورزی: هر چند علاقه شرط ضروری برای انجام هر کاری است، اما در تهیه عکس به تنهایی کافی نیست. بسیاری از مردم به چیزهای زیادی علاقه‌مند هستند، اما برای رسیدن به آنها وقت صرف نمی‌کنند، چرا که اشتیاق ندارند. یک عکاس باید از ماهیت کشاورزی و عوامل مؤثر بر آن آگاهی داشته باشد، او باید نسبت به مسائل و مشکلات جامعه روستایی اطلاع جامع داشته باشد.

داشتن قدرت تجسم و تخیل قوی: در غالب موارد، سوژه‌ها یا موضوعات کشاورزی متحرک هستند. عکاس باید بتواند، در هر شرایطی بهترین بعد از سوژه را انتخاب نماید. لازمه این کار، داشتن قدرت تجسم است. گرفتن چند عکس به امید این که یکی از عکسها مناسب باشد، صحیح نیست. عکاس باید در هر زمانی بتواند مکان و زمان مناسب تهیه عکس را پیش‌بینی نماید.

باشد

مطابق طبیعت و جامعه روستایی باشد.^۲
کنجکاوی کشاورز و روستایی را برانگیزد

● ویژگیهای عکاس در تهیه عکس در آموزش کشاورزی

هر چند یک عکاس حرفه‌ای می‌تواند از هر سوژه‌ای، عکس قابل قبول تهیه نماید. با این حال، توجه به نوع موضوع، عکاس باید یک سری صفات اختصاصی داشته باشد. نظر به خصوصیات بخش کشاورزی و مسائل پیرامون آن، فردی که بخواهد در زمینه کشاورزی عکس آموزشی تهیه نماید، باید دارای خصوصیات زیر باشد:

علاقه به کشاورزی و محیطهای روستایی: بدون چنین علاقه‌ای، عکاس نمی‌تواند عکس با ارزشی تهیه نماید، چرا که عکس باید بر بیننده اثر بگذارد، چنین عکسی باید گیرایی داشته باشد. برای تهیه عکس گیرا، علاقه واقعی به سوژه، شرط نخست در تهیه عکس است. برای این که عکاس بتواند از محیطهای کشاورزی یا روستایی عکس تهیه نماید، باید نسبت به این محیط و

این مورد، اندازه عکسها بزرگتر است و در ارتفاع ۱۹۰ - ۱۶۰ سانتیمتری نصب می شود. فراگیران ضمن مشاهده عکسها مسائل و نکات ضروری را یادداشت می نمایند و از آموزشگر می پرسند.

۲- چنانچه آموزش در کلاس انجام شود، یعنی تعداد فراگیران محدود باشد، می توان عکسها را به افراد داد تا بعد از مشاهده همه آنها به صورت چرخشی، نکات موجود در آنها را مورد بررسی قرار دهند. در این روش، برای بهره گیری بهتر از زمان، توجه به مسائل ذیل ضروری است.

- انتخاب عکس: آموزشگر باید، با توجه به تعداد فراگیران و موضوع آموزشی و زمان، تعداد مناسبی عکس انتخاب نماید. تعداد عکسها باید به حدی باشد که امکان بررسی و مشاهده آنها توسط فراگیران وجود داشته باشد.

- ارائه عکس به فراگیران: ابتدا عکسها را به فراگیران داده تا خود بتوانند، تضادها و جزئیات را مشاهده نمایند و سوالاتی در ذهن آنها پیدا شود. آموزشگر می تواند، قبل از جمع آوری عکسها سوالات را یادداشت نماید.

- جمع آوری عکسها و نمایش تک تک آنها توسط آموزشگر: در این مرحله، آموزشگر توضیحات لازم را در هنگام نمایش عکسها می دهد و از سوال و جواب استفاده می کند.

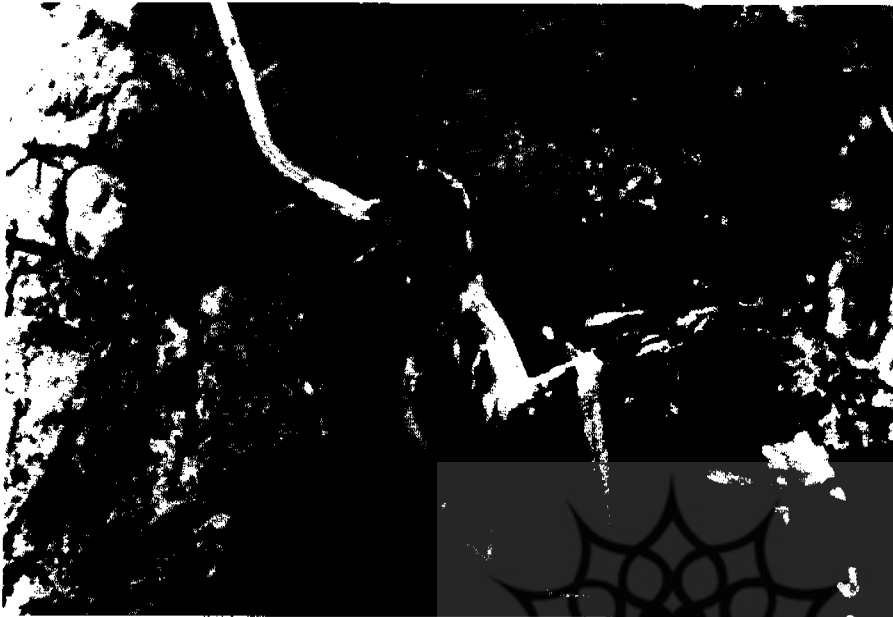
در آموزش با عکس؛ باید عکسهایی انتخاب شود که نیاز به تفسیر داشته باشند، و ایجاد سوال نمایند و او را به تفکر وا دارند. قبل از نمایش عکسها، فراهم نمودن وسایل کمکی که احتمالاً به کار می رود، ضروری است.

۳- استفاده از وسایل کمک آموزشی (اوپیک)

در مواردی که لازم است، تصاویر بزرگتر از معمول نمایش داده شوند، وسایل کمک آموزشی به کار می رود، یکی از معمولی ترین آنها اوپیک است. برای آموزش با اوپیک نیازمند توانایی در بهره گیری از آن، توسط آموزشگر، تاریک نمودن اتاق و ... هستیم که البته در ایران، به منظور آموزش کشاورزی کمتر به کار می رود. برای استفاده از اوپیک آموزشگر باید ابتدا شرایط را فراهم و عکسها را به ترتیب موضوع آماده نماید.

• نتیجه و بحث

نظر به اهمیت توسعه کشاورزی در کشور و با توجه به این که اکثر بهره برداران کشاورزی در ایران از تحصیلات رسمی پایینی برخوردارند،

عکس شماره ۴

این عکس به درک و شناخت بیماری سفیدک خیار بسیار کمک می کند. اثرات بیماری به وضوح دیده می شود.

عکس شماره ۵

این عکس روش کشت زیر پلاستیک خیار را نمایش می دهد. در بسیاری از مناطق کشور، این روش کاربرد دارد، اما شناخت زارعین از آن کم است.

خانواده‌های روستایی است. ترویج، خدمات خود را بیشتر بر مسائل خاص جامعه روستایی بنا می‌نهد و تلاش می‌کند، این مسائل و مشکلات را به روشهای علمی و عملی برای مردم حل کند و آن را تا مرحله‌ای که روستاییان مخاطب، دقیقاً و بدون احتیاج و کمک دیگران به استقلال عمل برسند. پیگیری کند و ادامه دهد.

ترویج روستایی، برای خدمات خویش، روشها و رسانه‌های آموزشی متعددی را در اختیار دارد. روشهای آموزشی ترویج، در سه حیطه فردی، گروهی و انبوهی، اشتها یافته‌اند که می‌توان برای هر روش، از رسانه‌های آموزشی متنوعی برای تسهیل و تسریع یادگیری بهره‌گیری نمود.^(۱)

در جنبه‌های آموزشی انبوهی، ترویج تمایل دارد، از رسانه‌های فراگیر استفاده کند، تا قادر شود، جمعیت بیشتری از جامعه روستایی را به نحوی مؤثر زیر پوشش آموزشهای خود ببرد. در این باره، می‌توان از رادیو، تلویزیون، جشنواره و به ویژه «نشریات ترویجی» نام برد.

مقاله حاضر، بر آن است، نکاتی پیرامون اصول و مبانی در طراحی، تدوین و ارزشیابی نشریات ترویجی را که رعایت آنها ضروری است، مورد بررسی قرار دهد.

■ نشریات ترویجی

نشریات ترویجی، رسانه‌هایی آموزشی هستند که جدیدترین، مفیدترین و کاربردی‌ترین اطلاعات و دانش مورد نظر نظام ترویج روستایی را، در اختیار آن گروه از مردم روستایی که از سواد خواندن بهره‌مند هستند، قرار دهد. این گروه، با مدد گرفتن از این «ارتباط نوشتاری»، تشویق و ترغیب می‌شوند، در فعالیتهای شغلی خود آن دانش و اطلاعات را به کار گیرند.^(۲) در این راستا، ترویج تلاش می‌کند با انتشار نشریات ترویجی، بینش و نگرش روستاییان را برای پذیرش نوآوری و تغییر رفتار متقاعد سازد.

نشریات ترویجی، رسانه‌هایی برنامه‌ریزی شده هستند. یعنی، مراحل طراحی، تدوین و تولید آنها، بر پایه نیازهای شناسایی شده مخاطبین استوار می‌گردند و طی یک فرایند برنامه‌ریزی شده، به اجرا گذاشته می‌شوند. از سوی دیگر، نشریات ترویجی رسانه‌های

مبانی طراحی

و تدوین نشریات ترویجی

■ مهندس محمدرضا عباسی

■ چکیده

فرآیند آموزشهای ترویجی نسبت به آموزشهای رسمی، بسیار پیچیده‌تر است. در این آموزشها روستاییان و مروجین، در هر مکان و به هر شیوه‌ای در تعامل هستند، تا نیازهای آموزشی را از طریق آموزش و یادگیری از سر راه خود بردارند.

شیوه‌ها و امکانات آموزشی بسیار متعدد در دسترس ترویج و نیز مروجین روستایی قرار دارد. آموزشهای فردی، گروهی و انبوهی به وسیله تخته و گچ، نمایش فیلم، بازدید علمی، نشریه، پوستر، برنامه‌های رادیویی - تلویزیونی و ... هر یک موقعیت و شرایط ویژه‌ای را طلب می‌کنند و با توجه به اهداف و امکانات آموزشی، کاربردی خاص خود را دارند.

بر این اساس، رسانه‌های آموزشی بر پایه خصلتهای آموزشی در آموزشهای ترویجی موارد استفاده متعددی دارند. یکی از این رسانه‌ها، نشریات ترویجی است. بدیهی است نشریات ترویجی زمانی مفید و مؤثر خواهند بود که محتوای آموزشی، روش نگارش، اصول طراحی آنها بر اساس نیازها و ویژگیهای فردی مخاطبین خود تهیه شده باشد.

اصولاً نشریات ترویجی رسانه‌هایی آموزشی هستند که جدیدترین، مفیدترین و کاربردی‌ترین اطلاعات و دانش مورد نظر نظام ترویج روستایی را در اختیار جمعیت خاصی از مردم روستایی که سواد خواندن دارند قرار می‌دهد تا آنها با مدد گرفتن از ارتباط نوشتاری، تشویق و ترغیب شوند، در فعالیتهای شغلی، آن دانش و اطلاعات را به کار گیرند.

امتیاز بزرگ نشریات ترویجی آن است که در واقع، نوعی «خودآموز» هستند و دیگر نیازی به آموزشگر، سخت‌افزارهای نمایشی و سایر عوامل فنی، مادی و انسانی ندارند. روستاییان با استفاده از این نشریات، خود معلم خویش خواهند بود.

مبانی طراحی و تدوین نشریات ترویجی عبارتند از: تعیین ساختار آموزشی، گردآوری و تنظیم مطالب، طراحی تولید، ارزشیابی و تولید انبوه که این مقوله به تفصیل هر یک را مورد بحث قرار می‌دهد.

■ مقدمه

یکی از هدفهای عمده و اساسی ترویج، کمک به نشر دانش و اطلاعات مفید، جدید و کاربردی در قلمرو علوم کشاورزی و اقتصاد

آموزشی «خودآموز» قلمداد می‌گردند. از این جنبه، نشریات ترویجی دارای یک امتیاز بزرگ هستند. زیرا در مقایسه با سایر رسانه‌های آموزشی، این نشریات، بدون نیاز به عوامل دیگر انسانی و مادی (اعم از آموزشگر، سخت‌افزار، شرایط و امکانات) می‌توانند، در هر مکان و موقعیت دلخواه بارها و بارها مورد استفاده روستاییان قرار گیرند.

اگر نشریات ترویجی به شیوه‌ای مناسب و منطقی تهیه شوند، دارای مزایای فراوانی در پیشبرد اهداف و سیاستهای نظام ترویج و نیز جاری شدن آموزشهای ترویجی خواهند بود. برخی از این مزایا، عبارتند از:

- نشریات ترویجی موجب می‌شوند، امکان و زمینه مناسبی برای جمعیت انبوهی از مردم روستایی فراهم شود.

- انتشار این نشریات، مشکلات و موانع آموزشی حضوری و لاجرم کمبود نیروی انسانی ترویج را مرتفع می‌کند.

- نشریات ترویجی، سبب ارتقای بهره‌وری و صرفه‌جویی در نیروی انسانی متخصص می‌شوند. زیرا به وسیله یک گروه متخصص تهیه‌کننده نشریه، می‌توان تعداد بی‌شماری یادگیرنده را زیر پوشش آموزشهای ترویجی برد.

- انتشار و ارسال نشریات ترویجی تا اقصی نقاط کشور، موجب می‌شود جدیدترین و سودمندترین اطلاعات به دست مردم ساکن روستاهای دور افتاده برسد و با دقت و حوصله کافی از محتوای آنها در جریان فعالیتهای شغلی و زندگی خویش استفاده کنند.

- آموزش مؤثر، آموزشی است که «تداوم» داشته باشد. برای تداوم آموزش می‌باید یک منبع یا عامل آموزشی به طور مداوم در دسترس یادگیرنده باشد، تا وی قادر شود، در هر زمان و موقعیت به آن مراجعه نموده و مشکلات آموزشی خود را مرتفع سازد. از این رو، نشریات ترویجی، در واقع، یک منبع آموزشی محسوب می‌شوند، که برای تداوم یادگیری، نقش بسیار مطلوب و پویایی ایفا می‌کنند.

■ خصلت ممتاز «خودآموزی» نشریات ترویجی (۳)

اصولاً بیشتر رسانه‌های آموزشی، مانند: رادیو، تلویزیون، فیلم، نوار صوتی، نشریه، کتاب

● نقش آموزشگر، برای تدریس مطالب نشریات ترویجی نامرئی است. بنابراین، زیاد هم بی‌راهه نخواهد بود، که بگویم نشریات ترویجی، یک آموزشگر یا مروج چاپی هستند، به همین دلیل است که به آنها نشریات خودآموز گفته می‌شود.

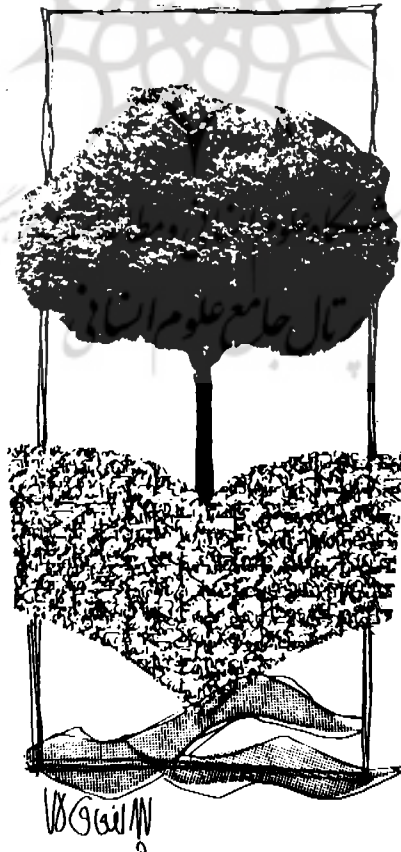
و ... قادر هستند، برای مخاطبین خود دارای خصلت خودآموزی باشند.

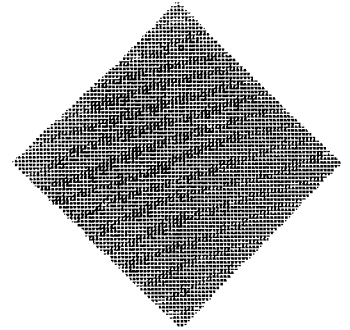
به طور کلی، رسانه‌های آموزشی «خودآموز»، رسانه‌هایی هستند که یادگیرنده را یاری می‌کنند، بدون استمداد از فرد یا منبع کمکی دیگری، پیامهای آموزشی نهفته در آن رسانه را بیاموزد و نیز فعالیتهای یادگیری، مشکلات، تجارب و آموخته‌های خویش را ارزشیابی کند. (خودارزشیابی)

بر این اساس، یادگیرنده بعد از هر بار استفاده از رسانه آموزشی قادر خواهد بود، برای خود مشخص سازد، تا چه میزان به هدفهای آموزشی آن رسانه نایل شده است و نیازهای آموزش - جدید - خود را تشخیص دهد. (خود - تشخیصی) در این راستا، نشریات ترویجی نیز، نوعی خودآموز محسوب می‌شوند. زیرا، این نشریات، از طریق برقراری «ارتباط نوشتاری»، یادگیری معنی‌داری را برای قشر مخاطب خود به ارمغان می‌آورند و مسافتهای طولانی بین آموزشگر و یادگیرنده را از میان برمی‌دارند.

با توجه به مطالب یاد شده، تهیه و نگارش متن نوشتاری برای یک خودآموز ویژه بزرگسالان - و به خصوص روستاییان - با یک نوشتار عادی (غیر خودآموز) بسیار متفاوت خواهد بود. به عبارتی دیگر، طراحی و تدوین متون کتابهای درسی (غیر خودآموز) و نشریات ترویجی (خودآموز)، تفاوتهای فراوانی دارد. زیرا، محتوای کتابهای درسی صرفاً بر اساس هدفهای آموزشی تدوین و ارائه می‌گردد و این معلم است که با فن و هنر خود، آن مطالب را به یادگیرندگان می‌آموزد. در این رهگذر، مسلم است که عیب و نقصهای احتمالی در بیان هدفها و مطالب، توسط وی برطرف می‌شود. حال آن که برای آموختن نشریات ترویجی، یادگیرنده خود معلم خویش است. بنابراین، محتوای نشریه باید به شیوه‌ای دقیق تر و قابل فهم تر ارائه گردد تا خواننده بدون کمک دیگران، قادر به یادگیری مطالب و درک صحیح و سریع آن باشد.

نقش آموزشگر، برای تدریس مطالب نشریات ترویجی نامرئی است. بنابراین، زیاد هم بی‌راهه نخواهد بود، که بگویم نشریات ترویجی، یک آموزشگر یا مروج چاپی هستند، به همین دلیل است، که به آنها نشریات خودآموز گفته می‌شود.

- نشریات ترویجی، سبب ارتقای بهره‌وری و صرفه‌جویی در نیروی انسانی متخصص می‌شوند. زیرا به وسیله یک گروه متخصص تهیه کننده نشریه می‌توان تعداد بی‌شماری یادگیرنده را زیر پوشش آموزشهای ترویجی برد.
- انتشار و ارسال نشریات ترویجی تا اقصا نقاط کشور، موجب می‌شود جدیدترین و سودمندترین اطلاعات به دست مردم ساکن روستاهای دور افتاده برسد و با دقت و حوصله کافی از محتوای آنها در جریان فعالیتهای شغلی و زندگی خویش استفاده کنند.

■ اصول طراحی و تدوین نشریات ترویجی^(۴)

با عنایت به مطالب بیان شده، طراحی و تدوین یک نشریه ترویجی، امری مشکل و بسیار حساس به نظر می‌رسد. بنابراین، لازم است، کلیه مراحل تهیه آن بر اساس برنامه‌ریزی صحیح و مناسب طی شود. به طور کلی، برنامه‌ریزی تهیه یک نشریه ترویجی، به پنج مرحله زیر تقسیم می‌شود:

- ۱- تعیین ساختار آموزشی
- ۲- گردآوری و تنظیم مطالب
- ۳- طراحی تولید
- ۴- ارزشیابی
- ۵- تولید انبوه

۱- تعیین ساختار آموزشی

منظور از ساختار آموزشی یک نشریه ترویجی در واقع، تبدیل دقیق، هماهنگ و منطقی نیازهای آموزشی شناسایی و تعیین شده، به هدفهای آموزشی (برای رفع نیازهای مزبور) بر اساس ویژگیهای مخاطبین یک نشریه خاص است.

برای تعیین ساختار آموزشی، نخستین گام، در اختیار داشتن نیازهای آموزشی قشر مخاطب، به عنوان خمیرمایه اصلی کار است. بدیهی است، اگر نیاز آموزشی خاصی در دست نباشد، نشریه‌ای تهیه و منتشر نخواهد شد - اگر هم تهیه شود، بی‌خاصیت می‌باشد و سبب حیف و میل سرمایه‌های انسانی و مادی خواهد شد، زیرا فلسفه وجودی و مقصود اصلی از انتشار این نشریات، رفع نیازهای آموزشی بخشی از مردم روستایی است، که نیازهای مزبور، مانع رشد و تعالی آنان شده‌اند.

معمولاً نیازهای آموزشی به کمک نیازسنجی آموزشی به روش (از مردم روستایی) یا غیر مستقیم (از طریق مروجان یا تجربه، کارشناسان، مسؤولین و سیاستگذاران نظام ترویج) تشخیص و شناسایی می‌شوند، سپس نیازهای شناسایی شده، از طریق تشکیلات ترویج به گروه تدوین نشریات ترویجی ابلاغ می‌گردد.

گروه تدوین نشریات ترویجی برای نیازهای آموزشی شناسایی شده، هدفهای آموزشی لازم را بر اساس ویژگیهای مخاطبین نیازمند تدوین می‌کند. اصول انجام این کار به شرح ذیل است.

الف: تنظیم چک لیست

گروه تدوین نشریات ترویجی، سیاهه لیست (چک لیست) ویژگیهای مخاطبین مورد نظر را تنظیم می‌کند. برای نمونه، برخی از موارد این سیاهه در جدول شماره یک، آمده است. گروه تدوین برای انجام موفقیت‌آمیز فعالیتهای خویش، کلیه اطلاعات لازم را برای تنظیم سیاهه لیست ویژگیهای یادگیرندگان از طریق سفارش‌دهنده نشریه (واحد مسؤل و سفارش‌دهنده در تشکیلات ترویج) کسب می‌کند.

کاربری سیاهه لیست مزبور به تدوین‌کنندگان نشریات کمک می‌کند، تا ارائه مطالب و سایر امور طراحی را با سن، تجارب قبلی، تواناییها، علایق و ... مخاطبین همگام و هماهنگ سازند.

ب- تدوین هدفهای آموزشی

تنظیم و تدوین آموزش نشریات ترویجی از مهمترین فعالیتهای مرحله تعیین ساختار آموزشی هر نشریه است. هدف آموزشی، بیانگر تغییرات قابل انتظاری است که خواننده پس از مطالعه نشریه باید از خودبروز دهد. به دیگر سخن، هدف آموزشی، رفتار یا رفتارهای پیش‌بینی شده‌ای را

نشان می‌دهد، که از آن طریق، نیاز آموزشی مخاطبین نشریه مرتفع خواهد شد.

نکته مهم آن است که هدف آموزشی واقعی، رفتاری را مد نظر قرار می‌دهد که خواننده فاقد آن رفتار است (نیاز آموزشی)، تا پس از مطالعه نشریه به آن رفتار راغب گردد و به آن عمل نماید. (رفع نیاز آموزشی) بنابراین، محتوای یک نشریه ترویجی به شیوه‌های تنظیم و تدوین می‌شود، که خواننده را به انجام رفتاری تشویق و ترغیب سازد که قبلاً از انجام آن عاجز بوده است. بر این اساس، از طریق تنظیم واقعی و منطقی هدفهای آموزشی امکان رفع نیازهای آموزشی خوانندگان نشریه و در نتیجه، توسعه آنان در زمینه دانش، مهارت و بینشهای جدید و مطلوب میسر می‌شود.

به منظور تدوین هدفهای آموزشی، باید برای سئوالهای زیر، پاسخ روشن و قاطع در دست باشد:

- آیا تحقق هدفهای تنظیم شده به رفع نیازهای آموزشی مخاطبین می‌انجامد؟

- آیا هدفها مشخص می‌کنند که پس از مطالعه نشریه، خوانندگان باید قادر به انجام چه رفتاری شوند

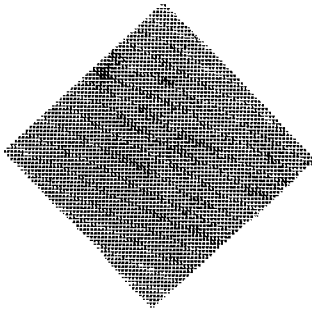
- آیا هدفها، قابل مشاهده، سنجش و ارزشیابی هستند

- آیا بیان هدفها به حالتی هست که خوانندگان را قادر سازد میزان دستیابی خویش را به هدفها تشخیص دهند؟ (خود ارزشیابی) و ...

■ انواع هدفهای آموزشی

گرچه نشریات ترویجی مواردی مانند: رشد و توسعه دانش، مهارتهای ذهنی، تواناییها، طرز تلقی، مهارتهای کاربردی و عملی، علایق و ارزشها را هدف قرار می‌دهند، اما تمامی این هدفها را می‌توان در قالب سه گروه هدفهای

نشریات ترویجی، رسانه‌هایی آموزشی هستند که جدیدترین، مفیدترین و کاربردی‌ترین اطلاعات و دانش مورد نظر نظام ترویج روستایی را در اختیار آن گروه از مردم روستایی که از سواد خواندن بهره‌مند هستند، قرار دهد.

برای نشریات ترویجی یک بار سرمایه‌گذاری می‌شود، ولی سالها (در صورت تدوین صحیح و گزینش اطلاعات اصولی و کاربردی) مورد استفاده قرار می‌گیرند. پس یکی از امتیازهای نشریات ترویجی، ماندگاری آنها می‌باشد.

مطلب نشریه باید ساختاری دقیق و هماهنگ با هدفهای آموزشی داشته باشد. علاوه بر آن، مطالب باید از جدیدترین، کاربردی‌ترین، معتبرترین و مفیدترین اطلاعات و منابع انتخاب و تدوین شوند تا خوانندگان به مطالب روز و مفید تجهیز گردند و بتوانند به مراحل والای رشد و توسعه دست یابند.

مطالب نشریه باید این ذهنیت را در خواننده تقویت کند که وی برای موفقیت بیشتر در زندگی ناچار است، این مطالب را بخواند و یاد بگیرد تا در فرصتهای شغلی خود، به نحوی چشمگیر و موثر به کار گیرد. بنابراین، برای تحقق این امر، باید مطالب با مقدار زیادی مثال، نمونه، طرح مسأله، عکس، تصویر، نمودار و ... همراه گردد و به گونه‌ای تدوین شود که خواننده با دقت و انگیزه کافی، نکات مهم را مورد تأکید قرار دهد و آنها را با علاقه برای بهره‌برداری به خاطر سپارد.

۳- طراحی تولید

منظور طراحی تولید آن است که کلیه مطالب گردآوری شده، با عنایت به ویژگیهای مخاطبین نشریه، به سورت رسانه‌ای آموزشی قابل ارائه گردد. طراحی تولید نشریات ترویجی، شامل: مراحل مختلف است، که مهمترین آنها به شرح زیر می‌باشد:

الف - زبان نوشتاری

نشریه ترویجی، یک رسانه آموزشی برای افرادی است که نیاز آموزشی نوشتاری دارند. در واقع، امتیاز نشریه در آن است که از طریق «آموزش نوشتاری»، می‌تواند برخی نیازهای آموزشی را مرتفع سازد.

پس زبان نوشتاری نقش اساسی در موفقیت نشریه دارد. در نشریات ترویجی، مطالب آموزشی به سبک شخصی و غیر رسمی ارائه می‌شود، به

آموزشی زیر طبقه‌بندی کرد: (۶)

الف - هدفهای عاطفی (رشد و توسعه طرز تفکر، علاقه، ارزشها و نگرشها)

ب - هدفهای شناختی (رشد معلومات، مهارتهای ذهنی و تواناییها)

ج - هدفهای روانی - حرکتی (تقویت نیرو یا مهارتهای عملی و فعالیتهای ماهیچه‌ای)

بنابراین لازم است طراح و تدوین‌کنندگان نشریات ترویجی گروه یا طبقه هدفهای آموزشی را مشخص کنند. سپس، مطالب و محتوا را به نحوی تهیه و تدوین کنند که هدفهای مزبور تحقق یابد.

■ هدفهای رفتاری

یکی از معیارهای اثربخشی نشریات ترویجی ایجاد حس موفقیت در خواننده است. برای این کار اگر هدفهای آموزشی به وضوح تنظیم گردند، طراحان نشریه تنها نیاز دارند که مطالب لازم را برای تحقق این هدف تنظیم کنند، بنابراین، هدفهای آموزشی نشریه باید قابل سنجش باشد و رفتاری را که پیش‌بینی می‌کند، قابل مشاهده باشد. این مطلب در واقع، اشاره به آن دارد که بعد از تدوین هدفها، باید کلیه آنها به هدفهای رفتاری تبدیل شوند تا به عنوان محور اصلی تهیه نشریه در دستور کار تدوین‌کنندگان قرار گیرد، و مخاطبین نیز برای خود - ارزشیابی از آنها استفاده کنند.

۲- گردآوری و تنظیم مطالب

نشریه ترویجی یک منبع آموزشی برای افراد است که نیاز آموزشی آنان را می‌توان به وسیله «زبان نوشتاری» مرتفع ساخت. پس مطالب نشریه کلید اصلی رفع نیازهای آموزشی مخاطبین محسوب می‌شود.

نحوی که گویی یک آموزشگر یا مروج نامرئی با یادگیرنده در حال صحبت است. این زبان نوشتاری، خوانندگان را به مطالعه دقیق تر و در نتیجه، یادگیری بهتر تشویق خواهد کرد.

علاوه بر آن، اگر چه نشریات ترویجی برای روستاییان که حداقل سواد خواندن و نوشتن دارند، تهیه می‌شوند، اما این واقعیت را نباید از نظر دور داشت که جمعیت زیادی از همین روستاییان با سواد، از سرعت، توانایی و مهارت لازم برای خواندن و درک مطالب بهره‌برده‌اند. از این رو در نگارش این نشریات، می‌باید توجه کافی مبذول شود. به طور کلی، زبان نوشتاری نشریات ترویجی باید حتی‌المقدور، نکات زیر را مورد نظر قرار دهد:

- پاراگرافها، جمله‌ها و واژه‌ها، کاملاً به هم مرتبط و از وحدت بیانی لازم برخوردار باشند
- مطالب با تجارب و دانش قشر مخاطب، کاملاً هماهنگ و سازگار باشد. به طوری که خواننده احساس نکند که مطالب بیش از حد پیچیده یا بسیار ساده و پیش پا افتاده است. همچنین، مطالب باید، شیوه‌ای نگارش شوند که قشر مخاطب آنها را به آسانی درک کند. برای تحقیق این مسأله، باید گروه تدوین، مخاطبین خاص هر نشریه را دقیقاً مشخص و در شناسنامه نشریه نیز، ارائه کنند.

- زبان نگارش با توجه به فرهنگ عامه مخاطبین کاملاً رسا باشد. به طوری که خواننده احساس کند، نویسنده نشریه با وی در حال صحبت و گفتگو است. در این راستا، باید از واژه‌ها و زبان شفاهی رایج مخاطبین حداکثر استفاده به عمل آید.

- پاراگرافها و جمله‌ها، بسیار کوتاه، ولی معنی‌دار باشند و از بیان طولانی مطالب و جملات پیچیده اجتناب شود.

- و ...

ب- ارتباط تصویری

امروزه در تدوین رسانه‌های نوشتاری و به ویژه نشریات ترویجی از هر ارتباط تصویری (گرافیک) استفاده‌های شایانی می‌شود. ارتباط تصویری سبب می‌شود متن نشریه از حالت نوشتاری خالص، خارج شود. بر همین اساس، انگیزه خواننده را تحریک می‌کند، تا میل به مطالعه بیشتر داشته باشد. علاوه بر این، به کارگیری فنون ارتباط تصویری، موجب می‌شود، از طریق تصویر، خطوط ترسیمی، رنگ، ترکیب‌بندی، اشکال سه بعدی و ... فهم و درک برخی مطالب را که بیانگر یک مهارت، پدیده، ویژگی‌های فیزیکی و ... است، آسان و قابل درک سازد.

برخی از نکات دیگری که در زمینه ارتباط تصویری برای نشریات ترویجی لازم الاجرا می‌باشند، عبارتند از:

- طرحها و تصاویر، باید بیانگر مفاهیم و واقعیهایی باشند که شرح و توصیف آنها به زبان نوشتاری مشکل است.

- طرحها و تصاویر، باید پیام نوشتاری نشریه را برای درک و یادگیری سریع و صحیح، تقویت و توسعه بخشند.

- طرحها و تصاویر، باید موجب تنوع و نیز، ایجاد علاقه و جذابیت برای مطالعه دقیق تر از سوی خواننده شوند.

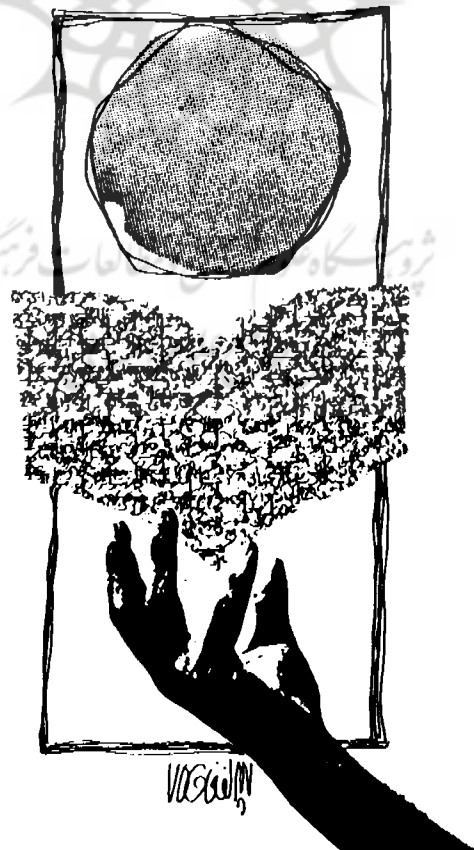
- و ...

ج- طراحی صفحات (صفحه‌آرایی)

طراحی صفحات و به اصطلاح صفحه‌آرایی نشریات ترویجی، از اهمیت زیادی برخوردار است. صفحات نشریه، ضمن آن‌که باید برای بزرگسالان از نظر جذابیت مناسب باشد، باید در فهم و درک بهتر مطالب و نیز سرعت بخشیدن به آن مؤثر باشد. برخی از نکاتی که باید در صفحه‌آرایی نشریات ترویجی رعایت شوند، عبارتند از:

- نکات مهم و هدفهای مهم جزئی و محوری، در داخل کادر قرار داده شوند. این امر موجب می‌شود مخاطبین در نگاهی گذرا، مطالب کلیدی و هدفهای اساسی را به ذهن بسپارند یا تأکید و تأمل بیشتری برای به خاطر سپاری آنها از خود نشان دهند.

● نشریه ترویجی یک رسانه آموزشی برای افرادی است که نیاز آموزشی نوشتاری دارند. در واقع، امتیاز نشریه در آن است که از طریق «آموزش نوشتاری» می‌تواند برخی نیازهای آموزشی را مرتفع سازد.

- مفاهیم اصلی و تیتراها، با حروفی متفاوت و درشت تر از حروف متن نوشته شوند.

- برای حاشیه صفحه در سمت چپ و راست ۲-۳ سانتی متر و بالا و پایین صفحه فاصله‌ای حدود ۲/۵ - ۲ سانتی متر در نظر گرفته شود.

- صفحات نشریه به طور دقیق شماره گذاری شوند. بهتر است شماره‌ها در گوشه و یا وسط حاشیه پایین صفحات حروفچینی شوند.

- مطالب با حروف خوانا و واضح (غیر تزیینی) حروفچینی گردند. از بکار بردن حروف ابتکاری و تزیینی که باید خوانندگان انرژی و دقت زیادی صرف خواندن آنها کنند، اجتناب شود.

- عکسها و تصاویر در جای مناسب نصب شوند. بهتر است، محل عکسها و تصاویر در ذیل هر مطلب و به عنوان مکمل آن قرار گیرند. در واقع، عکس و مطالب باید وحدت بیان داشته باشند. اگر هدف از ارائه عکس، درک بهتر مطالب است، باید زیرنویس مختصر و مفیدی برای هر عکس گنجانده شود، اما اگر هدف به فکر واداشتن مخاطبین است، آوردن زیرنویس لزومی ندارد یا می‌توان از عبارات استقهامی (طرح مسأله) بهره‌گیری کرد.

- قبل از ارائه مطالب کالبدی نشریه لازم است مقدمه نشریه گنجانده شود. مقدمه مطلبی کوتاه است که مبین موضوع و هدف از تدوین نشریه و شرایط کاربرد محتوای آن است.

- مطالب نشریه (محتوا)، باید به بخشها یا فصلهای اصلی و فرعی مرتبط به هم تقسیم شوند. برای فصلهای اصلی، تیتراهایی با حروف درشت و برای فصلهای فرعی تیتراهایی با حروف کوچکتر، که بین هدف مطلب است، تدوین و تنظیم شود.

- در پایان هر فصل سوالات (آزمون) قرار داده شده. این قسمت بهتر است با عنوان «سوالات متن» یا «به این سوالات پاسخ دهید» صفحه‌آرایی شود.

- در صفحات آخر نشریه، پاسخهای صحیح «سوالات متن» به تفکیک هر فصل از مطالب نشریه، با حروفی متفاوت از متن نشریه صفحه‌آرایی شود.

- باید کوشش شود از آوردن عکسها و نیز ترسیم خطوط و طرحهای متعدد اجتناب گردد، زیرا هر چه صفحات نشریه شلوغ تر شوند، مخاطبین ناچارند، انرژی بیشتری را برای پیدا کردن ارتباط

مابین مطالب، عکس، تصویر و ترسیمات صرف کنند و این امر سرعت مطالعه را کند می‌کند و درک و فهم را به تعویق می‌اندازد.

د- طراحی روی جلد

مهمترین عوامل برجسته روی جلد نشریات، عنوان نشریه و تصویر است. عنوان نشریه، باید با حروفی خوانا، کاملاً درشت و با ترکیبی زیبا طراحی شود. بدیهی است، عنوان نشریه می‌باید بیان‌کننده محتوای آموزشی آن باشد.

عامل برجسته دیگر، تصویرسازی روی جلد است. برای روی جلد باید مناسب‌ترین عکس یا تصویری که به نحو چشمگیری مبین محتوای آموزشی نشریه است، انتخاب شود. بنابراین هر یک از دو عامل مزبور، باید بیانگر محتوای آموزشی نشریه باشند. عنوان نشریه «بیان نوشتاری» و عکس یا تصویر «بیان دیداری» محتوا را به عهده دارند.

از عوامل مهم دیگر، استفاده به جا و منطقی از رنگ و ترکیب‌بندی تصویر و نوشته‌های روی جلد است که می‌باید از جذابیت بسیار بالایی برخوردار باشد.

ه- تنظیم راهنمای نشریه

راهنمای نشریه، بیانگر ویژگی‌هایی است که خواننده قبل از انتخاب و مطالعه نشریه ترویجی به یک شناخت کلی، ولی دقیق از محتوای آن دست می‌یابد. وی از این طریق تشخیص خواهد داد که آیا مطالعه این نشریه برای او لازم و مورد نیاز است یا خیر؟ برخی از این ویژگی‌ها عبارتند از: هدفهای آموزشی نشریه (به زبان ساده) - فهرست عناوین (اصلی و فرعی) - شرایط استفاده از نشریه - ویژگی‌های لازم افرادی که نشریه برای آنان تدوین شده است.

- و -

و - تنظیم فعالیت‌های یادگیری

نشریات ترویجی به اقتضای ماهیت آنها، که غالباً مطالبی جدید و کاربردی را به قشر مخاطب خود ارائه می‌دهند، لازم است در حکم یک «کارگاه آموزشی» عمل کنند، در واقع می‌توان گفت: هر یک از نشریات ترویجی، یک کارگاه

گروه تهیه و تدوین نشریات ترویجی، باید هر ساله، از کارآیی و اثربخشی نشریات، ارزشیابی لازم را از طریق نظرسنجی مخاطبین، مسؤلان، کارشناسان و سایر مردم و افراد ذی‌صلاح به عمل آورد. اگر بر اساس نتایج ارزشیابی، نشریه دارای کارآیی مثبت باشد، ممکن است، بدون تغییرات اساسی و تنها از دیدگاه اضافه کردن اطلاعات جدید و حذف کردن اطلاعات هنسوخ شده، مورد تجدید نظر و بازسازی قرار گیرد. اما اگر میزان کارآیی و اثربخشی آن منفی باشد، باید در نشریه تغییرات بنیادین صورت گیرد و در صورت لزوم، حتی نشریه‌ای جدید تهیه و جایگزین آن شود.

تنظیم و تدوین آموزش نشریات ترویجی از مهمترین فعالیت‌های مرحله تعیین ساختار آموزشی هر نشریه است. هدف آموزشی، بیانگر تغییرات قابل انتظاری است که خواننده پس از مطالعه نشریه، باید از خود بروز دهد. به دیگر سخن، هدف آموزشی، رفتار یا رفتارهای پیش‌بینی شده‌ای را نشان می‌دهد، که از طریق، نیاز آموزشی مخاطبین نشریه مرتفع خواهد شد.

ز - تعیین توالی بخش‌های مختلف نشریه
یک نشریه ترویجی، از بخش‌های متعددی تشکیل شده است، که هر بخش یک یا چند صفحه از صفحات نشریه را به خود اختصاص می‌دهد. ترتیب توالی صفحات نشریه بر اساس مطالب هر بخش عبارتند از:

- ۱- صفحه عنوان (در این صفحه عنوان نشریه، نویسنده، منتشرکننده، سال انتشار و ... می‌آید)
- ۲- صفحه راهنمای نشریه
- ۳- صفحه مقدمه نشریه
- ۴- صفحات مربوط به متن نشریه (در پایان هر بخش از متن، صفحه «سوالات متن» نیز گنجانده می‌شود)
- ۵- صفحات مربوط به فعالیت‌های دیگر
- ۶- چند صفحه سفید برای خلاصه‌برداری خواننده (در نشریات ترویجی بهتر است، خلاصه نشریه به عهده خواننده گذاشته شود)
- ۷- صفحه منابع و مأخذ مورد استفاده

۴- ارزشیابی

الف - کنترل کیفیت - قبل از چاپ، باید نسخه تهیه شده نشریه (نسخه اصلی) برای کنترل کیفیت مورد ارزشیابی قرار گیرد. این مرحله از ارزشیابی که با نام «ارزشیابی اولیه» یا «کنترل کیفیت» معروف است، بر اساس پاسخ به سوالات سیاهه لیست تنظیم شده، صورت می‌گیرد. این

آموزشی نوشتاری است. از این رو، در تهیه مطالب این‌گونه نشریات باید خوانندگان را تشویق نمود تا از طریق فعالیت‌های طراحی شده، به درک واقعی و مطلوب مطالب برسند. برای این کار، باید از طریق طرح‌های ترسیمی، عکسهای بدون شرح، طرح مسأله، آوردن مثال، نمونه و ... در ساختار مطالب نشریه به خوانندگان کمک کرد، تا خود آنان برای یادگیری مطالب به خویش کمک کنند. این امر به «فعالیت یادگیری» موسوم است. فعالیت‌های یادگیری معمولاً در پایان نشریه و در بخش ضمیمه می‌آید. برخی از نمونه‌های فعالیت‌های یادگیری عبارتند از:

فعالیت یادگیری ۱- پاسخ خود را به سوالات متن بنویسید و به آدرس نشریه ارسال نمایید.
فعالیت یادگیری ۲- روش اجرای هر یک از مهارت‌هایی را که در نشریه مطالعه کرده‌اید، با روش اجرای آن در منطقه سکونت خود مقایسه کنید. تفاوتها و شباهتهای دو روش را برای ما ارسال فرمایید.

فعالیت یادگیری ۳- شرح مختصری از مطالب نشریه را تهیه کنید و با دوستان (همکاران) خود به بحث بگذارید.

فعالیت یادگیری ۴- در صفحات آخر نشریه، نکات مهم (مطالب) نشریه را یادداشت کنید.
فعالیت یادگیری ۵- آیا می‌توانید درباره مطالب نشریه (علاوه بر مثالهای مندرج در نشریه) چند مثال بیاورید؟

در حالی است که چنانچه اشکالاتی در تدوین نشریه مشاهده شود، تغییرات لازم به عمل خواهد آمد. در زیر، نمونه‌هایی از سیاهه لیست (چک لیست)، برای ارزشیابی (کنترل کیفیت) نشریات ترویجی ارائه می‌شود.

۱- الف - عنوان و موضوع

- آیا عنوان نشریه، بیانگر محتوای آموزشی آن می‌باشد؟
- آیا عنوان نشریه، برای قشر مخاطب آن از جذابیت کافی برخوردار است؟
- آیا مخاطبین نشریه، از عنوان نشریه می‌توانند به یک درک عمومی از محتوای آن دست یابند؟

- آیا موضوع نشریه، یک نیاز آموزشی برای قشر مخاطب می‌شود؟
- آیا موضوع نشریه، در راستای تحقق هدفهای نظام ترویج و توسعه قرار دارد؟

۲- الف - هدفها

- آیا هدفهای کلی و جزئی به طور واضح، دقیق و صحیح بیان شده‌اند؟
- آیا هدفها به صورت رفتاری بیان شده‌اند؟ (قابل سنجش، مشاهده و ارزشیابی هستند؟)
- آیا هدفهای آموزشی نشریه، برای رفع نیازهای آموزشی مخاطبین تدوین شده‌اند؟

۳- الف - محتوا

- آیا محتوای تدوین شده، تحقق هدفها را میسر می‌سازد؟
- آیا محتوای نشریه برای تحقق عنوان و موضوع آن جامع و کافی است؟
- آیا از طریق محتوا، فعالیتهای یادگیری قابل حصول هستند؟
- آیا مفاهیم و اصطلاحات از وقت کافی برخوردار هستند؟

- آیا محتوای نشریه مناسب و هماهنگ با سطح دانش و سواد قشر مخاطب تدوین شده است؟
- آیا محتوا به گونه‌ای تنظیم شده است، که مخاطبین را برای به کارگیری آنها تشویق و تحریک کند؟
- آیا عناوین اصلی و فرعی مشخص و از همدیگر تفکیک شده‌اند؟

- آیا واژه‌ها و اصطلاحات جدید، یا مشکل، به طور دقیق و واضح معنی شده‌اند؟

- آیا برای درک بهتر مطالب از مثالهای کافی استفاده شده است؟
- آیا تمرینات کافی طرح و ارائه شده است؟
- بارها و بارها مرتفع نمایند.

برای نشریات ترویجی یک بار سرمایه گذاری می‌شود، ولی سالها (در صورت تدوین صحیح و گزینش اطلاعات اصولی و کاربردی) مورد استفاده قرار می‌گیرند. پس یکی از امتیازهای نشریات ترویجی، ماندگاری آنها می‌باشد.

با توجه به مطالب یاد شده، به کارگیری نشریات ترویجی در فرایند آموزش و ترویج روستاییان، امری بسیار ضروری است، اما مشروط بر آن که، این نشریات، مطابق اصول مطروحه در رسانه‌های نوشتاری طراحی و تدوین گردند.

در حال حاضر، معاونت ترویج و مشارکت مردمی (مرکز نشر و تصویر)، به طراحی و انتشار نشریات ترویجی اقدام می‌نماید. برای بهبود کیفی این نشریات، به نظر می‌رسد، پیشنهادهای زیر مؤثر خواهد بود:

- از آنجا که نشریات ترویجی رسانه‌هایی ماندگار هستند و باید لاقلاً چند سالی طراوت و شادابی اطلاعات مندرج در آنها مورد نظر قرار گیرد، می‌باید اطلاعات گزینش شده در این نشریات، از اطلاعات اساسی و حتی‌المقدور تغییرناپذیر هر رشته علمی انتخاب شوند.

- با توجه به دلیل فوق (ماندگاری نشریات)، باید کوشش شود، آن گروه از نیازهای آموزشی برای تدوین نشریات مورد نظر قرار گیرند، که مخاطبین بیشتری را در سطح کشور تحت پوشش بگیرد. به دیگر سخن، باید تدوین نشریات برای رفع نیازهای آموزش فراگیر جمعیت روستایی کشور صورت گیرد.

- در نشریات ترویجی بهتر و مناسب تر است که به امر ارزشیابی بیشتر تأکید شود. یعنی زمینه خود - ارزشیابی را برای خواننده فراهم ساخت، تا هر یک از خوانندگان خود مشخص سازند، پس از خواندن نشریه تا چه حد مطالب را یاد گرفته‌اند و نیازهای آموزشی آنان تا چه میزان مرتفع گردیده است.

- در حال حاضر، تیراژ چاپ نشریات

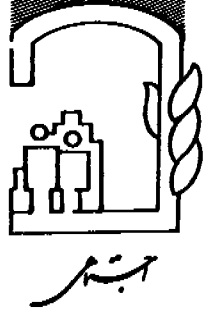
ترویجی، هرگز جوابگوی نیازهای روستاییان کشور نیست. این امر باید در طراحی و چاپ این نشریات، مورد نظر قرار گیرد.

■ پی‌نوشتها:

- ۱- منبع شماره (۳)
- ۲- منبع شماره (۱۰)
- ۳- از منبع شماره (۱۱) و (۱۰) اقتباس گردیده است.
- ۴- مطالب این بخش از منابع شماره (۸) و (۹) و (۱۰) و (۱۱) و تجارب مشخصی نگارنده اقتباس و تدوین شده است.
- ۵- این گزینه از منبع شماره (۱۱) استخراج و جمع‌بندی گردیده است.
- ۶- منبع شماره (۸) و (۹)

■ منابع:

- ۱- شهپازی، اسماعیل. «توسعه و ترویج روستایی». مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. تهران ۱۳۷۲.
  - ۲- عباسی، محمدرضا. «الگوی اثربخش برای توسعه آموزش» مجله رشد تکنولوژی آموزشی. اردیبهشت ماه ۱۳۷۳. شماره ۷
  - ۳- عباسی، محمدرضا. «کاربری رسانه‌های آموزشی در ترویج و آموزش بزرگسالان روستایی». مجله جهاد، مهر و آبان ۱۳۷۳ شماره ۱۷۷ - ۱۷۶ - ۱۳۷۴.
  - ۴- شهپازی، اسماعیل. «مقدمه‌ای بر آموزش و ترویج و توسعه شیوه‌های نوین در روستاها». انتشارات دانشکده کشاورزی و دامپروری رضاییه. تهران. ۱۳۵۴.
  - ۵- سیف، علی‌اکبر. «روانشناسی تربیتی». نشر آگاه. تهران. ۱۳۷۰.
  - ۶- عراوکی، بیتزا و کارفوت، کریستوفر. «راهمای آموزش ترویج» مترجم: محمد حسین عمادی. انتشارات مرکز تحقیقات مسائل روستایی (وزارت جهاد سازندگی). تهران ۱۳۶۹.
  - ۷- مرکز بین‌المللی واخنینگن. «ده مقاله درباره ترویج کشاورزی» انتشارات مرکز تحقیقات و مسائل روستایی. تهران ۱۳۶۹.
  - ۸- مرکز فرهنگی آسیایی یونسکو. «راهنمای نوین تهیه و تولید مواد آموزشی». مترجم: حسن موفق. انتشارات مؤسسه بین‌المللی روشهای آموزش بزرگسالان. تهران ۱۳۷۳.
  - ۹- مرکز فرهنگی آسیایی یونسکو. «آموزش از راه دور». مترجم: پرویندخت ناظم. انتشارات دانشگاه‌الزهرا. تهران. ۱۳۷۰.
- 10- lloydjphippis, Agricultural Education in School, University of Illinois, Champaign. U . S . A (1989)
- 11- Edgar Date, Audiovisual in teaching, (3rd Edition), The ohio state university. Holt. Rinehart and
- بقیه در صفحه ۵۷

نگرش سیستمی و یکپارچگی توسعه روستایی در طرح‌های بهسازی

● جانعلی بهزاد نسب
کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی ناحیه‌ای

■ مقدمه

از دیرباز، روستائینی جلوه‌بارزی از حیات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور ما بوده و با وجود فرازونشیب‌های فراوان در طول تاریخ، همچنان با نظامی کمابیش پایدار، در طی اعصار مختلف، به عنوان میراث و سنت زندگی اجتماعی ایران زمین، به حیات خود ادامه داده است.

تحولات روستاهای ایران، همواره تابع عناصر قدرت و تأثیر نهادها، افراد و جریانات مختلفی است که از کانونهای مسلط بر مقدرات روستا سرچشمه می‌گیرد. شکل اولیه روابط و تحولات در محیط روستا با اعمال قدرت و بنا به درخواست خوانین و مالکین آبادیها رقم می‌خورده است. این‌گونه فعل و انفعالات، عمدتاً در محدوده هر روستا و به صورت جزیره‌ای تجلی یافته و روابط بین روستاها یا روستا با نواحی شهری، برپایه خواست و نیاز مالک نظم می‌یافته است. با گسترش دامنه اقتدار دولت مرکزی و نفوذ هرچه

بیشتر عناصر دولتی در محیط‌های روستایی و به‌ویژه پس از اصلاحات ارضی که رفته رفته نقش مالکان بزرگ کم‌رنگ‌تر شد، جریانات و روابط در روستاها و همچنین، تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روستاها تا حد زیادی متکی بر خواست دولتمردان و برنامه‌های دولتی گردید. در این فرآیند، نقاط روستایی به عنوان یک جزء در فضای منطقه‌ای و کشور متأثر از سیاستها، برنامه‌ها و خدمات برنامه‌ریزی شده دولتی بودند. گسترش شبکه حاکمیت سیاسی دولت مرکزی و خدمات‌رسانی به نقاط روستایی به تدریج برنامه‌ریزان را برآن داشت، تا نظام تحول و تزریق سرمایه و امکانات به فضاهای روستایی را به نظم کشیده و تحت قانونمندی خاصی که در خدمت جریان عمومی تحول و توسعه منطقه‌ای یا منی قرار گیرد، درآورند. از جمله این کوششها، می‌توان به برنامه‌ریزی ایجاد حوزه‌های عمران روستایی در برنامه‌های توسعه پیش از انقلاب

اسلامی اشاره نمود.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و توجه اساسی و عمیق به رفع محرومیت از نقاط روستایی، سیل امکانات و خدمات، به طرف فضاهای روستایی سرازیر شد که هدف اساسی آن، رعایت عدالت اجتماعی و کاهش اختلاف سطح زندگی روستا و شهر بود. به تدریج تشکیلات فعال در امر محرومیت‌زدایی از چهره روستاها، دریافتند که می‌باید گسیل خدمات، تزریق سرمایه و ظرفیت‌سازیهایی مختلف در فضاهای روستایی، در راستای اهداف مشخص و در چارچوب توسعه ملی و منطقه‌ای صورت پذیرد. در این رویکرد، نوع تحولات و مکان موردنظر برای استقرار خدمات، فعالیتها و نقاط روستایی به عنوان یک جزء از فضای کلان‌تر از خود موردنظر قرار گرفته و در برنامه‌های توسعه وارد می‌شوند. با توجه به این مهم، هرگونه فعالیت روستایی خاص، در ارتباط با نقش و اهمیت آن روستا در

فضای منطقه‌ای بروز و ظهور می‌یابد و تابعی از صرفه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است. بنابراین، هر روستا نخست در نظام منطقه‌ای و استانی تعین می‌یابد و به عنوان یک کل مستقل و دارای روابط با سایر اجزای تشکیل‌دهنده یک فضای فراتر که بدان متعلق است، تعریف می‌شود که در این تعریف، جایگاه منطقه‌ای، عملکرد عمومی و سطح روابط روستا با سایر نقاط روستایی و شهری تبیین می‌گردد و به عنوان یک جزء تشکیل‌دهنده فضای فراتر از خود در برنامه‌ریزی توسعه وارد می‌شود. بنابراین نگرش به روستا در قالبی سیستمی صورت می‌پذیرد و طبیعتاً برنامه‌ریزی در حوزه سیستمها و نگرش یکپارچه انجام می‌شود.

■ تعریف و اهداف موضوع

فرایند برنامه‌ریزی روستایی متأثر از طرز تلقی برنامه‌ریزی از پدیده هدف (روستا) و نوع نگرش به برنامه ریزی است.

برخی از محافل کارشناسی در کشور، با توجه و نگرش صرفاً تولیدی به روستا، معتقدند: که اساساً فضاهای روستایی، مکان تولید زراعی نظیر غلات، حیوانات و غیره با روش سنتی و براساس خرده مالکی امکان رفع نیازهای داخلی و ایجاد مزیت‌های نسبی برای صادرات کشاورزی کشور را فراهم نمی‌کند؛ بنابراین می‌باید به طرف یکپارچه سازی اراضی، مکانیزاسیون و ایجاد مزارع بزرگ پیش رفت، که در این صورت، نقاط روستایی به‌عنوان یک سکونتگاه انسانی فارغ از پیوستگی‌های تولیدی به حفظ جمعیت و بهره‌برداری از درآمد حاصل از مزارع مکانیزه خواهد پرداخت. در این نگرش، بدون توجه به هویت فرهنگی و اقتصادی روستا و بدون توجه به روابط عمیق و درهم تنیدگی ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی روستا، هویت مستقل و کلی روستاها تا سطح یک خوابگاه انسانی تنزل می‌باشد.

دیدگاه دیگری نیز وجود دارد که در مقابل دیدگاه نخستین، روستا را یک فضای فرهنگی می‌داند که با دارا بودن هویت مستقل و پویا، در طول زمان، فرهنگ معیشت و تولید، فرهنگ اجتماعی زیستی فرهنگ اجتماعی زیستی در کنار یکدیگر به‌عنوان عناصر تشکیل‌دهنده یک ماهیت مشخص شکل یافته و به‌صورت پیوسته و

متعامل روبه تکامل نهاده است. در این نگرش، توسعه روستایی چهار مقوله، ۱- تولید بهتر و بیشتر ۲- اشتغال برای همه ۳- عزت انسانی و اعتماد به نفس ۴- آزادی از هرگونه استبداد و سلطه‌طلبی را دربرمی‌گیرد.^۱

از طرفی، می‌توان برنامه‌ریزی را به دو گونه متفاوت از هم تقسیم نمود که عبارتند از:

۱- برنامه‌ریزی بخشی

۲- برنامه‌ریزی یکپارچه

در برنامه‌ریزی بخشی، هریک از بخشهای اقتصادی و اجتماعی موجود، نظیر: بخش آب، برق، راه، آموزش و پرورش، آموزش عالی، حمل و نقل و غیره، بطور جداگانه و عموماً بدون توجه به دیگری، به برنامه‌ریزی فعالیتها و از اختصاص بودجه و امکانات در پروژه‌های خاص خود می‌پردازند. هر یک از برنامه‌های بخشی نیز می‌تواند، از سطوح ملی، منطقه‌ای، محلی و نقاط روستایی برخوردار باشد.

نقطه مقابل برنامه‌ریزی بخشی، برنامه‌ریزی یکپارچه است. در این نوع برنامه‌ریزی، در یک فضای معین (نظیر منطقه‌ای یا محلی و غیره)، کلیه بخشها در کنار هم و به‌صورت تکمیل‌کننده یکدیگر مورد توجه هستند و تخصیص منابع و ارائه پروژه‌ها در راستای یک یا چند هدف توسعه‌ای و تولیدی صورت می‌گیرد. که در این صورت، کلیه بخشهای اجرایی تابع یک برنامه جامع و مجری پروژه‌های متعلق به خود در چارچوب مشخصی می‌باشند.

برنامه‌های بخشی، عموماً مرکزگرا و کثرت‌گرا هستند. به عبارت دیگر، اگر برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای نیز با پذیرش برنامه‌ریزی بخشی صورت گیرد، در واقع برنامه‌ریزی یکپارچه برای توسعه یا برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه، اساساً محلی و وحدت‌گراست. زیرا نقش هر یک از متغیرها و روابط و حرکات عناصر مختلف در محل وقوع آن، تعریف شده است و به‌صورت روابط دوجانبه یا چندجانبه، سنجیده می‌شود.

با توجه به آنچه گذشت، اساساً روستا در ایران پدیده‌ای است فضایی - مکانی که دارای هویت مستقل و روابط وسیع پیرامونی است. اقتصاد در روستا غالباً برپایه کشاورزی و دامداری، جزئی از پیکره آن بوده و در راستای هویت و قدرت هر روستا تعریف و تبیین می‌گردد. روستا در نظام

منطقه‌ای یک جزء از کل منطقه است که کمابیش به‌صورت فعال به ایقای نقش خود در قالب روابط درون و بعضاً برون منطقه‌ای می‌پردازد.

در این نظام، روستا دارای رفتاری مشخصی است که از نقش اجتماعی، اقتصادی و قدرت ارتباطی آن در یک فضای فراتر از خود نشأت می‌گیرد. در این صورت هر یک از روستاها نقاط مستقلی هستند که به‌وسیله شبکه‌ای از ارتباطات (ساخت و عملکردها) با هم و با نقاط شهری اتصال می‌یابند. شناخت این‌گونه نقشها و روابط و کوشش در جهت تقویت نقاط قوت و اصلاح موارد ضعف موجود در این‌گونه روابط، مقوله‌ای است که در برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه یا برنامه‌ریزی توسعه فضایی منطقه بدان پرداخته می‌شود.

با روشن شدن نقش و کارکرد روستا در نظام فراتر از آن و تنظیم روابط منطقه‌ای، لازم است که آبدی موردنظر در جهت ایقای نقش منطقه‌ای خود تجهیز شود و تمهیدات لازم را فراهم سازد. در اینجا، تعریف روستا و ماهیت متصور برای آن معنا می‌یابد.

اعتقاد براین است که؛ روستا پدیده‌ای است زنده و پویا، که همچون هر موجود زنده دیگری دارای عناصر تشکیل‌دهنده و کارکرد مکمل این عناصر می‌باشد. در واقع، روستا یک سیستم به هم پیوسته است که توجه به آن، نیازمند کل‌نگری (از دیدگاه سیستمی) و یکپارچه‌نگری از دیدگاه برنامه‌ریزی است.

در این نوشتار، سعی خواهد شد تا ضمن تشریح مفاهیم سیستم و یکپارچگی در محیط روستا، جایگاه طرحهای بهسازی در فرایند توسعه یکپارچه روستاهای کشور تبیین گردد و مشکلات موجود در راه تحقق اهداف این طرحها بیان شود.

با توجه به موارد فوق‌الذکر، نخست دو بحث پایه‌ای سیستم در روستا و یکپارچگی تر فضای روستایی شرح داده می‌شود و آنگاه موارد مربوط به طرحهای بهسازی تبیین خواهد شد.

■ مفهوم سیستم در روستا

کلمه سیستم^۲ که در فرهنگ گفتاری و نوشتاری دهه‌های اخیر فراوان مورد استفاده قرار می‌گیرد، اشاره به پیوند مداری و تمامیت اشیاء یا پدیده‌ها دارد که در علوم مختلف به‌صورت گوناگون

به کار برده می‌شود. در تکنولوژیهای پیچیده از سیستمهای فنی و مدیریتی، در علم الاجتماع از سیستمهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و در زیست‌شناسی از سیستمهای حیاتی نام می‌برند. تعریف مفهوم سیستم، از زمانی که متفکرین قرن بیستم به بینش سیستمی روی آورده‌اند، خود از جمله مسائلی بوده که مباحثات فراوانی در پی داشته است. از نظر 'برتالنفی'، سیستم عبارت است از: تعدادی عنصر که با یکدیگر ارتباطی دارند. برخی دیگر، سیستم را عبارت از مجموعه چیزهایی که بین اعراض آنها روابطی وجود دارد، دانسته‌اند. بالاخره گروهی نیز، سیستم را عبارت از هر چیزی که متشکل از عناصری مرتبط با هم باشد؛ تعریف نموده‌اند. کلیه تعاریف، دارای وجه مشترک هستند، که عبارتند از: یکی آنکه، سیستم به عنوان نمودی یکپارچه از موجودی که سیستم نیست، متمایز می‌شود و دوم آنکه، ارتباط بین عناصر در هرگونه تعریفی از سیستم، باید منظور شود.

مفهوم اساسی و جهان شمولی که از سیستم مورد نظر همگان است، عبارت از: موجودیتی است که متشکل از عناصری مرتبط و متعامل است و این ارتباط و تعامل، به سیستم، نوعی کلیت و تمامیت می‌بخشد.^۲

بنا به تعریفی که از سیستم بیان شد، سیستمها دارای اصول اساسی و مفاهیم پایه و بنیادی هستند که عبارتند از: الف - کلیت ب - عنصر ج - ارتباط د - سلسله مراتب

الف - کلیت

اعتقاد به کلیت و جامعیت یک موجود، جزء ارکان اصلی تفکر سیستمی است و مقصود از آن این است که خواص و رفتار یک موجود زنده، همواره فراتر از جمع خواص اجزای همان موجود است. به عبارتی، چنانچه کلیه خواص عناصر تشکیل‌دهنده یک پدیده را جمع نماییم، نمایشگر هویت آن پدیده به‌طور کامل نخواهد بود بلکه، باید به آن پدیده به‌صورت کلی نگریست و رفتار عمومی آن را مورد نظر قرار داد به رفتار تک تک عناصر آن را.

ب - عنصر

بنابه تعریف؛ کوچکترین واحد یک سیستم که از تجربه سیستم حاصل شده و مجموع چین

واحدهایی آن سیستم را تشکیل می‌دهند، عنصر سیستم خوانده شده است. در بینش سیستمی، عنصر براساس نقشی که در پدیدآوردن یک کلیت و عملکرد دارد، تبیین و مشخص می‌شود. یک عنصر عضوی از یک ارگانیسم است که ضمن آنکه جزئی از یک سیستم و هدف کلی تر است، خود دارای هویتی مستقل و نقش خاص می‌باشد.^۴

ج - ارتباط

ارتباط، از عوامل بنیادی شخصیت سیستم است. انواع ارتباطهایی که ممکن است عناصری را به هم پیوند دهند و سیستمی را پدید آورند، عبارتند از: ارتباط اندرکنشی، ارتباط زایشی، ارتباط تبدیلی، ارتباط ساختی، ارتباط رفتاری (که در آن عناصر یک سیستم برای عملکرد واحدی با هم متحد می‌شوند)، ارتباط تحولی و ارتباط کنترلی.^۵

د - سلسله مراتب

در مفهوم کلیت هر سیستم، صنعتی نهفته است که به آن سلسله مراتب گفته می‌شود. سیستمها، همواره از رده‌بندی ساختی و رفتاری تشکیل شده‌اند، به این معنا که عناصر سیستمها در سطوحی از فرم و عملکرد قرار دارند. هر یک از این سطوح، سیستم کاملی است که به مثابه عنصری از سیستم بالاتر از خود عمل می‌کند. با توجه به تعریف و بیان اصول و مفاهیم اساسی در بینش سیستمی به جهان و پدیده‌ها، چگونه می‌توان روستا را به عنوان یک سیستم یا یک نظام بیان نمود؟ به این منظور، لازم است تا بررسی را از سطح عناصر تشکیل‌دهنده روستا شروع کنیم و به کلیت برسیم.

برای تبیین هر چه بهتر موضوع، به‌صورت فرضی، خطی به دور حدود روستا می‌کشیم و حدود مرز پدیده مورد نظر را تحدید می‌نماییم. اختلافی که در این مرحله بین اندیشمندان وجود دارد، این است که آیا فضای روستایی محدود به حدود فیزیکی (مسکونی) روستا است یا چیزی فراتر از آن است و منابع وابسته به آن را نیز دربر می‌گیرد؟ آنچه مسلم است این که، روستا نه یک نقطه، بلکه لگه‌ای است مشتمل بر محدوده واحدهای مسکونی و مزارع و منابع تولید وابسته به

آن که محل رفت‌وآمد مرتب اهالی است این مزارع و منابع تولید، جزء لاینفک هر روستا هستند.

با تعیین حدود روستا می‌توان عناصر تشکیل‌دهنده آن را تفکیک و دسته‌بندی نمود. به این صورت که در یک روستا، واحدها یا عناصری چون: خانواده، قامل، طایفه، مسجد، کتابخانه و غیره وجود دارند که مجموعاً عناصر اجتماعی - فرهنگی نامیده می‌شوند که از آن به ساختار اجتماعی - فرهنگی تعبیر می‌گردد. عناصر دیگری چون کارگاهها، مزارع و غیره، ساختار اقتصادی، عناصری نظیر: واحدهای مسکونی، معابر و ... ساختار کالبدی و سایر واحدهای تشکیل‌دهنده یک روستا را به‌وجود می‌آورند. هر یک از این عناصر مثلاً خانواده، مزارع و ... به‌صورت مستقل دارای نقش و هویتی است که وقتی در ارتباط با سایر واحدهای متشکله روستا قرار می‌گیرند، به عنوان یک عنصر از مجموعه روستا عمل می‌نماید.

کلیه ساختارهای موردنظر، در ارتباط متقابل با هم می‌باشند؛ به عبارتی، واحدهای مسکونی با معابر و با ساختار اقتصادی و اجتماعی در ارتباط متقابل هستند. یا عنصر خانواده رابطه نزدیک با عنصر تولید یا عنصر فرهنگی دارد و به این ترتیب کلیه این روابط، بین اجزا در جهت رفع نیازهای یکدیگر و تکمیل‌کننده نقش عنصر دیگر است. مثلاً معابر روستایی تکمیل‌کننده نقش رابطه سیان واحدهای مسکونی و خانواده‌هاست. علاوه‌براین، کلیه ارتباطات و نقش‌آفرینیها در راستای یک هدف اصلی و کلی که همان قدرت و نقش عمومی روستا در ادامه حیات روستایی و اهمیت آن در بین سایر روستاهاست، می‌باشد. با این تعبیر، وقتی می‌گوییم یک روستا فعال، پویا و زنده است، منظور ما این است که از مجموع عملکرد عناصر تشکیل‌دهنده روستا، خصیصه‌ای بروز می‌نماید که به آن پویایی و حیات روستایی می‌گویند که این مهم را نمی‌توان در عملکرد هر عنصر جستجو نمود. بلکه کلیت یک سکونتگاه، تجلی‌دهنده این خصیصه می‌باشد. به عبارتی، هویت روستایی، همان کلیت سیستم روستاست.

نکته مهم دیگری که در یک روستا به عنوان یک سیستم دارای عناصر متعامل و کلی، قابل ذکر می‌باشد، وجود سلسله مراتب بین عناصر آن

است. عناصر یک سیستم در سطوحی از فرم و عملکرد قرار دارند که هر یک از این سطوح سیستم کاملی است که به مثابه عنصری از سیستم بالاتر از خود عمل می‌کند. مثلاً خانواده یک سیستم مستقل و دارای اعضا، روابط و کلیت می‌باشد. لیکن به عنوان یک عنصر از ساختار اجتماعی روستا مطرح می‌باشد. ساختار اجتماعی یک روستا، که به عنوان یک سیستم مطرح است، به نوعی یک عنصر از ساختار اجتماعی منطقه مطرح می‌باشد و الی آخر.

این امر در مورد مسائل کالبدی و سلسله مراتب کالبدی، خدماتی و ... نیز مطرح است. همچنین، باید اشاره نمود که خود روستا به عنوان یک سیستم، یک عنصر از سیستم بالاتر از خود یعنی ناحیه روستایی است. این ویژگی در هر یک از عناصر روستا به طرف سطوح بالاتر و پایین‌تر قابل ذکر می‌باشد. مثال دیگری در این زمینه کمک بیشتری به روشن تر شدن مفهوم سلسله مراتب در دیدگاه سیستمی خواهد نمود؛ یک مزرعه از ساختار اقتصادی روستا می‌باشد. ولی همین مزرعه، دارای رفتار اقتصادی معین بوده و به عنوان یک سیستم مستقل دارای عناصر تشکیل دهنده‌ای است که هر یک از آن عناصر نیز خود یک سیستم هستند، عنصر آب و کرت‌بندی در مزرعه، سیستم آبیاری را به وجود آورده است. یا عنصر خاک که یک جزء از سیستم مزرعه است، متشکل از عناصری است که هر یک از آن عناصر و ملکولها، خود یک سیستم کوچک تر می‌باشد.

میان عناصر تشکیل دهنده مزرعه، شامل آب، خاک و ... روابط متقابل و تکمیل‌کننده وجود دارد که در نهایت به تولید یک محصول معین منجر می‌شود. این محصول معین، مثلاً گندم، یک پدیده جدید (کلیت) می‌باشد که در واقع برابر با مجموع خواص عناصر فوق‌الذکر نبوده و چیزی فراتر از آن و یک پدیده نو است. این پدیده نو (محصول نهایی) مفهوم و هویت واقعی مزرعه را متجلی می‌نماید.

بنابراین، روستا سیستمی است که ضمن دارا بودن عناصر مختلف با عملکرد و سطوح متفاوت، دارای هویت و کلیتی مستقل است که در نظام ناحیه‌ای به عنوان یک عنصر، از کلیت ناحیه مطرح می‌شود.

■ یکپارچگی در روستا

نگرش یکپارچه به پدیده‌ها، از جمله روستا: مولود تفکر سیستمی است. در این رویکرد، پدیده مورد نظر دارای اجزای تشکیل دهنده‌ای است که در ارتباط با هم و تکمیل کننده نقش یکدیگر هستند و در راستای هدف خاص تلاش می‌نمایند. یکپارچگی در تقابل با مفهوم پراکندگی است که در آن، حلقه اتصال میان عناصر متشکله یک سیستم از هم گسیخته شده و نظام فضایی عناصر بر هم خورده است. برنامه‌ریزی یکپارچه، در واقع توجه به همه عناصر در ارتباط با هم و بسامان نمودن پراکندگیها می‌باشد. در این رویکرد می‌توان گفت: سرمایه‌گذاری جداگانه در اجزایی که متقابلاً یکدیگر را تقویت می‌کنند، منافی به دست می‌دهد که بیشتر از حاصل جمع منافع تک تک اجزا است.^۷

مفهوم فوق، در واقع، توجه به کلیت یک سیستم است که فراتر از مجموع عناصر آن می‌باشد. و با توجه به ساختارهای اقتصادی،

اجتماعی، فرهنگی، کالبدی و محیطی که قبلاً در تفکر سیستمی درباره روستاها ذکر شد. منظور از یکپارچگی در روستا، وجود چند مقوله ذیل خواهد بود:

الف: ترتیب و توزیع نظام یافته در مجموع واحدهای مستقر در روستا در راستای عملکرد عمومی آن روستا^۸

ب: کنش و واکنش متقابل عوامل و عناصر تشکیل دهنده روستا، شامل: نقاط، خطوط و لکه‌ها به عنوان ساختارهای تشکیل دهنده آن روستا.

با توجه به مفهوم فوق‌الذکر از یکپارچگی در روستا، چنانچه آرایش مکانی عناصر تشکیل دهنده روستا و روابط متقابل آنها در یک نظام سلسله مراتبی به صورت منطقی و سیستماتیک عمل نماید، کلیتی واحد و یکپارچه را بروز خواهد داد. در غیر این صورت، کارایی روستا در حدود مطلوب خود نخواهد بود و نیازمند برنامه‌ریزی و مداخله در فضای روستایی جهت

برقراری تعادل و تنسيق فضا می‌باشد.

■ طرحهای بهسازی روستا به عنوان برنامه‌ریزی توسعه و یکپارچه

یکپارچگی فضایی به معنای آرایش انتظام یافته عناصر فضایی و کنش و واکنش متقابل این عناصر کارکردی به صورت منطقی و پویا و در راستای تحقق یک یا چند هدف معین، آمده است. بر اساس این تفکر، رهیافت توسعه یکپارچه در نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی کشورهای جهان از دهه ۷۰ میلادی به بعد مورد توجه قرار گرفت. در کشور ما هر چند برنامه‌ریزی ایجاد حوره‌های عمران روستای ایران در برنامه‌های توسعه قبل از انقلاب اسلامی، زمینه فکری این رویکرد از برنامه‌ریزی را به صورت بسیار محتمل و دور از دسترس مطرح نمود، لیکن اندیشه برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه روستایی در ایران چه در نواحی روستایی و چه در درون یک روستا، روبه گسترش بوده و در حال حاضر برخی از طرحها و برنامه‌ها با این مفهوم شکل گرفته یا در حال شکل‌گیری است.

نگرش بر اساس رهیافت فوق‌الذکر، طرحهایی را به‌وجود می‌آورد که اطلاق طرح توسعه یکپارچه یا طرح توسعه فضایی به آن صورت می‌گیرد. از جمله این طرحها می‌توان به طرحهای بهسازی اشاره نمود. طرحهای بهسازی در زمره طرحهای فضایی - کالبدی است که تنسيق فضایی مراکز روستایی (به ویژه مراکز دهستان و روستاهای مرکزی) و اصلاح ساختار خدمات‌رسانی به حوزه نفوذ این گونه مراکز را مورد توجه قرار می‌دهد.

در ردیف طرح بهسازی آمده است که بهسازی تهیه و اجرای طرح جامعی است که ضمن انجام بررسیهای اقتصادی، اجتماعی و ... در سطح دهستان و روستای مرکزی (مرکز دهستان) به ارائه سطح‌بندی خدمات در سطح دهستان می‌پردازد و طرح هادی روستای مرکزی و الگوی هدایت فیزیکی حوزه نفوذ را ارائه می‌دهد.^۱ توجه به ضرورتها و اهداف طرحهای بهسازی، مفاهیم نهفته در تعریف فوق را روشن خواهد نمود.

این ضرورتها و اهداف عبارتند از:^{۱۰}

۱- ارتقای سطح زندگی روستاییان از طریق ارائه خدمات متناسب و ایجاد اشتغال.

۲- تنسيق فضا و تبیین جایگاه روستا و ایجاد وحدت رویه در سرمایه‌گذاری و خدمات‌رسانی به روستا.

۳- ایجاد کانونهای خدمات‌رسانی و تولیدی از طریق رونق کشاورزی، استقرار صنعت و رونق تجارت.

۴- اصلاح و بهبود محیط زیست و ساختار فیزیکی روستا.

۵- کاهش روند مهاجرت و نگهداشت مطلوب جمعیت در روستا.

با توجه به تعریف، ضرورتها و اهداف طرحهای بهسازی که از سال ۱۳۶۵ در سرنوچه برنامه‌های مطالعاتی و اجرایی وزارت جهادسازندگی در امر عمران و بهسازی روستاها قرار گرفت، در می‌یابیم که طرحهای بهسازی دارای ویژگیها و ابعاد ذیل می‌باشند:

الف: با توجه به هدف ارتقای سطح زندگی روستا، در این‌گونه طرحها، روستا به‌عنوان یک کل مطرح است و توسعه زندگی روستایی هدفی فراتر و برتر از رشد ابعاد مختلف زندگی روستاییان دارد.

ب: در این طرح، کلیه ساختارهای تشکیل‌دهنده زندگی روستایی اعم از ساختارهای محیطی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی مورد توجه است و با توجه به شرح خدمات طرحهای بهسازی در می‌یابیم که روابط فی‌مابین عناصری هر یک از ساختارها، از اهم مسائل مورد توجه این‌گونه برنامه‌ریزی است.

ج- یکی از اساسی‌ترین بخشهای مطالعاتی و برنامه‌ریزی طرحهای بهسازی، تشخیص و تعیین و تقویت نقش عمده روستای مرکزی است که در راستای مفهوم کلیت دیدگاه سیستمی در قالب برنامه‌ریزی یکپارچه مورد توجه قرار می‌گیرد.

د- در این طرحها، وجه توجه و برنامه‌ریزی روستای مرکزی قوی‌تر از مطالعات ناحیه‌ای است. زیرا در بعد حوزه نفوذ روستای مرکزی ضمن مطالعه اجمالی ساختارهای ناحیه مورد نظر، الگوی کلی توزیع خدمات و توسعه فیزیکی ارائه می‌گردد. لیکن برای روستای مرکزی ضمن مطالعه عمیق کلیه عناصر و روابط فی‌مابین آنها، برنامه مشخصی برای اشتغال، آموزش، خدمات مورد نیاز، توسعه فیزیکی، الگوی مسکن و غیره

روستا داده می‌شود.

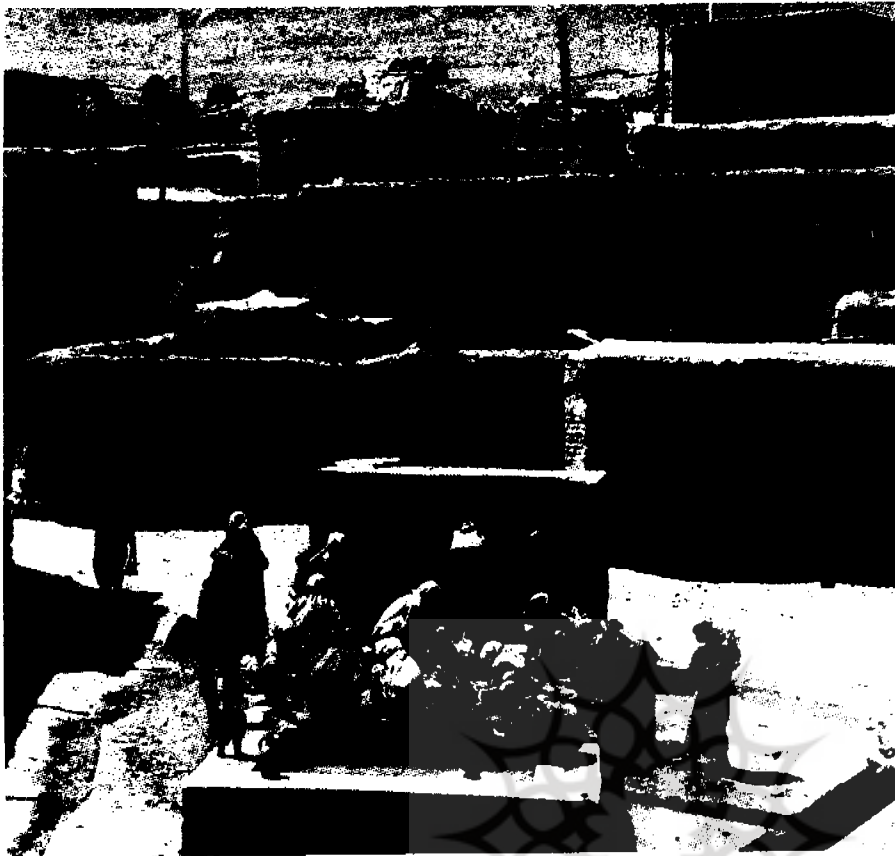
پس می‌توان گفت: طرحهای بهسازی به واقع برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه نقاط روستایی است که در روستاهای مرکزی (مراکز دهستان و ...) متجلی می‌شود و با توجه به خصیصه‌های نگرش سیستمی به روستا به امر تنسيق فضا، کشف روابط و تنظیم عملکردها و درنهایت، توسعه زندگی روستاییان در همه زمینه‌ها می‌پردازد.

چنانچه قبلاً ذکر شد، روستاییان به‌عنوان یک سیستم مستقل در مرتبه بالاتر از خود یک عنصر از سیستم ناحیه‌ای است که بدان تعلق دارد از طرفی خود به‌عنوان یک سیستم دارای عناصر، کلیت، روابط عنصری و سلسله مراتب وجودی عناصر و ساختارهای متشکله می‌باشد. حال با توجه به این دو خصیصه مهم روستا، نگرش سیستمی، نقش طرحهای بهسازی در توسعه روستایی چگونه خواهد بود؟ به عبارت دیگر طرحهای بهسازی (با توجه به تعریف و اهداف) در چه سطحی از سلسله مراتب برنامه‌ریزی، مطلوب خواهد بود؟ بیان چند مقوله ذیل، موضوع را آشکار می‌سازد:

الف: رفتار عمومی روستا (داده - ستانده) و روابط آن با سایر نقاط، تعیین‌کننده جایگاه و نقش روستا در کل ناحیه خواهد بود که به تبع آن سطح تولید، اشتغال و خدمات آن روستا براساس نظام سلسله مراتب و طبقه‌بندی نقاط روستایی و شهری تعیین می‌گردد. این مهم در طرحهای توسعه یکپارچه نواحی یا طرحهای ساماندهی با مفهوم توسعه یکپارچه روستایی صورت می‌گیرد.

ب: پس از آنکه نقش و جایگاه روستا در نظام ناحیه‌ای معین شد، عناصر تشکیل‌دهنده روستا (ساختارها) باید در راستای آن هدف و کلیت آرایش یافته و روابط متقابل و سلسله مراتب عملکردی داشته باشند که این امر، در قالب طرحهای بهسازی (با ماهیتی که قبلاً بحث شد) صورت می‌گیرد.

ج: با توجه به دو نکته اساسی فوق‌الذکر، طرحهای بهسازی می‌تواند به تعیین نقش و رفتار ناحیه‌ای روستای مورد نظر کمک نماید. (برنامه‌ریزی از پایین به بالا) و باید دقت داشت که این‌گونه طرحها به روستا به‌عنوان یک سیستم، یکپارچه می‌نگرد و صرفاً طرحهای فیزیکی - کالبدی نیستند.

با توجه به ۳ مقوله ذکر شده که باید طرحهای بهسازی، و جایگاه آن در نظام برنامه‌ریزی کشور (به عقیده این جانب) مورد توجه قرار می‌گیرد، طرحهای بهسازی فراهم آورنده بستر لازم برای توسعه روستایی و مکانهای خوبی برای رشد صنعت می‌باشد. ضرورت دارد تا این‌گونه طرحها با انجام اصلاحات لازم و تقویت جایگاه برنامه‌ریزی آن ادامه یابند. برخی از این ضرورتها را می‌توان در زمینه‌های ذیل جستجو نمود.

■ ضرورت‌های توجه به بهسازی روستاها

با توجه به تبیین طرحهای بهسازی به عنوان طرحهای توسعه یکپارچه روستاهای مرکزی در این نوشتار، ضرورت ادامه این فعالیت و حل مشکلات علمی و اجرایی احتمال بر سرراه این‌گونه فعالیت، از موارد ذیل ناشی می‌شود:

الف: تکمیل حلقه‌ها و سلسله مراتب برنامه‌ریزی در کشور

به نظر می‌رسد که می‌توان سطوح برنامه‌ریزی را به شکل زیر دسته‌بندی نمود:

۱ - برنامه‌ریزی ملی ۲ - برنامه‌ریزی استانی یا منطقه‌ای ۳ - برنامه‌ریزی ناحیه‌ای ۴ - برنامه‌ریزی محلی یا روستایی

با توجه به اینکه طرحهای آمایش سرزمین جمهوری اسلامی ایران در مرحله تصویب و اجرا، همچنان در حال‌های از ابهام قرار دارند، در سطح ملی و استانی نمی‌توان به طرح فراگیری اشاره نمود. در حال حاضر، در سطوح استان و شهرستانها، طرحهای جامع شهرستان، طرح طبقه‌بندی روستاها و تعیین خطوط استراتژی توسعه روستایی، طرحهای سازماندهی روستاهای برآکنده و غیر مطرح می‌باشد که به همراه طرحهای توسعه یکپارچه نواحی روستایی سدرج در برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۷۸ - ۱۳۷۴)، می‌تواند تا سطوح ناحیه‌ای را برنامه‌ریزی نموده، نقش و جایگاه روستاها را در نظام برنامه‌ریزی کشور، استان و مناطق و نواحی تعیین نماید. در صورت انجام چنین طرحهایی آنچه باقی خواهد ماند، برنامه‌ریزی در سطح روستا خواهد بود که طبیعتاً روستاهای مرکزی در اولویت هستند و لازم

که لازم است سالانه حدود ۷۵ هزار فرصت شغلی جدید (جمعاً ۳/۵ میلیون) در بخش صنعت تا سال ۱۴۰۰ ه.ش به وجود آید.

فراهم نمودن مکانی مناسب برای استقرار واحدهای تولید و اسکان جمعیت مذکور نیازمند توجه به نقاط روستایی است. از این نظر مراکز روستایی (مراکز دهستان و روستاهای مرکزی) عموماً وضعیت متناسبی دارند و از نظر جغرافیایی امکان استقرار صنایع، خدمات و جمعیت را فراهم می‌کند. لیکن به دلیل نداشتن برنامه توسعه خاص، رشد این‌گونه روستاها به صورت ناموزون صورت گرفته و حتی بدلیل عدم یکپارچگی در برنامه‌ریزی، مهاجرپرست نیز شده‌اند. نزریق سرمایه، ارائه خدمات، اصلاح بافت فیزیکی و آرایش مطلوب عناصر تشکیل دهنده این‌گونه روستاها که هدف طرحهای بهسازی است، زمینه لازم برای نگهداشت مطلوب جمعیت مذکور و ایجاد فرصتهای شغلی لازم را فراهم خواهد کرد.

ج - اصلاح نظام توزیع جغرافیایی جمعیت در کشور

با عنایت به تغییر سیاست توسعه کشور از اتکا به درآمد نفت و گسترش بازار مصرف متمرکز

است که با نگرش سیستمی و در قالب برنامه‌ریزی یکپارچه توسعه روستایی به انجام برسد. با عنایت به تمسیری که از طرحهای بهسازی انجام شد، این سطح از برنامه‌ریزی نیز با این‌گونه طرحها پوشش داده می‌شود.

ضمن آنکه در صورت خلاء برنامه‌های ناحیه‌ای و استانی، طرحهای بهسازی از پایین به بالا تعیین کننده نقش روستاها و در نهایت باروی برنامه‌ریزی در سطوح فوق‌الذکر خواهند بود.

ب - نگهداشت مطلوب جمعیت در روستا و ایجاد زمینه‌های اشتغال و سرمایه‌گذاری

مطابق یکی از برآوردهای جمعیتی کشور^{۱۱} تا سال ۱۴۰۰ ه.ش جمعیت ایران به حدود ۱۳۰ میلیون نفر خواهد رسید که از این رقم، حدود ۳۰ میلیون نفر در نقاط روستایی به سر خواهند برد. برای تأمین زندگی اقتصادی جمعیت مذکور (روستایی)، در سال ۱۴۰۰، لازم است که حداقل ۹/۸ میلیون فرصت شغلی وجود داشته باشد که ۳/۵ میلیون فرصت شغلی در بخش کشاورزی، ۳ میلیون در بخش خدمات و حدود ۳/۵ میلیون فرصت شغلی در بخش صنعت. در حال حاضر، در بخش صنعت ۱/۵ میلیون فرصت شغلی وجود دارد

یکی از برآوردهای جمعیتی کشور تا سال ۱۴۰۰ هـ ش جمعیت ایران به حدود ۱۳۰ میلیون نفر خواهد رسید که از این رقم، حدود ۳۰ میلیون نفر در نقاط روستایی به سر خواهند برد. برای تأمین زندگی اقتصادی جمعیت مذکور (روستایی) در سال ۱۴۰۰، لازم است که حداقل ۹/۸ میلیون فرصت شغلی در بخش کشاورزی، ۳ میلیون در بخش خدمات و حدود ۳/۵ میلیون فرصت شغلی در بخش صنعت. در حال حاضر، در بخش صنعت ۱/۵ میلیون فرصت شغلی وجود دارد که لازم است سالانه حدود ۷۵ هزار فرصت شغلی جدید (جمعاً ۳/۵ میلیون) در بخش صنعت تا سال ۱۴۰۰ هـ ش به وجود آید.

■ مشکلات موجود و راهبردهای قابل توجه

چنانچه ذکر شد، طرحهای بهسازی در زمره طرحهای توسعه یکپارچه روستایی می‌توانند به عنوان حلقه یزین نظام برنامه‌ریزی کشور و در قالب برنامه‌ریزی از پایین به بالا، جریان توسعه در روستاهای مرکزی را سامان دهند و هدف تنسيق فضا و توسعه زندگی را در مراکز روستایی (دهستان و روستاهای مرکزی) محقق نمایند. این‌گونه طرحها که ماهیتاً سیستمی و یکپارچه هستند کلیه ساختارهای موجود در روستا را پوشش می‌دهند و طبیعتاً برنامه‌ریزی آن، عناصر و در نهایت بخشهای اجرایی را دربر می‌گیرد، با مسائلی روبرو است که در ذیل ذکر می‌شود:

الف - وجود برنامه‌ریزی بخشی در کشور و عدم اجرای کلیه بخشهای این طرح.

ب - تبلور فیزیکی طرحهای بهسازی و نهایتاً ضعف در کارکردهای برنامه‌ریزی شده روستا.

ج - موازی‌کاری و تفاوت علمی و اجرایی طرحهای بهسازی (یا هادی)

د - فقدان مدیریت یکپارچه روستایی و طبیعتاً مدیریت نگهداری در روستاها.

ه - ابهام و تشتت‌آرا در نگرش به مفهوم و آینده روستاهای کشور.

و - فقدان طرحهای توسعه‌ای در سطح استان و نواحی روستایی به عنوان حلقه‌های پیشین طرحهای بهسازی.

ز - گسترش اندک صنایع روستایی به دلایلی چون:

- عدم تناسب ابزار تولید با واقعیت‌های بازار ملی و جهانی.

- گرایش عمومی برنامه‌ریزی صنعتی کشور به

در برنامه دوم توسعه برای نخستین بار، بخش عمران روستایی و عشایری به صورت مستقل در نظر گرفته شده و عمران و نوسازی روستاها به عنوان یک فصل تعریف شده است. جهت‌گیریهای عمده برنامه به طرف توسعه اشتغال و ارتقای سطح زندگی روستاییان با استفاده از طرحهای توسعه یکپارچه نواحی روستایی و ساماندهی روستاهای پراکنده می‌باشد. اهداف کیفی این فصل، عبارتند از:

- ۱ - توسعه یکپارچه فضاهای دارای ظرفیت بالقوه رشد روستایی.
- ۲ - بهبود کیفیت زیست، اصلاح ساختار کالبدی و بهبود کیفیت سکونتگاههای روستایی.
- ۳ - ارتقای نقش روستاییان در اداره امور روستاها.
- ۴ - ارتقای ظرفیت اشتغالزایی صنایع کوچک.
- ۵ - برقراری تناسب بین ارائه خدمات و جمعیت روستایی.
- ۶ - اصلاح الگوی استقرار جمعیت در نواحی روستایی.

چنانچه ملاحظه می‌شود، هدف‌گذاری برنامه دوم در فصل عمران و نوسازی روستاها در راستای توسعه یکپارچه نقاط و نواحی روستایی بوده و امکان تعریف و اجرای پروژه‌های بهسازی در این قالب را به خوبی فراهم کرده است. براساس تبصره ۸۰ قانون برنامه، قرار است تا پایان برنامه دوم، حدود ۲۵۶۰ طرح بهسازی برای روستاهای مرکزی تهیه شود که در این صورت، بالغ بر ۳/۹ میلیون نفر از ساکنین روستاها تحت پوشش طرحهای بهسازی قرار خواهند گرفت.

به طرف اتکا به منابع تر، داخلی و کنترل مصرف، لاجرم نظام توزیع جمعیت نیز به صورت غیرمتمرکز در خواهد آمد. برای تحقق این هدف، روستاهای کشور به ویژه روستاهای مرکزی مکان مناسبی خواهند بود و طرحهای بهسازی اجزای مناسب جهت برنامه‌ریزی این مهم می‌باشند.

د - سیاست فقرزدایی

پذیرش این سیاست ما را به توجه بیشتر به روستاها و رفع محرومیت‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و خدماتی این نقاط سوق می‌دهد. گسترش خدمات برتر، استقرار واحدهای تولیدی، رونق تجارت و رفع مشکلات زیست‌محیطی که در زمره اهداف طرحهای بهسازی است، ضرورت توجه به این‌گونه طرحها را در راستای سیاست فقرزدایی از روستاها آشکار می‌کند.

■ بهسازی در برنامه دوم توسعه

تهیه و اجرای طرحهای بهسازی از سال ۱۳۶۵ در دستور کار وزارت جهادسازندگی قرار گرفت و متعاقب آن، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی تهیه و اجرای این‌گونه طرحها را با نام طرح هادی آغاز نمود.

در برنامه اول توسعه، جمهوری اسلامی ایران (۷۲ - ۱۳۶۸) و سالهای ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ وزارت جهادسازندگی جمعاً ۸۴۵ طرح مطالعاتی بهسازی روستایی با جمعیتی بالغ بر ۲/۸ میلیون نفر را به انجام رسانده و عملیات اجرایی حدود ۵۸۰ روستا را پیگیری نموده است. اگرچه، در مبنای ارقام، تفاوت ماهوی وجود دارد، لیکن بنیاد مسکن انقلاب اسلامی نیز، حدود همین میزان فعالیت تهیه و اجرای طرح هادی داشته است.^{۱۲}

● با توجه به لزوم توجه هر چه بیشتر به امر برنامه‌ریزی توسعه روستایی و با توجه به اهداف متعالی نظام اسلامی در رفع محرومیتها و فقرزدایی، تکمیل حلقه (و سلسله مراتب برنامه‌ریزی کشور، تمرکز مطلوب جمعیت در نقاط روستایی و اصلاح نظام توزیع جغرافیایی جمعیت ضرورت پرداختن به این گونه طرحها و اصلاح، تکمیل و اجرای آن آشکار می‌باشد. لیکن تحت تأثیر نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی بخشی، عدم هماهنگی سازمانها در اجرای پروژه‌های توسعه روستایی و فقدان ابزاری کارآمد و قومی در هماهنگی و یک سو نمودن کلیه سیاستها، طرحها، برنامه‌ها و پروژه‌ها پیشنهادی، طرحهای بهسازی به طور تمام و کمال انجام نگرفته و در اغلب موارد تمامیت طرح صرفاً در اصلاح کالبدی معابر روستایی که یکی از اهداف طرح بهسازی است، خلاصه می‌گردد.

صنایع پایه و مادر.

- عدم گرایش بخش خصوصی.

- مسائل مربوط به ساختار کالبدی روستاها و ارتباطات ناحیه‌ای در برخی مناطق.

- فقدان سرمایه در دست اهالی و ضعف منابع بانکی.

با عنایت به مسائل مطروحه در تهیه و اجرای مطلوب طرحهای بهسازی، برخی اقله‌های روشن و راهبردهای قابل توجه نیز وجود دارد که می‌تواند حلال بسیاری از مسائل مذکور باشد که عبارتند از:

الف - به منظور حل پاره‌ای از مسائل ناشی از برنامه‌ریزی بخشی در کشور، تشکیل شوراهای هماهنگی عمران روستایی در مراکز استان می‌تواند راهگشا باشد. شورای هماهنگی عمران روستایی کشور در محل وزارت جهادسازندگی تشکیل شده و امید می‌رود که بزودی با اعلام دستورالعمل اجرایی از مرکز، شوراهای مذکور در مراکز استان نیز تشکیل شود. این شورا، وظایفی چون برنامه‌ریزی و سیاستگذاری پروژه‌های توسعه روستایی، تصویب ساختار خدمات‌رسانی به روستاها، تصویب طرحهای توسعه روستایی و نظارت بر حسن انجام آن‌را بر عهده خواهند داشت که در این صورت، ضمن آنکه طرحهای بهسازی و نظایر آن از پشتوانه قانونی برخوردار خواهند شد، ضمانت اجرایی پروژه‌های تعریف شده در این گونه طرحها نیز از طرف اعضای شورا (که تمامی دستگاههای دخیل در امر عمران روستایی هستند) صورت خواهد گرفت.

ب - با تصویب قانون تشکیل شوراها و تعیین دهیار برای هر روستا در سال جاری تا حدودی زمینه قانونی برای ایجاد مدیریت یکپارچه روستایی فراهم شده است.

ج - گسترش اشتغال صنعتی در روستا نیازمند تحول در چرخه سرمایه‌گذاری و ابزار تولیدی است و لازم است که تکنولوژی کارآ، جایگزین تکنولوژیهای کوچک و کند شود.

د - همچنان که مدیریت یکپارچه روستایی از ضرورت‌های توسعه روستایی است، تولی‌گری واحد نیز جزء ضرورت‌های این توسعه می‌باشد و لازم است تا موازی‌کاریهای موجود به نحو مطلوب مرتفع شود.

ه - نگرش به روستا به عنوان یک خوابگاه و سکونتگاه محض ما را به انحراف خواهد کشاند. روستا دارای هویت و کلیت بوده و زنده و پویا است. علاوه بر این، مرزهای موجود میان روستا و شهر در حال فروریختن است و اساساً یکپارچگی فضایی فضایی شهر و روستا در قالب روابط وسیع و تحولات سریع در حال شکل‌گیری است. لذا، دوری جستن از تفرکات سنتی زندگی روستایی، غیر از سنت‌گرایی اقتصادی و کالبدی مورد نظر این نوشتار می‌باشد. چرا که اعتلای ارزشهای سنتی و ذی‌بی در روابط انسانی روستاییان، لازمه توسعه انسانی است.

و - در حال حاضر، طرحهای طبقه‌بندی و تعیین خطوط استراتژی توسعه روستایی توسط وزارت جهادسازندگی برای کلبه استانها در دست تهیه است و با توجه جدی به تهیه طرحهای توسعه یکپارچه نواحی روستایی و طرحهای ساماندهی روستاهای پراکنده و سایر طرحهای جامع منطقه‌ای خلاء موجود در سطوح برنامه‌ریزی استانی و منطقه‌ای آن‌شاء... برطرف خواهد شد.

■ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اشاره شد، که روستا یک پدیده فضایی - مکانی است که دارای هویت مستقل و روابط وسیع

پیرامونی است. روستا در نظام منطقه‌ای به عنوان یک جزء از کل است که کمابیش به صورت فعال به ایفای نقش می‌پردازد. در این نظام روستا دارای رفتار مشخصی است که از نقش اجتماعی، اقتصادی و قدرت ارتباطی آن در یک فضای فراتر نشأت می‌گیرد. روستاها به عنوان نقاطی مستقل در نظام منطقه‌ای به وسیله شبکه‌ای از ارتباطات (ساختاری و عملکردی) با هم و با نقاط شهری اتصال می‌یابند.

با حرکت در عمق و توجه به ماهیت وجودی یک روستا، این پدیده زنده و پویا دارای عناصر تشکیل‌دهنده‌ای است که دارای کارکرد مکمل هم می‌باشند، در واقع هر روستا یک تیم محسوب می‌شود. عناصر وابسته به ساختار اجتماعی و فرهنگی، عرصه‌های اقتصادی و ساختار فضایی - کالبدی اجزاء تیم روستا می‌باشند که دارای ارتباط، سلسله مراتب و کلیت واحد هدفمند می‌باشند. این عناصر و عرصه‌های ساختاری دارای روابط متقابل و به هم فزاینده هستند که فی مابین خود و در کل تیم روستا تعریف و تبیین می‌گردند. کلیه این فعالیتها و تعاملات در روستا مکمل نقش عناصر و بروز هویت روستایی است. زمانی که سخن از روستای زنده و پویا به میان می‌آوریم، منظور ما تیمی است که در آن هر یک از عناصر اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی نقش خود را به خوبی انجام داده و در حد لازم مورد توجه و تقویت قرار بگیرد. در چنین وضعیتی یکپارچگی روستایی یابد باز می‌شود. در غیر این صورت حلقه اتصال اجزاء از هم گسیخته و پراکندگی روستایی حاصل آن خواهد بود. با تحقق هدف یکپارچگی در روستا و کارکرد صحیح تیم، سطح زندگی، سطح ارزشهای اجتماعی و

محیطی ارتقاء یافته و منافع حاصل، فراتر از مجموع هزینه‌های صورت گرفته، به توسعه روستا در همه ابعاد منجر خواهد شد.

با توجه به تعریف و اهداف فرض شده برای طرح‌های بهسازی، اجرای کامل و صحیح این گونه طرح‌ها، منجر به یکپارچگی فضایی و آرایش مکانی بهتر و رفع نواقص ساختاری و کارکردی روستا خواهد شد. این طرح‌ها به مثابه ابزاری مهم در برنامه‌ریزی توسعه نقاط روستایی (بویژه نقاط مرکزی) در قالب رهیافت توسعه یکپارچه نواحی روستایی و با توجه به خصیصه‌های نگرش تیمی به روستا مطرح بوده و به امر تنسيق فضا، کشف روابط و تنظیم عملکردها و در نهایت توسعه زندگی روستائیان در همه ابعاد می‌پردازد.

با توجه به لزوم توجه هرچه بیشتر به امر برنامه‌ریزی توسعه روستایی و با توجه به اهداف متعالی نظام اسلامی در رفع محرومیتها و فقرزدایی، تکمیل حلقه‌ها و سلسله مراتب برنامه‌ریزی کشور، تمرکز مطلوب جمعیت در نقاط روستایی و اصلاح نظام توزیع جغرافیایی جمعیت، ضرورت پرداختن به این‌گونه طرح‌ها و اصلاح، تکمیل و اجرای آن آشکار می‌باشد. لیکن تحت

تأثیر نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌بندی بخشی، عدم هماهنگی سازمانها در اجرای پروژه‌های توسعه روستایی و فقدان ابزاری کارآمد و قوی در هماهنگی و یک‌سو نمودن کلیه سیاستها، طرح‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌های پیشنهادی است و در نتیجه طرح‌های بهسازی به‌طور تمام و کمال انجام نگرفته و در اغلب موارد تمامیت طرح صرفاً در اصلاح کالبدی معابر روستایی که یکی از اهداف طرح بهسازی است، خلاصه می‌گردد. به نظر نگارنده از جمله ضرورت‌های بنیادی در نظام

حشی توسعه روستایی توجه به این مشکل مهم و اصلاح مکانیزم فعلی در اجرای طرح‌های بهسازی روستایی است. طرح‌هایی که در صورت تحقق کامل و اجرای سیاستها و پروژه‌های آن به عنوان یک سند توسعه نقاط روستایی می‌تواند، بسنر مناسبی برای برنامه‌ریزی توسعه روستایی باشد. تحقق این خواست نیازمند تحقق و تفحص بیشتر و اصلاح و تکمیل ساختار اینگونه طرح‌ها و برقراری نمودن مکانیزم‌های مؤثر اجرایی آن می‌باشد.

پی‌نوشتها:

- ۱- آر - پی - میسراوجی . شیبیرچیمما، "برنامه‌ریزی مشارکتی برای توسعه از سطوح پایین" مجله جهاد، شماره ۹۳
- ۲- برای کلمه سیستم System واژه‌هایی چون نظام، منظومه، تشکیلات غیره در فارسی در نظر گرفته شده است.
- ۳- فرشاد مهدی "نگرش سیستمی" انتشارات امیرکبیر ۱۳۶۲ ص ۴۲-۴۳
- ۴- همان منبع: ص ۴۶
- ۵- ۶- ۶- رک همان منبع ص ۴۷-۴۶
- ۷- عبدالحی حسنت مقاله "توسعه روستایی همه جانبه" فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۱، وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۳، ص ۲۱
- ۸- صرافقی مظفر "سیری در مباحث توسعه فضایی" سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۴، ص ۱۷
- ۹- اداره کل بهسازی و مسکن "کلیات طرح بهسازی" معاونت عمران وزارت جهاد سازندگی ص ۲
- ۱۰- همان منبع ص ۶-۲
- ۱۱- رک، معاونت عمران و صنایع روستایی وزارت جهادسازندگی "طرح طبقه‌بندی روستاها و تعیین خطوط استراتژی توسعه و عمران روستایی" جلد دوم: روند تحولات و آینده‌نگری ۱۳۷۴
- ۱۲- اداره کل بهسازی و مسکن "گزارش عملکرد برنامه اول ۱۳۷۳ و گفتگوی شفاهی
- ۱۳- پیوست قانون برنامه دوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، فصل عمران و نوسازی روستاها.

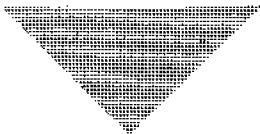
فهرست منابع و مآخذ

- ۱- آر - پی - میسراوجی . شیبیرچیمما، "برنامه‌ریزی مشارکتی برای توسعه از سطوح پایین" مجله جهاد، شماره ۹۳
- ۲- فرشاد مهدی "نگرش سیستمی" انتشارات امیرکبیر ۱۳۶۲
- ۳- عبدالحی حسنت مقاله "توسعه روستایی همه جانبه" فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۱، ۱۳۷۳
- ۴- صرافقی مظفر "سیری در مباحث توسعه فضایی" سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۴
- ۵- اداره کل بهسازی و مسکن "کلیات طرح بهسازی" معاونت عمران وزارت جهاد سازندگی
- ۶- وزارت جهادسازندگی "طرح طبقه‌بندی روستاها و تعیین خطوط استراتژی توسعه و عمران روستایی"، ۱۳۷۴
- ۷- اداره کل بهسازی و مسکن "ارزیابی عملکرد برنامه اول و اهداف برنامه دوم"، ۱۳۷۲
- ۸- پیوست قانون برنامه دوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، (۷۸-۱۳۷۴)

۹- اسکاپ، مهندسين مشاور رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی "مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، وزارت جهادسازندگی، ۱۳۷۱

۱۰- اوکلی پیترومارسدن دیوید رهیافتهای مشارکت در توسعه روستایی "مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۰

۱۱- آورم بن دیوید - وال "برنامه‌ریزی توسعه نواحی روستایی" روستا و توسعه، شماره ۲۱، وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۴

● بقیه از صفحه ۷۴

ed.). Food and Agricultural organization of the United Nations. Rome.

24- University of Minnesota, Minnesota Extension Service. Dairy Initiatives, strategies for success in the 90's. Minnesota Extension Service, St. Paul. 1991.

25- Vines, C.A. and Anderson, M.A. (1976). Heritage horizons : extension commitment to people. Madison WI Extension Journal , Inc.

● پی‌نوشتها

- 1- Dairy Initive Demonstration Farms Program.
- 2- (Maalouf , W.D 1965. Cook, B. D 1966. Arokoyo, J.O 1981 Oni. D.O 1983. Peters, R. R, Manspeaker, J. E. and Cohen, E. R. 1986. Riesenber, L. E. and obel Gor, c.1989).
- 3- S.C.C = Somatic cell Count
- 4- TMR = Total Mix Ration

مشارکت و توسعه ایده‌ها و تجارب

حاصل مطالعات میدانی در روستای کلاه سیاه شهرستان ممسنی

■ دکتر سوزان رایت

■ اشاره

خانم دکتر رایت از کشور انگلستان و فارغ التحصیل دانشگاه آکسفورد است و صاحب ۵ کتاب و ۲۷ مقاله علمی در مورد مسایل مشارکت می‌باشد. وی در دانشگاه «ساکس» این کشور مشغول تدریس است. علاقه و گرایش تخصصی نامبرده، مشارکت و کاربرد آن در توسعه است. گزارشی که در پیش رو دارید در دو بخش تنظیم شده است که: بخش اول شامل مباحث نظری و دیدگاه‌های رایج در زمینه توسعه و مشارکت و بخش دوم شامل آرایه تجارب و مطالعه میدانی وی در روستای کلاه سیاه شهرستان ممسنی است.

باشد و باید مردم عناصری فعال و خلاق در روند توسعه باشند.

این ره یافت، تأثیر به سزایی بر رابطه کارشناسان، محققان و مردم می‌گذارد و آنان بیشتر نقش راهنما و مشاور مردم را در فرایند توسعه پیدا می‌کند.

در این میان، هر دو الگوی سنتی و نوین توسعه به لحاظ مثبت بودن واژه مشارکت از این بهره می‌برند و معانی و تعابیر مورد نظر خویش را استنباط می‌نمایند. لذا، باید گفت: مشارکت در زمانهای متفاوت و از دیدگاه‌های گوناگون، معانی متفاوتی یافته است. برای مثال، در انگلستان پنج نوع استفاده و استنباط مشخص و متفاوت از واژه «مشارکت» شده است، که بعضاً در کشورهای جهان سوم نیز، چنین بوده است. این موارد عبارتند

موارد، به نفع مردم نبوده است.

۵- روند اجرای طرح‌های توسعه از «بالا به پایین - Top - Down» بوده است.

۶- به جای این که در فرایند توسعه، مردم هدف اصلی قلمداد شوند، همچون مسهره‌های بازی و عناصری بی‌اختیار در روند توسعه، قلمداد شدند.

۷- در الگوی سنتی توسعه، هر نوع تغییری در ساختار اجتماعی، اقتصادی مجاز شمرده می‌شود و حتی این فکر وجود دارد که فرهنگ جامعه نیز باید بر اساس اهداف ما تغییر یابد.

لیکن، نگرش نوین به توسعه برخلاف مدل سنتی بر نقش مردم و اهمیت آن در فرایند توسعه تأکید می‌نماید و معتقد است: توسعه نباید از بیرون به جامعه تحمیل شود، بلکه باید درون‌زا

در بخش اول و در مباحث نظری مشارکت، به دو شیوه نگرش سنتی و نوین توسعه اشاره شده که الگوی سنتی توسعه در سالهای اخیر، در نتیجه مباحث نظری و نیز تجارب به دست آمده از فعالیتهای اجرایی به طور جدی مورد انتقاد بوده است. موارد ذیل، به عنوان نقاط ضعف آن بر شمرده شده است:

۱- مدل سنتی توسعه، موجب در حاشیه قرار گرفتن بخشی از مردم و بی‌بهره ماندن آنها از نتایج طرح‌ها و فعالیتهای توسعه‌ای می‌شود.

۲- توسعه از بیرون به جامعه آرایه و دیکته می‌گردد.

۳- روند توسعه بیشتر بر اشیاء، جاده‌ها، طرح‌های عمرانی و... تأکید دارد تا انسان.

۴- نتایج پروژه‌های توسعه در بسیاری از

از:

۱- بعد از جنگ جهانی دوم و استقلال کشورهای متحده و نیاز به بازسازی و نوسازی ویرانه‌های ناشی از جنگ و پیشرفت در مسیر صنعتی شدن زندگی روستایی جذب نظام ملی گردید. در این دوران مشارکت بخش سنتی جامعه در روند صنعتی شدن به عنوان یک ضرورت مطرح بود. در این رهیافت مردم مهره‌هایی تلقی می‌شدند که باید جذب نظام جدید شوند.

۲- در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، با رشد دولتهای محلی در انگلستان که برنامه‌هایی برای بهبود توسعه مناطق تحت اختیار داشتند، بحث مشارکت مردم، توسط شوراهای محلی مطرح شد. لیکن، طرحهای بازسازی منطقه‌ای چارچوب مدون داشت و فقط مردم می‌توانستند درباره جزئیات نظر دهند و در مواردی که اصول و چارچوب طرحها را قبول نداشتند، قدرت اعمال تغییر در آن را نداشتند. از طرفی، دولتهای محلی نیز، ادعا می‌نمود که نظرات مردم درباره طرحها منعکس شده است.

۳- استفاده دیگری که از مشارکت شده، در مواردی بوده که طرحها و پروژه‌های عمرانی طراحی گردیده است و مردم باید تنها از طریق کمک مالی یا ارایه نیروی انسانی در انجام طرحها مشارکت نماید.

۴- در برداشت دیگری که از مشارکت وجود دارد، مشارکت به عنوان یک متدولوژی و روش‌شناسی و یک ابزار برای تعیین نیاز مردم روش (P . R . A) شناخته شده است. لیکن، از مرحله شناخت نیازها به بعد، دیگر مردم نقشی ندارند و در مراحل برنامه ریزی، اجرا، ارزشیابی و ... همان روند «بالا به پایین - Top - Down» حاکم است.

۵- برداشت پنجم از این مفهوم، این است که مردم باید در تمامی روند توسعه مشارکت داشته باشند از طراحی تا اجرا و ارزشیابی و ... این خود مردم هستند که مسیر و تحولات و سمت و سوی برنامه‌های توسعه را تعیین می‌کنند. در واقع، دولت در روند برنامه‌ریزی مردم مشارکت می‌کنند. نه مردم در برنامه‌های دولت.

در حال حاضر، تمام تعاریف و برداشتهای فوق از توسعه مورد استفاده قرار می‌گیرد. سه تعریف اول، متعلق به مدل سنتی توسعه است،

تعریف چهارم، مدل انتقالی است و تعریف و برداشت پنجم از واژه مشارکت، خود یک هدف است که برای رسیدن به آن، طی مراحل زیر ضروری می‌باشد:

۱- ارزشیابی نیازها و طراحی پروژه از طریق: گفت و شنود دو طرفه بین دستگاههای دولتی و مردم، که هدف آن برقراری ارتباط دو سویه و متوازن بین مردم و مسئولین و کارشناسان است و منجر به شناخت بیشتر طرفین می‌شود.

۲- بهره‌گیری از دانش بومی و ارزش قایل شدن برای آن و برقراری ارتباط دو سویه و مثبت بین دانش بومی مردم و دانش علمی و دانشگاهی.

۳- اجرا: در اجرا، موارد ذیل باید مدنظر قرار گیرد: مردم باید احساس کنند که می‌توانند، در تمامی مراحل اجرای پروژه تصمیم‌گیری نمایند و همه چیز قابل تغییر است.

۴- وظیفه ما افزایش توان و ظرفیت‌های مردم برای سازماندهی و ایجاد تشکیلات است.

۵- باید بین مردم و دستگاههای اجرایی هماهنگی ایجاد شود.

۶- بازنگری:

از فعالیتهای انجام شده، بازنگری منتقدانه صورت گیرد و این امر، به صورت یک سیکل مداوم و مستمر ادامه یابد. در این بازنگری، باید نظر مردم را دخیل نموده، به طرز تلقی آنان، بیشتر اهمیت دهیم.

۷- تأثیر توسعه بر گروههای ضعیف، ناتوان و فقیرمطالعه گردد و مشخص شود که آیا وضعیت آنان بهبود یافته است یا خیر؟

۸- تأثیر توسعه بر کل جامعه و بر اقتصاد محلی بررسی گردد و مشخص شود که منابع محلی چگونه مورد استفاده قرار گرفته‌اند؟ چه قدر از ارزش افزوده طرحهای انجام شده به مردم رسیده و چه مقدار از منطقه خارج گردیده است؟ در این الگو و روش، مردم خود با روند استفاده از منابع آشنا می‌شوند و برای برنامه‌ریزیها، سرمایه‌گذاریها و مشارکتهای آینده، آموزش می‌بینند. ساختار تصمیم‌گیری و رفتار کارشناسان، محققین و مسئولین امر عوض می‌شود و در نهایت، مردم خود را در موقعیت بهتری می‌بینند.

بخش دوم: مطالعه موردی روستای کلاذ سیاه در شهرستان ممسنی در استان فارس در بخش دوم گزارش به تجربه دکتر رایت در

مورد روستای کلاه سیاه شهرستان ممسنی از استان فارس پرداخته می‌شود. اولین سفر تحقیقاتی وی به این روستا، ۲۰ سال پیش بوده است؛ در آن هنگام در مورد تأثیر سیاست در زندگی مردم تحقیق کرده و بدین منظور، روستای فوق را برگزیده است. این روستا یکی از روستاهای فقیر و محروم عشایری منطقه بوده و حدود ۲۵۰ خانوار و ۲۵۰۰ نفر جمعیت داشته است. روستای فوق، در حادثه زلزله‌ای که در سالهای پس از انقلاب رخ داد، ویران شد و خسارات فراوانی دید. لیکن، تلفات جانی اندک بود. مردم روستا پس از این حادثه، تابستانها زیر چادر زندگی می‌کردند و در زمستانها به همان خانه‌های نیمه مخروبه پناه می‌بردند. متأسفانه در طرحی هم که بنیاد مسکن برای انتقال روستا به دو کیلومتری محل اصلی روستا تهیه کرده بود، با مردم مشورت نشد و نیازهای آنان مورد توجه قرار نگرفته بود. لذا، از لحاظ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، اهالی روستای فوق را با مشکلاتی مواجه ساخت که در ذیل، به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱- اندازه خانه‌ها و طراحی فضاهای مربوط به آن با زندگی و معیشت روستایی‌ها ناسازگار و روستاییان برای مواردی از قبیل: انبار علوفه، محل نگهداری دام و ... مشکل داشتند.

۲- اهالی روستا در گذشته در خانواده‌های گسترده و در گروههای پدر تباری و خویشاوندی به نام «بیله» در یک خانه با هم زندگی می‌کردند، لیکن در شهرک این امکان وجود نداشت یا به طور کامل قابل اجرا نبود، لذا، موجب تبدیل خانواده‌های گسترده به خانواده‌های کوچک و هسته‌ای گردید.

۳- در ساخت شهرک از مصالح سنتی و محلی استفاده نشد و در واقع، دانش بومی مورد استفاده قرار نگرفت. مردم روستا نیز، که با تکنولوژی ساخت خانه‌های جدید آشنایی نداشتند، به ناچار از جاهای دیگر بتا و معمار آوردند و در این ارتباط ضررهایی را نیز متحمل شدند که در نتیجه منجر به تقویت احساس بی‌قدرتی در میان آنان شد.

۴- عدم هماهنگی بین ارگانهای دولتی نیز، موجب ایجاد مشکل در روند احداث شهرک کرد. برای مثال، تا زمانی که جهادسازندگی به

توانهای بالقوه مناطق خشک

■ سید عباس میرجلیلی

۱- بخش گیاهی

اهمیت و ارزش گیاهان بر کسی پوشیده نیست، تا الفبای آبادانی (یعنی آب)، وجود نداشته باشد، گیاهی نخواهد بود و تا گیاهی نباشد، موجود زنده‌ای قادر به حیات نیست. منطقه عاری از گیاه، قابلیت سکونت برای هیچ موجودی ندارد و بدین جهت است که با ورود گیاه به یک منطقه همراه آن گیاه زندگی نیز پدیدار می‌شود.

قرن‌هاست، که انسانها از گیاهان مناطق خشک استفاده‌های بی‌شماری نموده‌اند و سوای از مصارف غذایی و صنعتی، مصارفی در زمینه‌های دارویی، ادویه‌ای، تخدیری و غیره داشته‌اند. در حیطهٔ بحث ما، جالب‌ترین گیاهان آنها بی هستند، که عوامل اقلیمی حاکم بر مناطق مورد بحث ما، سبب ارزشمندتر شدن آنها می‌شود.

شمار زیادی از گیاهان بیابانی وجود دارند، که حاوی ترکیبات بیوشیمیایی هستند و این مواد از لحاظ ارزش دارویی، حایز اهمیت می‌باشند. گیاهانی که محتوی آلکالوئیدها، اسانسها و مواد لعابی هستند، در زمرهٔ این گیاهان قرار می‌گیرند. گیاهانی همچون تاتوره و بذرالبنج حاوی ترکیبات الکلوئیدی هستند. هیوسین و هیوسیامین از الکلوئیدهای موجود در گیاهان مذکور هستند. بذرالبنج، گیاهی است که در کشور مصر ارزش صادراتی دارد و ثابت شده است که میزان الکلوئید بدست آمده از گیاهان روئیده در بیابان، به مراتب بیشتر از گیاهان دست کاشت است. (۱)

طبق آمار، حدود نیمی از داروها، هنوز از مادهٔ پایه طبیعت گرفته می‌شوند و سنتر مستقل صنعتی ندارد. همچنین، بیش از نیمی از این مواد،

■ مقدمه

هنگامی که صحبت از بیابان به میان می‌آید، اکثر افراد زمینهای پوشیده از ماسه‌های روان یا حالت موج و عاری از گیاه را در ذهن تداعی می‌کنند، شاید هم زمینهایی را که از بی‌ابی ترک خورده و همچون ظروف سفالین خرد شده‌ای، از هم فاصله گرفته‌اند را در ذهن خود مجسم نمایند و از تأمل در این که چنین عرصه‌هایی نیز، بهر حکمتی آفریده شده‌اند و ممکن است، بشر بتواند از این مناطق بهره‌برداری اقتصادی نماید، گریزانند. در نظام آفرینش هیچ چیز عبث آفریده نشده است، هر چند که در ظاهر با علم ناقص بشر بی‌فایده به نظر آید. (۷)

بیابانها با وجود شرایط سخت و دشوار اقلیمی و خاکی، اغلب برای تولید محصولات کشاورزی و دامداری استعداد دارند. از طرف دیگر، آنها از تنوع زیستی بسیار غنی برخوردارند و اکوسیستمهای بیابانی و کویری، اختصاصات و منابع منحصر به فرد خود را دارا هستند و حفاظت از آن همانند سایر اکوسیستمها، امری ضروری است.

شناسایی امکانات بالقوه محیطهای عظیم و گستردهٔ بیابانی، مدیریت آن مناطق را بر اساس برنامه‌های توسعه‌ای تسهیل نموده است و روندهای تکاملی آنها را مشخص و تعیین می‌نماید. به نظر می‌رسد تفکیک این توانها در بخشهای مختلف، راهگشای بسیاری از برنامه‌ریزیهای بعدی و مدیریت صحیح آنها باشد. در اینجا، پتانسیلها در سه بخش گیاهی، دامی، و تکنولوژیکی مورد بحث قرار خواهند گرفت.

مبنای گیاهی دارند و بخش عمدهٔ آنها به گیاهان مناطق خشک و نیمه خشک مربوط می‌شود. (۴)

گیاهان دارویی در زمرهٔ گیاهان اقتصادی هستند، که در خدمت بشر قرار دارند و مواد بیوشیمیایی خاص و مفیدی را با مقادیر بسیار اندک (کمتر از یک درصد) در خود ذخیره می‌کنند. این مواد که جزء ترکیبات اصلی سازندهٔ گیاه نیستند، نقش مستقیم آنها در حیات گیاه روشن نیست و متابولیستهای ثانویه خوانده می‌شوند. چنین ترکیباتی به رغم محصولات زراعی که در شرایط نامساعد محیطی، محصول نازل تری تولید می‌کنند، در وضعیت نامساعد، بازده اقتصادی بر تری دارند.

مثالی از تأثیر شرایط اقلیمی گرم و خشک بر میزان مادهٔ مؤثرهٔ یک گیاه، "حنای بلوچی" است. گیاه حنا در بسیاری از نقاط ایران، علاوه بر بلوچستان در استانهای کرمان، هرمزگان، فارس و حتی لرستان نیز، می‌روید. لیکن، محصول آنها هیچ‌گاه خواص و رنگ حنای روئیده در بلوچستان را ندارند.

گروه دیگری از گیاهان، موادی یا مصارف صنعتی تولید می‌کنند. اسانسها، صمغها و لعابها از موادی هستند که در صنعت، مصارف بسیاری دارند و تولید آنها بیشتر به گیاهان مناطق خشک و شرایط حاکم بر آنها برمی‌گردد.

مجارستان از جمله کشورهایی است، که در استفاده از توانهای بالقوهٔ دارویی و صنعتی سرزمین خود سرمایه‌گذاری نموده و بالاترین سهم درآمد ملی خود را، به کشت و صنعت محصولات شیمیایی اختصاص داده است. استرالیا

نیز، با استعانت از زمینهای کم بهره خود، بالاترین سهم بهره‌وری جهانی از زمینهای مذکور را، با اتکا به تولید محصولات شیمیایی از طریق کشاورزی، داشته است. (۵)

از نگاهی دیگر، به گیاهانی بر می‌خوریم که در مناطق خشک و نیمه خشک یافت می‌شوند و جزء گیاهان ادویه‌ای دسته‌بندی می‌شوند. قسمت اعظم مواد ادویه‌ای و معطر، در رویشگاههای طبیعی آنها به دست می‌آید. گیاهان خانواده جعفری، مصداق این مقوله از بحث هستند.

با عنایت به مطالب فوق و صرف نظر از مسائل عدیده‌ای که در باب بهره‌گیری از گیاهان، جهت امور مربوط به بیابان زدایی مطرح است، می‌شود چنین استدلال کرد که با، شناسایی اقلیمهای خشک و نیمه خشک و تعیین رویش طبیعی گیاهان دارویی و صنعتی، می‌توان به کشت مصنوعی و تقویت پوشش گیاهی مناطق مورد نظر مبادرت کرد و با صرف کمترین هزینه، از انهدام پوشش گیاهی ممانعت به عمل آورد، ضمن آن که بهره‌وری اقتصادی را نیز، به همراه دارد.

۲- بخش دامی

از زیاد سریع و بی‌وقفه جمعیت جهان، تصمیم‌گیرندگان و مسؤولان امر را به فکر تأمین کمبود مواد غذایی مورد مصرف آیندگان می‌اندازد. قسمت اعظم مواد پروتئینی که از عمده‌ترین مصارف غذایی بشر است، از منابع دامی تأمین می‌شود. لذا، توسعه و تقویت سرمایه‌های دامی کشور می‌تواند، اقدامی اساسی برای پیشگیری از این مشکل باشد.

آنچه مسلم است، زمینهای فقیر از پوشش گیاهی و مراتع مناطق خشک، نمی‌توانند منابع خوبی برای تغذیه دام باشند. لیکن، با مدیریت صحیح از تکنیکهای جدیدی که کشورهای پیشرفته نیز آنها را تجربه کرده‌اند، می‌توان نتایج ارزنده‌ای به دست آورد. استفاده از دامهایی که کم و بیش به عنوان پرهاقت‌تر مشهورند و در برخی نقاط نیز، به پرورش آنها مبادرت می‌ورزند، می‌تواند راهگشای مسائل دامپروری مناطق خشک باشد.

شتر و بز در زمره دامهایی هستند، که با کمترین توقع غذایی، بیشترین بازده را دارند. ضمن آنکه شرایط اقلیمی نامساعد مناطق

بیابانی را نیز تحمل می‌کنند. این دو نوع دام، دارای معایب و محاسنی هستند که در مجموع در شرایط کنترل شده و با مدیریت صحیح، می‌توانند برای منظوره‌ای خاصی مورد استفاده قرار گیرند.

الف: پرورش شتر

شتر که در قرآن نیز، از خلقت آن صحبت به میان آمده، حیوانی بس مفید و پرهاقت است. این حیوان، در بیابانهای گرم و سوزان، کیلومترها راه می‌پیماید، بدون آنکه آبی بنوشد یا غذایی مطالبه کند. مدت زمان طولانی تری نسبت به گاو، شیر می‌دهد و بیش از ۹۰ درصد چربی شیر آن به کره و حدود ۶۵ درصد کره به روغن تبدیل می‌شود. شتر با چرای خود، خاک را سخت نمی‌کند و به شیوه‌ای صحیح، از گیاهان استفاده می‌نماید. همچنین، شتر نسبت به گاو از نظر تبدیل مواد غذایی ارجحیت دارد. چرا که، یک شتر ماده از ۲ کیلوگرم ماده خشک یک لیتر شیر تولید می‌کند در حالی که یک گاو، باید ماده خشکی معادل ۹ کیلوگرم مصرف کند، تا همان نتیجه را داشته باشد. (۱)

ساختار فیزیولوژیک شتر، به گونه‌ای طراحی شده است که او را در ادامه حیات در شرایط دشوار کویری، خشکی و بی‌آبی و گرمای شدید یاری می‌دهد. از اهم خصوصیات فیزیولوژیک این حیوان، قابلیت تحمل فشار تشنگی و درجه حرارت بالا می‌باشد. جهت مبارزه با کم آبی، غالباً مقدار آب اتلافی از بدنش را می‌کاهد، تا از آب موجود در بدنش حداکثر استفاده را ببرد. شتر به هنگام تشنگی، کاهنسی معادل ۳۰ درصد وزن بدن خود را تحمل می‌کند و پس از دستیابی به آب قادر است، تا ۱۲۵ لیتر آب را یک مرتبه بنوشد. این میزان آب برای ذخیره نیست، بلکه برای جبران کمبود آب بدنش در زمان تشنگی است.

این حیوان جهت مقابله با افزایش درجه حرارت، معمولاً دمای بدن خود را افزایش می‌دهد و با کاهش دمای محیط، حرارت بدن خود را می‌کاهد. وجود پشم در تابستان، باعث کاهش جذب حرارت محیط و نیز جلوگیری از اتلاف حرارت ناشی از سوخت و ساز بدن می‌شود.

میانگین رشد روزانه شترهای نر پرواری، ۱/۴ کیلوگرم و برای شترهای ماده پرواری ۰/۹۵ کیلوگرم است، به نحوی که افزایش وزن آن به طور متوسط ۵ تا ۲۰ کیلوگرم در ماه است. متوسط وزن

شتر هنگام تولد ۲۵ تا ۴۰ کیلوگرم است که به ۳۵۰ تا ۷۰۰ کیلوگرم هنگام بلوغ می‌رسد.

شتر از ۴ سالگی باردار می‌شود و میزان تولید شیر آن، ۲ تا ۳ ماه پس از زایش به حداکثر می‌رسد. طول دوره شیردهی ۱۲ تا ۱۸ ماه است. میزان چربی شیر شتر بین ۲/۱ تا ۵/۵ است. همچنین، پروتئین آن ۲/۵ تا ۴/۵ درصد و لاکتوز (قند شیر) بین ۲/۹ و ۵/۸ درصد است.

پشم شتر از دو سالگی قابل چیدن است و چون شتر پشم خود را در بهار از دست می‌دهد، لذا، بهترین فصل چینی اوایل اردیبهشت است. میانگین وزن پشم شترهای یک کوهانه نر، حدود ۵ کیلوگرم و در ماده‌ها ۳ کیلوگرم و در شترهای دو کوهانه به ترتیب حدود ۱۰ و ۶ کیلوگرم در سال است.

در مجموع می‌توان گفت: شتر با تغذیه از بوته‌های خشک و خاردار که در مراتع فقیر و بیابانی یافت می‌شود، نسبت به دامهای دیگر، برای پرواربندی و حتی چرا صحرها مناسب نیست و برای مناطق خشک، دام بسیار مناسبی است. در برخی مناطق حاشیه‌ای استان یزد نیز، افرادی مبادرت به پرورش شتر نموده‌اند که این اقدام بسیار ارزشمند است. چرای اتریپلکسهای دست کاشت در زمینهای بسیار شور منطقه چاه‌افضل اردکان توسط شتر، از جمله اقدامات صحیحی است که باید حمایت و گسترش یابد و در مورد دامهای دیگر و سایر گونه‌های مفید، تعمیم داده شود. پرورش شتر می‌تواند، نیازهای پروتئینی و در برخی موارد لبنی و نا اندازه‌های صنعت پشم را برآورده نماید.

ب: پرورش بز

بز در زمره دامهایی است که بدون داشتن توقع زیاد از جهت خوراک و علوفه، احتیاجات عدیده‌ای از انسان را برطرف می‌سازد. در مقایسه با سایر نشخوارکنندگان، می‌تواند از مواد خشنی و علوفه‌های با کیفیت نازل تغذیه نموده، مایحتاج خود را برطرف کند. همچنین، فلور میکروبی شکم بز نسبت به گوسفند حساسیت کمتری به فقر پروتئینی دارد و این امر حیوان را در تبدیل مواد پاری می‌دهد. سیر، پوست، کرک، گوشت، شاخ و کوه، همگی محصولات ناشی از پرورش بز هستند. از پوست بز، که نسبت به پوست گوسفند بهتر است، شورو می‌سازند که برای تهیه کفشهای

ممتاز نرم و دستکشهای چرمی به کار می‌رود. کرک بز از منابع مهم درآمد است. در ایران پارچه‌های معروف "برک" در کرمان و شرق خراسان و نیز انواع شالها و ترمه و کشمیر از کرک بز بافته می‌شود. به عبارت کامل تر می‌توان گفت: بهترین و گران‌ترین تن پوشهای موجود را از کرک بز می‌یافتند. امروزه پارچه‌های "موهر" که مورد توجه اغلب مردم است، از کرک بز تهیه می‌کنند. بهترین کرکهای دنیا را از نژادهای آنقوره و کشمیر می‌گیرند. در ایران نیز، نژادهایی همچون مرغوز در کردستان وجود دارد که چندی پیش در معرض انقراض قرار گرفته بود، ولی با همت تنی چند از متخصصین وضعیت این نژاد رو به بهبود گراییده است.

بز رائینی که در استان کرمان یافت می‌شود، از بزهای کرکی ایران است. هر کیلو کرک سفید رائینی، بیش از ۱۰۰ دلار ارزش دارد و از این نظر می‌تواند، درآمد ارزی قابل توجهی عاید پرورش دهندگان و صادرکنندگان کرک نماید. زاخری (۱۳۷۱) اعلام می‌دارد، که کرک تولیدی در جهان ۳۵۹۶ تن است و چین با ۱۷۰۰ تن، مقام اول تولید و ایران و افغانستان با هم ۸۶۰ تن تولید می‌کنند و مقام دوم را در جهان دارا هستند.

شیر بز، غذایی کامل و مقوی است. دوران بارداری بز معمولاً ۵ ماه است و اغلب در هر زایمان دو بچه می‌زاید. دوران شیردهی بین ۳ تا ۸ ماه متغیر است و مقدار آب، لاکتوز، چربی، پروتئین و خاکستر موجود در شیر آنها زیاد است. بهترین نژاد شیری دنیا، بز "سانن" که به ایران وارد شده است.

کشور سوئیس در پرورش بز موفق تر بوده و سالیان متمادی است که برای اصلاح نژاد و ازدیاد محصولات لبنی آن برنامه‌ریزی کرده است. در ترکیه و یونان، در حدود ۳۰ درصد محصولات لبنی از شیر بز تهیه می‌شود. در آمریکا و شمار زیادی از کشورهای اروپایی و آسیایی نیز، شیر بز را به مصرف می‌رسانند. در آفریقا از پوست و گوشت این حیوان استفاده می‌شود.

از معایبی که برای پرورش بز برشمرده‌اند، تخریب مراتع به واسطه ریشه کن کردن بوته‌ها و نهالهای تازه رسته است. لذا، پرورش بز به طریق عشایری و بدوی مخرب‌ترین طریقه‌ای است که برای رشد و بقای جنگلها و نمو مراتع و حفظ گیاهان وجود دارد.

برای جلوگیری از تخریب مراتع در نتیجه فرسایش خاک، کافی است واحدهای پرورش بز به صورت بسته ایجاد شوند و همچون گاوداریها و دامداریهای مدرن به دستگاههای مکانیزه مجهز شوند. این وضعیت به خصوص برای واحدهای پرورش بز شیری مرسوم تر و عملی تر است. در مورد بزهای کرکی نیز، می‌توان زمینی در نظر گرفت، تا چرای آنها مقدور باشد، به گونه‌ای که به حواشی و مراتع مجاور نیز صدمه‌ای وارد نکنند. ایجاد و توسعه مراتع مشجر با گیاهان علوفه‌ای خانواده نخود، به خصوص در مناطق خشک، در این زمینه به ما کمک خواهد کرد. (۸)

بخش تکنولوژیک

رو به اتمام رفتن منابع انرژی فسیلی و ذخایر سوختنی جهان، بشر را به فکر ایجاد راههای جدیدی برای کسب انرژی انداخته است. استفاده از انرژیهای لایتنایی موجود در طبیعت، همچون انرژی خورشیدی، باد، ثقل و هسته‌ای، مدتهاست که بر سر زبانهاست و کشورهای متعددی از آن بهره‌برداری می‌نمایند.

الف: انرژی خورشیدی

طبق مطالعات انجام گرفته، مقدار انرژی که در هر دقیقه از خورشید به یک کیلومتر مربع سطح زمین می‌رسد، با انرژی حاصل از سوختن ۲۰۰ هزار تن زغال سنگ برابری می‌کند. همچنین، عنوان شده است که بیابانهای ریگزار اتحاد جماهیر شوروی سابق که مساحتی در حدود ۸۰۰ هزار کیلومتر مربع دارد، نیروی خورشیدی که دریافت می‌کند، تقریباً ۵۰ برابر نیروی استحصالی از سوختها استخراجی در تمام کره زمین است. (جوادی، ۱۳۵۰)

وضعیت انرژی تابیده به سطح بیابانها استثنایی است. از صد واحد انرژی خورشیدی که به سطح زمین می‌رسد، ۵ درصد صرف تبخیر آب، ۲۵ درصد منعکس و ۷۰ درصد مابقی جذب خاک می‌شود. در حالی که، اقیانوسها فقط ۲۰ درصد انرژی خورشیدی را جذب می‌کنند. تشعشعات خورشیدی به طور متوسط، ۰/۱۵ اتی ۰/۲ کیلووات ساعت بر متر مربع و حداکثر ۱/۱۲ کیلووات ساعت بر متر مربع انرژی تولید می‌کنند. این مقدار ناچیز، در سطح وسیع می‌تواند قابل ملاحظه باشد. چنانکه، مقدار انرژی خورشیدی رسیده به بیابان

اتاگانا، طی یک سال، برابر تمام مواد فسیلی مصرفی همان سال بوده است. (عاصمی پور، ۱۳۶۴)

بسیاری از ماهواره‌های مخابراتی، هواشناسی و اکتشافی با باتریهای خورشیدی کار می‌کنند. ژنراتورهای مولد برق خورشیدی سالهاست به بهره‌برداری اقتصادی رسیده‌اند. در جاهایی نیز تأسیسات تهویه مطبوع، پمپهای آب و فرستنده‌های رادیویی با انرژی خورشیدی کار می‌کنند. نیروی برق مورد نیاز سفینه‌های بی‌سرنشین نیز از همین طریق تأمین می‌شود. مثالی از موارد استفاده انرژی خورشیدی و تبدیل آنها به قرار زیر است:

تبدیل انرژی خورشیدی به الکتریکی:

سلولهای فتوالکتریک قادرند تا تشعشعات خورشیدی را جذب نمایند و به انرژی الکتریکی تبدیل نمایند. هم اکنون، نیروگاههای خورشیدی در سطح وسیعی از بیابانهای کالیفرنای آمریکا استقرار یافته‌اند و برق بخش اعظمی از آن منطقه را تأمین می‌کنند. در منطقه ذربید حومه یزد نیز، نیروگاه کوچکی تأسیس شده، لیکن بنا به دلایلی توسعه داده نشده است. به نظر می‌رسد، عدم توجیه اقتصادی آن، از جمله موارد مسکوت ماندن طرح باشد. تحقیق، تفحص و دستیابی به تکنولوژی ساخت و طراحی نیروگاههای خورشیدی، امری ضروری جهت کاربری این تکنیک است.

تبدیل به انرژی حرارتی:

از دیر باز، بشر آموخته است که با متمرکز کردن اشعه‌های خورشیدی می‌تواند، حرارت تولید کند. ابتدا از آن در امر روشن کردن آتش استفاده می‌نمود. آب گرمکنهای خورشیدی که برای منازل و سطوح محدود کاربرد دارد، مدتها پیش رواج یافت. لیکن، با دسترس بودن سوختهای فسیلی، تمایلی به بسط آن نشان داده نشد.

انرژی حرارتی استحصالی به هر طریقی که باشد، می‌تواند در اموری دیگر، مورد استفاده قرار گیرد. شیرین کردن آنها یا تبخیر و تقطیر متعاقب آنها و استحصال املاح، یکی از آنهاست. مناطق و جزایر جنوبی ایران که با مشکل کمبود آب شیرین مواجه هستند، لیکن آسمان صاف و افتابی دارند، زمینه مناسبی برای تحقیق و اجرای طرحهای نوام شیرین کردن آبهای شور و جداسازی املاح

ب : انرژی باد

یکی از خصوصیات اقلیمهای خشک، وزش بادهای مکرر و شدیدی است که دلیل آن تا اندازه‌های انتقال حرارت در طول روز است. پوشش گیاهی ناچیزی که در این مناطق وجود دارد نیز، می‌تواند پاسخگوی جلوگیری از سرعت باد باشد لذا، بادها با طوفانهای ماسه‌ای همراه می‌شوند و نیروی عظیم باد، صرف خیزش ذرات ریز خاک از منطقه‌ای و ته نشست آن در منطقه‌ای دیگر و ایجاد تپه‌های ماسه‌ای می‌شود.

ساکتین کهن شهرهای مرکزی ایران، طریقه استفاده از این بادها را آموخته بودند که بادگیرهای سنتی، تجلی‌گاه بهره‌گیری از این تکنیک است. آسیابهای بادی که جهت خرد کردن غلات و آرد استفاده می‌شده نیز، از مصارف باد بوده است. امروزه، در برخی کشورها، نیروگاههای بادی ایجاد شده است و بهره‌برداری می‌شوند. در ایران نیز، در مناطق خشک بیابانی می‌تواند تأسیس گردد. در متجیل رودبار نیز که قسمت اعظم سال باد می‌وزد، اخیراً نیروگاه بادی به بهره‌برداری رسیده است. تحقیقات یونسکو نشان می‌دهد، در ازای هر ۲۰ کیلووات سرعت باد در ساعت با آسیابی به قطر ۱۵ متر، می‌توان صد هزار کیلووات ساعت در سال الکتریسیته تولید کرد. این میزان انرژی الکتریکی، قادر است نیاز یک شهر صد هزار نفری را برآورده سازد. در کشور دانمارک، آسیابی به قطر ۵۴ متر وجود دارد، که در ازای سرعت بادی معادل ۱۵ متر بر ثانیه، ۲ مگاوات برق تولید می‌کند. (۷)

ج : انرژی ثقل

جزر و مد دریاها، حاصل تأثیر نیروی جاذبه است. گرچه معمولاً از این پدیده طبیعی استفاده‌ای نمی‌شود، لیکن برخی کشورها از انرژی آن بهره‌جسته و به خدمت درآورده‌اند. در حاشیه سواحلی که در مناطق بیابانی و کویری قرار گرفته‌اند، این انرژی جهت مصارف ویژه‌ای سرمایه‌گذاری شود. در فرانسه در سواحل غربی، از ارتفاع ۸/۴ متر جزر و مد، ۲۴ مگاوات برق تولید می‌شود. سواحل غربی استرالیا نیز، با ۱۲ متر اختلاف ارتفاع جزر و مد، ۵۲۰ مگاوات برق استحصال می‌گردد. در سواحل جنوبی کشورمان که به خلیج فارس منتهی می‌شود، با ۱۸۰۰ کیلومتر

سواحل بیابانی روبرو هستیم، که نوعاً می‌تواند مساعد چنین نیروگاهی باشد.

سایر منابع قابل بهره‌برداری

وجود ذخایر عظیم مواد معدنی که در دل خاکهای مناطق خشک و بیابانی و بیشتر از آن در کویرها قرار دارد، می‌تواند، چرخ عظیم صنایع شیمیایی را به راحتی به چرخش درآورد. متأسفانه، به دلیل حاکم بودن شرایط آب و هوایی نامساعد بر این مناطق، تاکنون توجه کمتری به این گونه منابع شده است.

طبق مطالعات سه ساله کارشناسان سازمان زمین‌شناسی کشور، به خصوص در کویر بزرگ ایران، می‌توان با استفاده از انرژی خورشیدی، نمک پتاس‌دار استخراج نمود و ماده اولیه یک کارخانه بزرگ تولید کلرور یا سولفات پتاسیم را با ظرفیت خوراک حداقل ۵۰۰ هزار تن کنسانتره در سال تأمین نمود (۳). ترکیبات پتاس، در صنعت، مصارف عدیده‌ای دارند. ترکیبات پتاس در تهیه کود شیمیایی و مواد شیمیایی همچون: یدور پتاسیم و نیترات پتاسیم، در صنعت پزشکی و

عکاسی، کاغذسازی، و شیشه‌سازی و رنگ‌سازی، مورد استفاده قرار می‌گیرد.

از جمله مواد دیگری که می‌توان استخراج کرد، سبستین است، که حاوی ۵۶/۴ درصد اکسید استرانیم و ۴۳/۶ درصد سولفور است. در صنعت از این ماده، برای گرفتن ماس از شکر، در صنعت فلزسازی جهت تهیه آلیاژ و در شیشه‌سازی جهت رنگ کردن استفاده می‌شود.

گوگرد، ترکیب شیمیایی غیرفلزی دیگری است که در اثر تخریب مواد رسوبی گوگرددار، همچون گچ و انیدرید، پدید می‌آید و در تهیه اسید سولفوریک، صنایع کاغذسازی و رنگ‌سازی، تهیه مواد کائوچو و منفجره، صنایع کبریت‌سازی و لاستیک‌سازی و کودهای شیمیایی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

معادن متعددی که در زیر صحرای گرم و سوزان فلات مرکزی ایران گسترده‌اند، منابع خدادادی عظیمی هستند که امکانات نسبتاً زیادی را در اختیار کشور ما قرار می‌دهد. معادن اورانیوم، سنگ آهن، مس و غیره که در بخش مرکزی کشور قرار دارند، سرمایه‌های ملی هستند، که می‌توانند

توسعه روستایی

در ترکیه

● مترجم : رجب پناهی

منبع : گزارش "Agriculture in Turkey"

کشور کمتر از ۱۶ درصد است. منابع تولیدی، فقط ۱۲ درصد تولید ناخالصی داخلی منطقه را تشکیل می‌دهد. رشد جمعیت در این منطقه بسیار زیاد است.

به رغم مهاجرت به شهرهای بزرگ میزان رشد سالانه جمعیت، ۳۸/۷ درصد می‌باشد.

رودخانه‌های فرات و تیگریس، در مجموع، تقریباً ۲۸ درصد ذخایر آبی حاصل از رودخانه‌ها را تشکیل می‌دهند، بنابراین، این منطقه از نظر منابع آب و خاک غنی است. ۱۹ درصد کل زمینهای قابل آبیاری مقرون به صرفه اقتصادی کشور، مربوط به این منطقه می‌باشد. لذا، توسعه منطقه با توسعه این دو منبع بسیار مهم، به شدت گره خورده است.

■ ماهیت و قلمرو پروژه GAP

اجرای پروژه با تشکیل ۱۳ گروه شروع شد. به محض تکمیل این گروهها، ۲۲ سد، ۱۹ طرح نیروگاه آبی^{۱۴} و تعداد زیادی طرحهای آبیاری را در برنامه کار خود خواهد گنجانند. طرحهای آبیاری GAP، شامل ۱۴ پروژه است که ۸ پروژه در فرات و ۶ پروژه در تیگریس اجرا می‌شود.

بزرگترین ساختمان در بین این پروژهها، سد آتاتورک است که بزرگترین بندر کشور ترکیه محسوب می‌شود و از این نظر، مقام نهم را در جهان به خود اختصاص داده است. گالریهای

غازیان تپ،^۲ ادیامان،^۳ سانلورفا،^۴ دیار بکر،^۵ ماردین،^۶ باتمان،^۷ سیرت،^۸ کیلیس^۹ و سیرنک،^{۱۰} واقع در حوزه پست رودخانه‌ای فرات^{۱۱} و تیگریس^{۱۲} تشکیل شده است و منطقه‌ای به وسعت تقریباً ۷۴ هزار کیلومتر مربع از مناطق کمتر توسعه یافته جنوب شرقی کشور را دربرمی‌گیرد. متوسط بارندگی سالانه این ناحیه بین ۳۰۴ تا ۴۷۲ میلیمتر در نوسان است. پروژه GAP، نه تنها کشاورزی، بلکه صنعت و خدمات زیربنایی، بهداشت، آموزشی و توریسم را نیز دربرمی‌گیرد، وای هنوز منابع آب و خاک، به عنوان مهمترین بخش پروژه، مطرح هستند.

مطالعه جامعی به منظور تحقیق و بررسی در باره توانهای بالقوه، منابع، تنگناها، موانع و مشکلات مربوط به توسعه اقتصادی - اجتماعی منطقه و تعیین اهداف و راهبردهای توسعه، هم در سطح کلان و هم در سطح بخشی، انجام گرفته است. برنامه جامع^{۱۳} GAP یکسری الویت‌ها و رهنمودها و همچنین طرحهای اجتماعی - اقتصادی برای منطقه تعیین کرده است. (جدول ذیل)

■ تصویر منطقه‌ای GAP

بخش اقتصادی عمده در این منطقه، کشاورزی است که ۴۰ درصد تولید خالصی منطقه مربوط به این بخش می‌باشد. این رقم برای کل

بحران عدم توازن و نابرابریهای منطقه‌ای و لزوم بهبود توزیع عادلانه درآمد بین بخشهای مختلف جامعه توجه سیاستگذاران و تصمیم‌گیرندگان امور را به خود معطوف کرده است. از آنجایی که اکثریت قریب به اتفاق افراد فقیر در بخش کشاورزی و فعالیتهای روستایی مرتبط مشغول فعالیت هستند، توسعه کشاورزی پایدار و توسعه روستایی به عنوان موثرترین ابزار شناخته شده است. این رهیافت کاهش فقر، دارای مزیت دیگری است که می‌تواند مسأله فقر شهری که در پی مهاجرت به منظور یافتن فرصتهای شغلی کاذب صورت می‌گیرد را مرتفع کند. در این ارتباط در ذیل به شرح چند پروژه می‌پردازیم :

■ پروژه GAP یا پروژه عظیم آناطولی

پروژه GAP یا پروژه آناطولی جنوب شرقی، جایگاه ممتازی را در برنامه‌های توسعه شهری و روستایی ترکیه به خود اختصاص داده است. این پروژه، جامع‌ترین پروژه توسعه منطقه‌ای در کشور و یکی از بزرگترین پروژهها در دیاست. این پروژه ز که در واقع حکم یک برنامه پیش‌نویس نوشته شده برای دیگر پروژهها را دارد، یک برنامه توسعه منطقه‌ای یک پارچه چندبخشی است، که برای یکی از بخشهای کمتر توسعه یافته ترکیه در نظر گرفته شده است. این منطقه از استانهای

اتونلهای آبی) ۱۵ سانلورفا بزرگترین سیستم تونل در جهان را تشکیل می دهند که ۹۰ درصد کارهای ساختمانی آن انجام گرفته است.

منطقه‌ای به وسعت ۸ هزار و ۸۸۱ هکتار توسط سد آتاتورک و تونلهای «سانلورفا» آبیاری خواهد شد. آبیاری ۳۰ هزار هکتار در سال ۱۹۹۵ شروع شد و پیش بینی ها، حاکی از آن است که در حدود ۶۰۰ هزار در ۲۰ سال آینده به سیستم آبیاری مجهز خواهد شد. در حدود نیمی از منطقه واقع در محل اجرای پروژه، از طریق روشهای سطحی ۱۶ و بقیه از طریق سیستم‌های پمپاژ ۱۷ آبیاری خواهد شد.

علاوه بر پروژه‌های بخش دولتی، نواحی قابل توجهی توسط بخش خصوصی هم به روش سطحی و هم به روش استفاده از چاههای عمیق ۱۸ آبیاری می شود که در حال حاضر تعداد این چاههای فعال و قابل بهره‌برداری بیش از ۱۸۰۰ حلقه است.

■ «دیگر پروژه‌های توسعه روستایی»

بین اهداف و سیاستهای توسعه روستایی دولت، ایجاد اشتغال، بهبود سطح زندگی روستایی و کاهش یا حذف روند مهاجرت روستاییان به مناطق شهری، از موارد اصلی به‌شمار می‌روند. بهبود خدمات زیربنایی روستایی در مورد ساخت راه، آماده‌سازی طرحهای آبیاری و آب آشامیدنی و همچنین اهداف مربوط به امنیت غذایی، بهره‌وری کشاورزی، سیستم نگهداری و انبار و صنایع تبدیلی، دسترسی آسان به بازارها، خودکفایی بیشتر در زمینه مواد غذایی اساسی و درآمدهای کشاورزی بیشتر، بسیار اساسی و مهم تلقی می‌شوند.

در ادامه بحث ۵ پروژه توسعه روستایی که یا تماماً یا بطرز مشترک، توسط WB/IFAD (بانک جهانی / صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی) تأمین هزینه شده، معرفی می‌شوند.

■ پروژه کروم - کانگری ۱۱

این پروژه، بین سالهای ۱۹۷۶ و ۱۹۸۴ با هدف ایجاد تسهیلات آبیاری در مقیاس بزرگ و کوچک، در منطقه و تأمین آب و برق کشاورزان محلی اجرا شد. ۲۴/۴ میلیون دلار، اعتبار کشاورزی در اختیار کشاورزان قرار گرفت. این اعتبارات، ابتدا به‌صورت مستقیم و بدون واسطه

در اختیار کشاورزان فرار می‌گرفت؛ ولی بعدها به دلیل مسائل و مشکلات مربوط به اسناد مالکیت، این اعتبارات از طریق تعاونیهای اعتبار کشاورزی در اختیار آنان قرار می‌گرفت.

گروه هدف ۱۰ از ۸۰ هزار خانوار کشاورزی تشکیل شده است که در زمینه فنون پیشرفته کشت محصولات، مانند: غلات، علوفه و روشهای بهبود یافته دامداری، آموزش داده می‌شوند.

پروژه، شامل ساخت فضاهای مخصوص احشام، آموزش و راهنماییهای مربوط به تغذیه احشام و معرفی شیوه‌های تلقیح مصنوعی است. نتایج پروژه، در افزایش قابل ملاحظه نواحی زیر کشت جو و گندم و محصول سالیانه در واحد هکتار، تجلی یافت. تولید شیر و گوشت و همچنین تعداد گاو و گوسفندان افزایش یافت. در مقایسه با نواحی مجاور و کل کشور، نتایج، رضایت‌بخش بود. اگرچه، بانک جهانی در گزارش نهایی خود بر این نکته ادعان می‌کند در صورتی که افراد گروه هدف کمتر بودند و سازمانهای دولتی کمتری در اجرای این پروژه دخالت می‌کردند. نتایج بهتری برای آن متصور بود.

■ پروژه ارض‌روم ۱۱

این پروژه بین سالهای ۱۹۸۲ و ۱۹۸۶ در ۱،۰۴۳ روستای ارض‌روم با هدف بهبود خدمات زیربنایی اقتصادی و اجتماعی به ویژه در زمینه طرحهای آبیاری با مقیاس کوچک و ایجاد راههای بهتر و آب آشامیدنی سالم اجرا شد. ارائه شیوه‌های بهبود یافته دامداری، حفاظت از نباتات، تولید محصول برای حدود ۳۵ هزار خانوار کشاورز و تهیه اعتبارات کشاورزی، بخشهای اصلی این

پروژه را تشکیل می‌دهند. استدلال ایجاد پروژه درباره کاشت گندم، جو، باقلا سیب‌زمینی، یونجه، اسپرس، مدیریت مراتع و هم‌چنین، مخزن مربوط به تاکستانها، باغداری، پرورش گوسفند و گاو و نگهداری از زنبور عسل ارائه شد. به همین دلیل بود که کود به‌طور رایگان بین کشاورزان توزیع شد. توجه خاصی به موضوع بهبود تولید مثل احشام، از طریق تلقیح مصنوعی شده است؛ ولی به نظر می‌رسد که خصلتهای محافظه‌کارانه کشاورزان، از موانع عمده بر سر راه به‌شمار می‌رود و لزوم نظارت بر حیوانات آبستن را، غیرممکن می‌نماید. چون در این موقع از سال، آنها در مواقع بهاری هستند، نتایج رضایت‌بخشی در زمینه افزایش تولید محصولات به‌دست آمده است. ولی نتایج حاصل در زمینه پرورش احشام، ۱۱ بسیار ناچیز است.

■ «پروژه ینگال - موس» ۱۱

این پروژه، در سال ۱۹۹۰ شروع شد و قرار است که در سال ۱۹۹۷ تکمیل شود. اهداف عمده این پروژه، افزایش تولید محصولات کشاورزی و احشام، ایجاد راههای روستایی، تأمین آب آشامیدنی، تهیه آب سالم برای دام، تأسیس شبکه‌ای آبیاری کوچک مقیاس و توسعه جنگل می‌باشد.

در رمای شروع پروژه، ۳۳۰ روستا در استان ینگال و ۵۹۰ روستا در استان موس، وجود داشت که جمعیت آنها در مجموع بالغ بر ۴۴۰ هزار نفر بوده.

مسائل امنی در این منطقه سبب‌کنندی پیشرفت و موفقیت طرح شده است، و الزاماً باعث

اهداف اجتماعی - اقتصادی ناحیه GAP

عنوان	۱۹۸۵	۲۰۰۵	میزان رشد
تولید ناخالص منطقه (میلیارد لیر)	۸،۴۴۲	۳۷،۵۶۲	۷/۷
کشاورزی	۳،۳۳۹	۸،۶۷۲	۴/۹
صعت	۱،۳۲۴	۸،۹۲۸	۱۰/۰
ساختمان	۶۲۸	۲،۲۴۶	۶/۶
خدمات	۳،۱۵۰	۱۷،۷۱۶	۹/۰
جمعیت (هزار نفر)	۴،۳۰۴	۹،۲۸۴	۳/۹
شهری	۲،۱۴۸	۶،۳۹۹	۵/۵
روستایی	۲،۱۵۶	۲،۹۸۲	۱/۶
اشتغال	۱،۵۲۸	۳،۳۲۴	۴

شده است که، خدمات رسانی محدود، به مناطق به نسبت امن تری ارائه شود.

■ «پروژه یوزگات»^{۲۴}

این پروژه در سال ۱۹۹۱ آغاز شد و قرار بر این است که در سال ۱۹۹۸ تکمیل شود. مشخصات اصلی این پروژه مانند پروژه توسعه روستایی بنگال - موسی است و ۶۳۶ روستا، با جمعیتی در حدود ۳۷۰ هزار نفر را در استان یوزگات، تحت پوشش قرار می دهد.

■ پروژه اردو - گیرسون^{۲۵}

مطالعات مقدماتی این پروژه، در ماه مه سال ۱۹۹۴ تکمیل شد و توافقنامه وام بین ترکیه نو IFAD، در اکتبر ۱۹۹۵ امضاء شد. اعتباری تا سقف ۲۰ میلیون دلار، از طرف بانک توسعه اسلامی، در اختیار این پروژه قرار می گیرد. بقیه سرمایه این پروژه، از طریق IFAD (۲۰ میلیون دلار)، اتحادیه توسعه سوئسی (۵ میلیون دلار) و دولت ترکیه (۱۶ میلیون دلار) تأمین می شود. هدف پروژه، عبارت است از افزایش درآمد کشاورزان عمدتاً از طریق تهیه غذایی بهتر و بیشتر برای احتشام و تشویق منابع درآمد جایگزین، همچنین بهبود و بهسازی راههای روستایی، ایجاد امکانات و تسهیلات آب آشامیدنی، تأسیس شبکه ای آبیاری کوچک مقیاس، از دیگر اهداف این برنامه به شمار می روند.

یک وکت مهم و نودر این پروژه، عبارت است از: تهیه برنامه های توسعه روستایی جداگانه برای هر روستا^{۲۶} که هدف آن، رفع احتیاجات و نیازهای موردی افراد بود. گروه های توسعه روستایی بودجه و برنامه جداگانه ای برای هر روستا همراه با گروه های توسعه ای، تعیین و مشخص شده است.

پی نوشتها:

- 1 - Great Anatolia Project
- 2 - Gazian Tep
- 3 - Adyaman
- 4 - Sanlyurfa
- 5 - Diyarbakir

- 6 - Mardin
- 7 - Batman
- 8 - Siirt
- 9 - Kilis
- 10 - Sirmak
- 11 - Fmhrates
- 12 - Tigris
- 13 - G. M. A
- 14 - Hydropower. plants
- 15 - Tunnels
- 16 - Surface methods
- 17 - Pumping Systems
- 18 - deep - well - pumps
- 19 - The Corum - Cankire Project
- 20 - Target Gramp
- 21 - The Erzurum Project
- 22 - Live Stock Farming
- 23 - The Bingol - Mus Project
- 24 - The Yozgat Project
- 25 - The Ordu - Girsun Project
- 26 - Village Development Plans Separate

● بقیه از صفحه ۱۹

زادآوری یابند و به مراتب مرغوب تر تبدیل شوند.

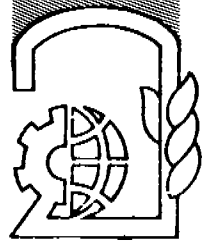
با توجه به آنچه که ذکر گردید و با توجه به ویژگی های منابع طبیعی، به خصوص مراتع در کشورهای جهان سوم و در حال توسعه و بهره برداران با نظام معیشتی مربوط، جهت جلوگیری از تخریب مراتع و اصلاح آنها، به کارگیری روش های فنی معرفی شده از طرف متخصصان، در گرو ارتقای سطح آگاهی علمی و مهارتی بهره برداران است تا با درک وضعیت با مشارکت فعال خود اقدامات لازم را به عمل آورند. یک نظام ترویج فعال و کارآمد می تواند، با بهره مندی از مروجان کارآموده و دلسوز، در انتقال اطلاعات و ارتقای فکری مردم نقش به سزایی ایفا کند و از هدر رفتن سرمایه، نیرو و وقت در اجرای برنامه های احیا و توسعه جلوگیری نماید.

تنها در صورت جلب مشارکت واقعی بهره برداران از طریق ارتقای سطح آگاهی در اثر اجرای کلاس های آموزشی و برنامه های ترویجی است، که می توان با وجود وسعت زیاد مراتع و امکانات محدود دستگاه های اجرایی، از آنان به عنوان بازوی قوی دولت در نظارت بر روند بهره برداری از مراتع و کنترل آنها، استفاده کرد.

و تنها در این صورت است که می توانیم، افق روشنی از مراتع سرسبز و مرغوب را در آینده برای نسل های آتی، نظاره گر باشیم.

■ منابع

- ۱- پوشش گیاهی و شهرنشینان معاونت ترویج و مشارکت مردمی مجله جنگل و مرتع، شماره ۱۸، سازمان جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۱۳۷۲
- ۲- بهرامی، تقی. تاریخ کشاورزی ایران، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۳۰
- ۳- شهبازی، اسماعیل. توسعه و ترویج روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۲
- ۴- ازکیا، مصطفی. جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۶۵
- ۵- وثوقی، منصور. جامعه شناسی روستایی، ج اول، انتشارات کیهان، ۱۳۶۶
- ۶- شهبازی، اسماعیل. جایگاه ترویج در منابع طبیعی. مجله جنگل و مرتع، شماره ۱۶، سازمان جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۱۳۷۱
- ۷- فصلنامه عشایر ذخائر انقلاب، سازمان امور عشایری ایران، تهران، ۱۳۷۲
- ۸- گزارش تحلیلی طرح مرتعداری و تولید علوفه دفتر فنی مرتع، مجله جنگل و مرتع، شماره ۱۶، سازمان جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۱۳۷۱
- ۹- بیوتن سوان سون. مرجع ترویج کشاورزی، (ترجمه) اسماعیل شهبازی و احمد حجازان، سازمان ترویج کشاورزی، تهران، ۱۳۷۰
- ۱۰- سلماسی، جعفر. مروری بر مرتعداری ایران، مجله جنگل و مرتع، شماره ۲۰ و ۲۱، سازمان جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۱۳۷۲
- ۱۱- اشرفی، چنگیز و معین الدین، حسن. نظارت بر اجرای طرح های مرتعداری مجله جنگل و مرتع، شماره ۲۱، سازمان جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۱۳۷۲
- ۱۲- کنگره ها، سمینارها و ... مجله جنگل و مرتع، شماره ۲۳، سازمان جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۱۳۷۳
- ۱۳- معین الدین، حسن. سیر تاریخی مالکیت و مرتع در ایران، مجله جنگل و مرتع شماره ۲۹، سازمان جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۱۳۷۳

چکیده:

با اینکه روند تولید مرغ و تخم مرغ در کشور، طی دهه ۷۳ - ۱۳۶۳، نشان می‌دهد که مقدار تولید هر یک از آنها بیش از ۲ برابر افزایش یافته، اما مصرف سرانه آنها در بین خانوارها به نصف رسیده است، در حالی که سهم هزینه خانوارها برای گوشت مرغ ۱/۷ درصد افزایش داشته و برای تخم مرغ تقریباً ثابت مانده است. اگر چه علت کاهش مصرف به دلیل افزایش قیمت‌ها است، اما بخشی از آن نیز به دلیل نوسانات قیمت می‌باشد. به طوری که طی سالهای ۷۴ - ۱۳۷۱، ۸۰۴ میلیارد ریال از هزینه خانوارها صرف نوسانات قیمتی این دو محصول شده است. علت این امر، ناشی از کمبود مقطعی خوراک طیور است که ۷۲ درصد هزینه مرغداریها را در برمی‌گیرد و بخش اعظم آن وارداتی است. بنابراین هرگونه تأخیر در پرداخت ارز مورد نیاز جهت خرید و واردات آن موجب کمبود علوفه در داخل و در نتیجه، افزایش هزینه خوراک طیور شود که نوسانات قیمتی را به همراه خواهد داشت. برای حل مشکل فوق یا جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت‌ها و حذف نوسانات قیمتی، ایجاد صندوق مرغ و تخم مرغ پیشنهاد می‌شود. به گونه‌ای که کلیه سیاستگذارها، به عهده تأمین کنندگان نهاده و تولید کنندگان قرار گیرد، تا ضمن قیمت گذاری مناسب، سیاستهای مناسبی در زمینه واردات، تولید و چگونگی حفظ واحدهای تولیدی در مقابل آثار منفی سیاستهای کلان اتخاذ نمایند.

مقدمه

مرغ و تخم مرغ از محصولات مهم تأمین کننده پروتئین حیوانی در تغذیه انسان می‌باشند. به طوری که هر ۱۰۰ گرم آنها به ترتیب حاوی ۱۷/۴ گرم و ۱۲/۶ گرم پروتئین هستند. (۱)

بررسی روند تحولات تولید،

واردات و مصرف مرغ و تخم مرغ

و راههای جلوگیری از کاهش مصرف آنها

علی خزاعی

کارشناس ارشد دفتر مطالعات جامع و نظارت

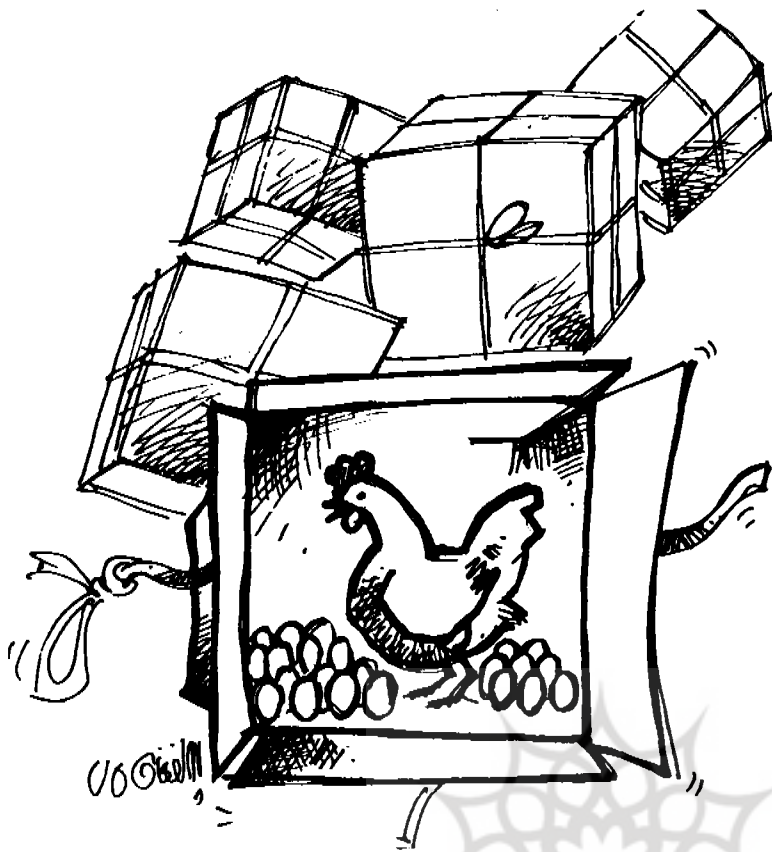
مربوط به مرغ گوشتی، ۸۸۱ واحد مرغ تخمگذار و ۱۲۷ واحد، مربوط به مؤسسات جوجه کشی و مرغ مادر می‌باشد. این ارقام، پس از سه سال و در سال ۱۳۷۳، کاهش یافته است، که نشان دهنده کاهش ۲۵۳۵ واحد از مرغداریهای کشور یا ۲۱ درصد است. با این که تعداد مؤسسات جوجه کشی و مرغ مادر طی مدت مذکور به ترتیب به ۸۸ واحد و ۱۳۴ واحد افزایش یافته، یعنی ۸۵ واحد اضافه شده است، اما تعداد مرغداریهای تخمگذار و مرغداریهای گوشتی کاهش یافته است. همچنین تعداد شاغلان مرغداریها در سال ۱۳۶۹، ۴۴/۶ هزار نفر است که از این تعداد، ۷۴ درصد آن یا ۳۳/۹ هزار نفر در مرغداریهای پرورش دهنده مرغ گوشتی شاغلند و ۲۶ درصد آن در مرغداریهای دیگر فعالیت دارند. تعداد شاغلان در سال ۱۳۷۳، با کاهش ۶ هزار نفری نسبت به سال ۱۳۶۹ به ۶/۲۸ هزار نفر رسیده که ۲۵/۵ هزار نفر آن یا ۶۶ درصد آن، مربوط به مرغداریهای گوشتی است و بقیه مرغداریها افزایش چندانی نداشته‌اند. از نظر ارزش تولیدات نیز در سال ۱۳۶۹،

در حالی که پروتئین مورد نیاز یک فرد معمولی با وزن ۶۵ کیلوگرم معادل ۳۷ گرم (۲) است. به عبارت دیگر، با ۲۰۰ گرم مرغ یا ۳۰۰ گرم تخم مرغ می‌توان پروتئین حیوانی مورد نیاز بدن را تأمین کرد. این ارقام، جدای از مواد دیگر شامل کلسیم و آهن یا ویتامینهای B₁ و B₂ است. از طرفی مرغ و تخم مرغ، از محصولات مهم بخش دام هستند. زیرا، ۳۱ درصد (۳) ارزش مهمترین محصولات بخش دام و طیور را در سال ۱۳۷۴ به خود اختصاص داده‌اند.

با توجه به اهمیت دو محصول مورد نظر، نیاز است، تا روند تحولات عرضه شامل تولید و واردات از یک سو و مصرف خانوارها از سوی دیگر مورد بررسی قرار گیرد، تا ضمن بررسی علل تغییرات و آثار منفی آن، راههای بهبود این روند پیشنهاد شود.

بررسی وضعیت مرغداریها

بر اساس جداول شماره (۲ و ۱)، تعداد مرغداریهای صنعتی کشور در سال ۱۳۷۰، ۱۲۰۹۱ واحد است، که از این تعداد، ۱۱ هزار واحد

مرغداریهها ۳۱۸ میلیارد ریال ارزش تولیدات داشته‌اند که در سال ۱۳۷۳ به ۱/۲ میلیارد ریال رسیده است. از این مقدار ۶۰ درصد آن مربوط به مرغداریهای گوشتی و حدود ۲۸ درصد آن مربوط به مرغداریهای تخمگذار است. با اینکه در طول سه سال ۷۲-۱۳۶۹ از تعداد مرغداریها و شاغلین کاسته شده، اما ارزش تولیدات این واحدها، افزایش یافته به طوری که سال ۱۳۷۲، ۳/۷ برابر سال ۱۳۶۹ ارزش تولیدات داشته است.

اگر چه، در طول سه سال مذکور، افزایش قیمتها موجب افزایش ارزش اسمی تولیدات مرغداریها شده است، اما بخشی از آن مربوط به افزایش ارزش واقعی تولیدات مرغداریها است. برای اثبات آن می‌توان ارزش تولیدات مرغداریها در سال ۱۳۷۲ را به قیمت ثابت سال ۱۳۶۹ محاسبه کرد، که رقمی معادل ۳۷۰ درصد می‌باشد (۴). در حالی که شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی در سال ۱۳۷۲ به قیمت ثابت سال ۱۳۶۹، ۱۸۴/۴ درصد است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که، از ۳۷۰ درصد ارزش تولید شده، ۸۶ درصد آن ناشی از افزایش قیمتها بوده است. به عبارت دیگر، اگر افزایش تولیدی وجود نمی‌داشت، ارزش تولیدات باید، ۵۸۶ میلیارد ریال می‌شد. در حالی که ۱/۲ هزار میلیارد ریال ارزش تولید داشته‌ایم.

دستمزد پرداختی به کارکنان مرغداریها نیز، در سال ۱۳۶۹، ۲۸/۵ میلیارد ریال بوده که در سال ۱۳۷۲ به ۴۹/۳ میلیارد ریال افزایش یافته است. سهم مرغداریهای گوشتی از دستمزد پرداختی در سال ۱۳۶۹، ۴۹ درصد بوده که در سال ۱۳۷۲ به ۴۷ درصد کاهش یافته است.

■ نگاهی به روند تولید و واردات مرغ و تخم مرغ

بر اساس جدول شماره (۳)، طی ۲۰ سال ۷۳-۱۳۵۳، تولید گوشت مرغ از ۱۱۰ هزار تن در سال ۱۳۵۳ به ۱۶۳ هزار تن در سال ۱۳۵۶ افزایش یافته است و تا ابتدای برنامه اول، یعنی سال ۱۳۶۷ به ۳۰۰ هزار تن رسیده که معادل ۲/۷ برابر سال ۱۳۵۳ و ۱/۸ برابر سال ۱۳۵۶ و در طول برنامه اول و تا سال ۱۳۷۲ به ۶۱۳ هزار تن افزایش یافته است که نشان دهنده افزایشی معادل ۵/۵ برابر سال ۱۳۵۳ است.

به طور کلی تولید گوشت مرغ طی دوره مورد بررسی، روندی نوسانی و افزایشی داشته است. علت نوسانی بودن آن به دلیل تغییرات سیاستگذاریهای دولت از جمله جلوگیری از واردات یا اجرای سیاست آزادسازی و علت افزایشی بودن آن نیز به دلیل گرایش مصرف‌کنندگان به مصرف گوشت مرغ یا تغییر الگوی مصرف خانوارها، افزایش جمعیت و در نتیجه، افزایش تقاضا برای گوشت مرغ می‌باشد. به هر حال، واردات گوشت مرغ از ۲/۳ هزار تن در سال ۱۳۵۳ به ۷/۴ هزار تن در سال ۱۳۵۶ افزایش یافته و تا سال ۱۳۶۷ به حدود صفر رسیده، اما در سال پایان برنامه اول یا سال ۱۳۷۲ به ۴۸/۶ هزار تن افزایش یافته است. همچنین، بیشترین مقدار واردات گوشت مرغ در طول ۲۰ سال مورد بررسی، مربوط به سال ۱۳۶۰ است که معادل ۶۵/۵ هزار تن می‌باشد. اما اگر ضریب خودکفایی یا نسبت تولید به مجموع تولید و واردات مورد تحلیل قرار گیرد، خواهیم دید که در سال ۱۳۶۲، با ضریب خودکفایی ۸۵ درصد، بیشترین مقدار وابستگی از نظر گوشت مرغ داشته‌ایم. پس از آن در سالهای ۷۰-۱۳۶۴ ضریب خودکفایی ۱۰۰ درصد بوده، اما مجدداً در سالهای بعد، این ضریب روند کاهشی پیدا کرده است که علت آن را باید، در آثار سیاست آزادسازی جستجو کرد زیرا برای نمونه در اواسط نیمه اول سال ۱۳۷۱، گوشت مرغ هر کیلو ۱۵۰۰ ریال وارد می‌شد و برای حفظ تولید داخلی باید به ۲۲۰۰ ریال به فروش می‌رسید. بنابراین، سود هر کیلو گوشت مرغ برای واردکننده حدود ۷۰۰ ریال و برای تولیدکننده ۱۰۰ ریال بود، زیرا تولید گوشت مرغ در داخل ۲۱۰۰ ریال هزینه در برداشت. (۵)

در مورد تولید تخم مرغ نیز، همان‌گونه که در جدول شماره (۴) نشان داده شده است، طی ۲۰ سال گذشته از ۱۴۴ هزار تن در سال ۱۳۵۳ به ۲۱۵ هزار تن در سال ۱۳۵۶ افزایش یافته و تا سال ۱۳۶۷ یا ابتدای برنامه اول به ۲۵۰ هزار تن رسیده و تا سال پایان برنامه اول به ۴۵۰ هزار تن افزایش یافته است. این رقم معادل ۳ برابر سال ۱۳۵۳، ۲ برابر سال ۱۳۵۶ و ۱/۸ برابر سال ۱۳۶۷ است. از نظر واردات نیز، در طول ۲۰ سال گذشته، روندی کاهنده داشته‌ایم. به طوری که واردات ۱۴ هزار تنی تخم مرغ در سال ۱۳۵۳ پس از یک روند صعودی که منجر به واردات ۲۷ هزار تن در سال ۱۳۵۶ و ۴۰ هزار تن در سال ۱۳۶۲ شد، سپس کاهش یافت و تا سال ۱۳۷۲ به ۰/۶۸ هزار تن رسید و موجب شد تا ضریب خودکفایی از ۷۸ درصد در سال ۱۳۵۳ به ۸۴ درصد در سال ۱۳۶۲ افزایش یابد و سپس به ۱۰۰ درصد در طول

سالهای برنامه اول برسد.

■ بررسی مصرف مرغ و تخم مرغ و جایگاه آن در هزینه خانوار

در طی ده سال گذشته، مصرف گوشت مرغ برای خانوارهای شهری، روندی نوسانی و کاهنده داشته است. به طوری که از ۱۲۶/۸ کیلوگرم در سال ۱۳۶۳، که بیشترین مقدار مصرف طی دوره مورد بررسی است به ۴۵/۸ کیلوگرم در سال ۱۳۶۸ که کمترین مقدار است، کاهش یافته و تا سال ۱۳۷۲ با روندی صعودی به ۷۰/۷ کیلوگرم رسیده و در سال ۱۳۷۳ به ۶۲/۹ کیلوگرم کاهش یافته است. به هر حال نسبت مصرف گوشت مرغ خانوارهای شهری در سال ۱۳۶۸ که کمترین مقدار مصرف را داشته، ۳۶ درصد سال ۱۳۶۳ که بیشترین مقدار مصرف را به خود اختصاص داده است، می‌باشد. همچنین در سال ۱۳۷۲، مقدار مصرف مرغ خانوارهای شهری ۵۰ درصد سال ۱۳۶۳ است. در حالی که مصرف گوشت مرغ خانوارهای شهری در طی دهه مورد بررسی به نصف کاهش یافته که هزینه صرف شده برای مرغ، اگر چه نوسانی، اما افزایشی بوده است، به طوری که هزینه مصرفی خانوارهای شهری برای گوشت مرغ از ۲۲/۶ هزار ریال در سال ۱۳۶۳ به ۱۳۴/۸ هزار ریال در سال ۱۳۷۳ افزایش یافته و سهم آن در هزینه‌های خوراکی خانوارها نیز از ۵/۲ درصد در سال ۱۳۶۳، به ۸ درصد در سال ۱۳۶۵ که بالاترین سهم در طول دوره مورد بررسی است، افزایش یافته و تا سال ۱۳۶۹ به ۴/۵ درصد که کمترین سهم را دارد، کاهش یافته است. در نهایت، در سال ۱۳۷۳ به ۶/۹ درصد هزینه‌های خوراکی رسیده است.

اگر هزینه صرف شده توسط خانوارهای شهری را به شاخص تبدیل کنیم و با شاخص قیمت‌ها مقایسه نماییم، خواهیم دید که هزینه خانوار برای مصرف گوشت مرغ در دوره مورد بررسی از ۷۴ درصد در سال ۱۳۶۳ به ۴۲۴ درصد در سال ۱۳۷۳ رسیده که بیانگر افزایشی معادل ۵/۷ برابر است. همچنین، شاخص قیمت گوشت مرغ از ۲۸/۵ درصد در سال ۱۳۶۳ به ۴۰۷/۹ درصد در سال ۱۳۷۳ افزایش یافته است و نشان دهنده افزایشی معادل ۱۰/۶ برابر سال ۱۳۶۳ است. اکنون اگر هزینه مصرفی تخم مرغ در سال ۱۳۶۳ را طوری به سال ۱۳۷۳ تبدیل کنیم که

اثرات تورمی آن حذف شود و مقدار مصرف ثابت بماند و سهم هزینه خانوار برای گوشت مرغ در سال ۱۳۷۳ را نسبت به آن به دست آوریم و با نسبت مقدار مصرف گوشت مرغ در سال ۱۳۷۳ به سال ۱۳۶۳ مقایسه نماییم، رقمی تقریباً شبیه هم به دست خواهد آمد. آمار بانک مرکزی صحت نمونه‌گیری مقدار مصرف گوشت مرغ خانوارها، را نشان می‌دهد.

برای انجام روش فوق، اگر هزینه صرف شده برای گوشت مرغ در سال ۱۳۶۳ که معادل ۲۳۵۸۸ ریال برای یک خانوار است را، به اندازه افزایش

شاخص قیمت خرده‌فروشی گوشت مرغ در سالهای ۷۳-۱۳۶۳ که برابر ۱۰/۶ برابر شده است، اضافه کنیم به رقم ۲۵۰ هزار ریال می‌رسیم. این رقم مقدار هزینه‌ای است که مصرف‌کننده در سال ۱۳۷۳ باید می‌پرداخت تا به اندازه سال ۱۳۶۳ گوشت مرغ خریداری کند. نسبت هزینه‌ای که خانوارها برای مصرف گوشت مرغ در سال ۱۳۷۳ پرداخت کردند، به هزینه واقعی که باید صرف می‌شد تا به اندازه سال ۱۳۶۳ گوشت مرغ مصرف شود یا نسبت ۱۳۴ هزار ریال به ۲۵۰ هزار ریال، معادل ۵۴ درصد است. همچنین، نسبت مقدار

جدول شماره (۱) - آمار تعداد شاغلان و ارزش تولیدات مرغداریها در سال ۱۳۶۹ و ۱۳۷۲

نوع مرغداری	سال	تعداد شاغلان	مزد و حقوق پرداختی (میلیون ریال)	ارزش تولیدات (میلیون ریال)
مؤسسات جوجه‌کشی	۶۹	۹۳۰	۱۳۲۹	
	۷۲	۱۳۷۲	۴۳۳۷	
مؤسسات پرورش‌دهنده مرغ مادر	۶۹	۳۱۱۵	۷۳۳۳	۳۰۱۰۸
	۷۲	۴۰۵۸	۸۳۱۶	۱۴۹۴۸۶
مرغداریهای پرورش‌دهنده مرغ تخمگذار	۶۹	۷۶۶۹	۵۶۷۸	۹۱۴۵۴
	۷۲	۷۶۸۴	۱۳۲۰۵	۳۱۸۶۷۴
مرغداریهای پرورش‌دهنده مرغ گوشتی	۶۹	۳۲۸۶۸	۱۴۲۰۲	۱۹۷۳۰۸
	۷۲	۲۵۵۰۴	۲۳۵۱۱	۷۱۰۴۵۹
جمع کل	۶۹	۴۴۵۸۲	۲۸۵۴۲	۳۱۸۸۷۰
	۷۲	۳۸۶۱۸	۴۹۳۶۹	۱۱۷۸۶۱۹

مأخذ: مرکز آمار، سالنامه آماری سال ۱۳۷۳، مرکز آمار، ۱۳۷۲

جدول شماره (۲) - آمار تعداد مرغداریها در سال ۱۳۷۰ و ۱۳۷۳

نوع مرغداری	سال	تعداد کارگاه
مؤسسات مرغداری	۷۰	۶۷
	۷۳	۸۸
مؤسسات پرورش‌دهنده مرغ مادر	۷۰	۷۰
	۷۳	۱۳۴
مرغداریهای پرورش‌دهنده مرغ تخمگذار	۷۰	۸۸۱
	۷۳	۷۸۹
مرغداریهای پرورش‌دهنده مرغ گوشتی	۷۰	۱۱۰۷۳
	۷۳	۸۵۴۵
جمع کل	۷۰	۱۲۰۹۱
	۷۳	۹۵۵۶

مأخذ: مرکز آمار، سالنامه آماری سال ۱۳۷۳، مرکز آمار، ۱۳۷۲

گوشت مرغ مصرفی در سال ۱۳۷۳ که معادل ۶۲/۹ کیلوگرم است، به مقدار مصرف آن در سال ۱۳۶۳ که معادل ۱۲۶/۸ کیلوگرم است، معادل ۵۰ درصد می‌باشد. بنابراین، از بررسی فوق می‌توان چنین نتیجه گرفت که مصرف گوشت خانوارها در طول دهه مورد بررسی، بین ۵۴ - ۵۰ درصد کاهش یافته است.

در مورد تخم مرغ نیز، مصرف سرانه خانوارهای شهری طی سالهای ۷۳ - ۱۳۶۳ روندی نوسانی و کاهنده داشته است. به طوری که از ۹۲/۸ کیلوگرم تخم مرغ مصرفی در سال ۱۳۶۳، به بیشترین مقدار در طول دوره یعنی ۹۲/۲

کیلوگرم در سال ۱۳۶۵ افزایش یافته و سپس در سال ۱۳۷۱ به کمترین مقدار یعنی ۴۱/۲ کیلوگرم رسیده و تا سال ۱۳۷۳ به ۴۶/۲ کیلوگرم افزایش یافته است. مصرف تخم مرغ خانوارهای شهری در سال ۱۳۷۱ که کمترین مقدار بوده نسبت به سال ۱۳۶۵ که بیشترین مقدار بوده، ۴۴ درصد است و این نسبت برای سالهای ۱۳۷۳ به ۱۳۶۳، معادل ۵۰ درصد می‌باشد، که نشان دهنده کاهش مقدار مصرف تخم مرغ خانوارهای شهری به نصف است. این در حالی است که هزینه صرف شده برای تخم مرغ، از ۱۳/۴ هزار ریال در سال ۱۳۶۳ به ۵۳/۲ هزار ریال در سال ۱۳۷۳ افزایش

یافته و سهم آن در هزینه‌های خوراکی از ۲/۹ درصد در سال ۱۳۶۴ به ۲/۷ درصد در سال ۱۳۷۳ کاهش یافته است. البته اگر مقدار مصرف تخم مرغ به هزینه صرف شده برای آن را مقایسه کنیم، خواهیم دید که مصرف کننده سعی داشته است تا حدی مصرف خود را با توجه به درآمدش نسبت به سالهای قبل حفظ کند. بنابراین، وقتی شاخص قیمت خرده‌فروشی تخم مرغ در سال ۱۳۶۷ که ۹۷/۵ درصد است، به ۱۱۶/۵ درصد در سال ۱۳۶۸ افزایش می‌یابد، مصرف کننده برای حفظ مقدار مصرف قبلی خود به هزینه تخم مرغ افزوده و آن را از ۲۵/۸ هزار ریال به ۲۷/۵ هزار ریال رسانده یا ۲۰۰۰ ریال افزایش داده است. با این حال، مقدار مصرف او از ۸۱/۵ کیلوگرم در سال ۱۳۶۷ به ۴۴/۱ کیلوگرم در سال ۱۳۶۹ کاهش یافته است.

جدول شماره (۳) - آمار تولید، واردات و ضریب خودکفایی گوشت مرغ طی سالهای ۷۳ - ۱۳۵۳ (واحد: هزار تن)

سال	تولید	واردات	ضریب خودکفایی
۵۳	۱۱۰	۲/۳	۹۸
۵۴	۱۲۶	۱۷/۴	۸۸
۵۵	۱۶۰	۱۵/۶	۹۱
۵۶	۱۶۳	۷/۴	۹۶
۵۷	۱۶۰	۱۶	۹۱
۵۸	۱۹۵	۱۳/۵	۹۴
۵۹	۲۲۰	۶/۴	۹۳
۶۰	۲۴۵	۶۵/۵	۷۹
۶۱	۲۴۵	۳۹/۲	۸۶
۶۲	۲۴۶	۴۲/۴	۸۵
۶۳	۲۷۰	۲۷/۷	۹۱
۶۴	۲۹۰	۰/۸	۱۰۰
۶۵	۳۴۵	۰	۱۰۰
۶۶	۳۳۰	۰	۱۰۰
۶۷	۳۰۰	۰/۰۰۴	۱۰۰
۶۸	۳۳۰	۰/۰۱۷	۱۰۰
۶۹	۳۵۰	۰/۰۰۳	۱۰۰
۷۰	۴۲۰	۰	۱۰۰
۷۱	۵۲۰	۲۸/۷	۹۵
۷۲	۵۶۰	۴۸/۶	۹۲
۷۳	۶۱۳	—	—

در تعیین هزینه واقعی صرف شده خانوارهای شهری برای تخم مرغ، می‌توان از شاخص قیمت‌های خرده‌فروشی تخم مرغ در مقایسه با شاخص هزینه خانوارها برای کالای مورد نظر استفاده کرد. این مقایسه نشان می‌دهد که شاخص قیمت خرده‌فروشی تخم مرغ از ۴۸/۵ درصد در سال ۱۳۶۴ به ۳۶۷/۷ درصد در سال ۱۳۷۳ افزایش یافته، که معادل ۷/۷ برابر افزایش است و شاخص هزینه خانوارها برای تخم مرغ از ۸۴ درصد در سال ۱۳۶۳ به ۳۳۴ درصد در سال ۱۳۷۳ رسیده یا ۴ برابر شده است. اگر هزینه خانوار برای مصرف تخم مرغ در سال ۱۳۶۳ را به میزان ۷/۷ برابر افزایش دهیم تا اثر تورمی آن حذف شود، در حالی که مقدار مصرف به اندازه سال ۱۳۶۳ ثابت بماند، به رقمی معادل ۱۰۲۹۱۰ ریال می‌رسیم، در حالی که هزینه صرف شده برای تخم مرغ در سال ۱۳۷۳ به هزینه واقعی برای تخم مرغ یا در حالت ثابت ماندن مقدار مصرف ۵۲ درصد است. از طرفی، همان گونه که جدول شماره (۵) نشان می‌دهد، مقدار مصرف تخم مرغ در سال ۱۳۶۳ به ۱۳۷۳، ۴۹ درصد است. زیرا، از ۹۲/۸ کیلوگرم در سال ۱۳۶۳ به ۴۶/۲ کیلوگرم در سال ۱۳۷۳ کاهش یافته است.

بررسی فوق نشان می‌دهد، که طی دوره مورد بررسی، مقدار مصرف تخم مرغ بین ۵۲ - ۴۹ درصد کاهش یافته است و این کاهش، نه تنها از طریق نمونه‌گیری بانک مرکزی در مورد مقدار مصرف تخم مرغ خانوارها نشان داده شده است،

مآخذ:

۱. مرکز آمار، سالنامه باررسانی خارجی، سالهای ۷۲ - ۱۳۵۳
۲. بی‌جلال هاشمی، برآورد الخوی عرضه گوشت مرغ و تخم مرغ در ایران، دفتر مطالعات جامع و نظارت، ۱۳۷۳

بلکه از طریق هزینه خانوارها برای مصرف تخم مرغ که توسط مرکز آمار انجام می‌گیرد، در مقایسه با شاخص قیمت‌های خرده‌فروشی بانک مرکزی نیز، کاهش ۵۰ درصدی را نشان می‌دهد.

■ آثار نوسانات قیمتی مرغ و تخم مرغ بر هزینه خانوار

بر اساس جداول ۶ و ۷ قیمت هر کیلو گوشت مرغ، از ۱۹۶۶ ریال در فروردین سال ۱۳۷۱ به ۴۷۷۱ ریال در اسفند سال ۱۳۷۴ افزایش یافته که بیانگر افزایش ۲۴۳ درصد است. در مورد تخم مرغ نیز، از ۸۷۰ ریال برای هر کیلو در فروردین ماه سال ۱۳۷۱ به ۲۶۶۶ ریال در اسفند سال ۱۳۷۴ افزایش یافته، که نشان دهنده افزایش ۳۰۶ درصد در طول ۴ سال مورد نظر می‌باشد. اما سهم این افزایش در سال آخر یا سال ۱۳۷۴، بیشتر از سالهای قبل بوده است. زیرا متوسط قیمت هر کیلو گوشت مرغ در سالهای ۷۳ - ۱۳۷۱ به ترتیب ۲۰۵۱، ۲۲۸۵، ۲۸۱۸ ریال بوده، در حالی که در سال ۱۳۷۴، این رقم به ۴۱۹۳ ریال افزایش یافته است. در مورد تخم مرغ نیز، در سالهای ۷۳ - ۱۳۷۱ متوسط هر کیلو به ترتیب ۱۱۴، ۱۲۸۱ و ۱۵۲۷ ریال بوده، در حالی که در سال ۱۳۷۴ به ۲۲۷۰ ریال افزایش یافته است. این تغییرات نشان می‌دهد، که با گذشت زمان، روند قیمت افزایشی بوده، به خصوص در سال ۱۳۷۴ که با ۶۴ درصد افزایش قیمت گوشت مرغ و ۶۱ درصد افزایش قیمت تخم مرغ، بیشترین سهم را طی ۴ سال مورد بررسی به خود اختصاص داده است.

هر چه قیمت گوشت افزایش یابد (با ثابت ماندن درآمد واقعی) تقاضا برای آن کاهش می‌یابد، که عملاً در سالهای گذشته این امر اتفاق افتاده است. روند افزایشی قیمت و نوسانات قیمتی یا افزایش دائمی و موقتی قیمت در امر تقاضا موثر می‌باشند. عوامل خارجی نیز در روند افزایش قیمت دخالت دارند. زیرا، افزایش قیمت نهاده‌ها و قیمت محصولات جانشین و مکمل بر قیمت آنها اثر گذاشته و موجب افزایش آن می‌شود. اما در نوسانات قیمتی بیشتر عوامل درونی موجب این گونه نوسانات می‌شود، زیرا گاهی قیمت گوشت مرغ افزایش می‌یابد، که عرضه آن کم شود و زمانی عرضه کم می‌شود، که تولید کاهش یابد. کاهش تولید نیز، به دلیل کمبود خوراک طیور است

پس از مدتی به صورت افزایش قیمت مرغ و تخم مرغ آشکار می‌شود و پس از مدتی حذف می‌شود و موجب نوسانات قیمتی مرغ و تخم مرغ می‌گردد. این گونه نوسانات، موجب می‌شوند تا بخشی از درآمد مصرف‌کننده برای خرید گوشت مرغ و تخم مرغ صرف نوسانات قیمتی یا افزایش موقتی قیمت‌ها شود.

برای محاسبه اضافه پرداخت مصرف‌کننده در حالت نوسانات قیمتی می‌توان از مابه‌التفاوت هزینه خرید سالانه مصرف‌کننده و هزینه خرید در حالت بدون نوسانات قیمتی استفاده کرد. به عبارت دیگر، اگر قیمت محصول در زمان شروع دوره نوسان برای کل دوره در نظر گرفته شود،

که حدود ۷۲ (۶) درصد هزینه‌های مرغداری را به خود اختصاص داده است. از آنجایی که خوراک طیور اغلب وارداتی است و با کاهش واردات، مرغداریها دچار کمبود علوفه می‌شوند، آثار این کمبود پس از مدتی به صورت افزایش قیمت مرغ و تخم مرغ پدیدار می‌شود. زیرا، مرغداری برای تأمین علوفه به بازار آزاد مراجعه می‌کند و با افزایش تقاضای علوفه، قیمت آن در بازار افزایش می‌یابد. این افزایش، تا زمان واردات علوفه همچنان ادامه خواهد داشت. دوره‌ای که مرغداریها دچار کمبود علوفه هستند و آن را با قیمت بالاتر از بازار آزاد تأمین می‌کنند یا در صورت امکان از مرحله تولید خارج می‌شوند، عملاً

جدول شماره (۴) - آمار تولید، واردات و ضریب خودکفایی تخم مرغ طی سالهای ۷۳ - ۱۳۵۳ (واحد: هزار تن)

سال	تولید	واردات	ضریب خودکفایی
۵۳	۱۴۴	۱۴	۷۸
۵۴	۱۷۸	۲۰	۹۵
۵۵	۱۹۷	۱۷	۹۲
۵۶	۲۱۵	۲۲	۸۹
۵۷	۲۶۰	۱۸	۹۰
۵۸	۲۶۰	۲۶	۹۲
۵۹	۲۰۰	۲۶	۹۰
۶۰	۳۰	۲۶۸	۸۵
۶۱	۲۲۰	۲۸	۸۹
۶۲	۲۲۰	۲۶۶	۸۲
۶۳	۲۳۰	۳۶	۸۶
۶۴	۲۳۰	۲۱۶	۹۹
۶۵	۲۳۰	۲۴۴	۹۹
۶۶	۲۵۰	۲۸	۹۲
۶۷	۲۵۰	۲۶۲	۱۰۰
۶۸	۲۵۰	۲۶۶	۱۰۰
۶۹	۲۱۵	۲۶۲	۸۰
۷۰	۲۲۰	۲۵۲	۱۰۰
۷۱	۲۶۰	۲۱	۱۰۲
۷۲	۲۵۰	۲۰	۱۰۰
۷۳	۵۱۶	۰	۰

مأخذ:

- ۱- مرکز کمرک، سالنامه بازرگانی خارجی، سالهای ۷۲ - ۱۳۵۳
- ۲- میر جلال هاشمی، برآورد الگوی عرضه گوشت مرغ و تخم مرغ در ایران، دفتر مطالعات جامع و نظارت، ۱۳۷۳

می توان اضافه پرداخت مصرف کننده را به دست آورد. در دوره ۴ ساله ۷۴ - ۱۳۷۱ اضافه پرداخت مصرف کننده که ناشی از نوسانات قیمتی می باشد، برای گوشت مرغ و تخم مرغ ۸۰۴ میلیارد ریال است. اگر چه، نوسانات سالهای آخر دوره مورد بررسی، جای خود را به افزایش قیمت داده، اما با این وجود سهم نوسانات قیمتی در کل هزینه پرداختی بابت خرید گوشت مرغ طی ۴ سال مورد نظر ۴۹۲ میلیارد ریال است که ۹۲ میلیارد ریال یا ۲۰ درصد آن مربوط به سال ۱۳۷۴ یا سالی که کمترین نوسانات قیمتی را داشته ایم و اضافه هزینه پرداختی برای خرید تخم مرغ طی ۴ سال مورد نظر، ۳۱۲ میلیارد ریال می باشد، که سال ۱۳۷۴، ۶۶ میلیارد ریال یا ۲۰ درصد اضافه هزینه پرداخت شده توسط مصرف کنندگان را به خود اختصاص داده است.

به طور کلی، در طول ۴ سال مورد بررسی، نوسانات قیمتی موجب شده تا از ۹۵۷۰ میلیارد ریال هزینه پرداختی مصرف کننده بابت خرید مرغ و تخم مرغ ۸۰۴ میلیارد ریال از درآمد مصرف کننده به واسطه،

تولید کننده و غیره منتقل شود، که سهم سال ۱۳۷۴ از آن ۱۵۸ میلیارد ریال یا ۲۰ درصد است. اگر چه، نوسانات قیمتی برای برخی از محصولات کشاورزی نیز وجود دارد، اما ماهیت آنها با مرغ و تخم مرغ متفاوت است. زیرا، محصولات زراعی فصلی هستند و پس از اتمام فصل محصول دهی، اضافه تولیدات در انبارها یا سردخانه ها نگهداری می شوند. هزینه انبارداری، خرابی محصول در انبار و سودجویی واسطه ها موجب می شود تا به مرور زمان، قیمت محصول افزایش یابد و در اوایل بازدهی محصول در سال بعد به اوج خود برسد. برای این محصولات، می توان از طرح خرید تعادلی استفاده کرد، یعنی دولت، محصول را در فصل محصول دهی خریداری و در زمان افزایش قیمت به فروش برساند، اما در مورد مرغ و تخم مرغ، همان گونه که پیش از این نیز بیان شد، مشکل اصلی کمبود علوفه است.

زیرا همان گونه که پیش از این بیان شده، حدود ۷۲ درصد هزینه مرغداریها مربوط به علوفه است، که توسط شرکت تهیه و توزیع علوفه تأمین

می شود. این شرکت، بیش از ۹۰ درصد علوفه مصرفی مرغداریها دارای موافقت اصولی را تأمین می کند. به همین دلیل، سالانه مبلغی را به صورت ریالی و ارزی از طرف دولت دریافت می نماید، تا پس از خرید علوفه مورد نیاز در داخل و کسری آن از خارج (که سهم بالایی دارد) به مرغداریها بفروشد.

جدول شماره (۸)، مقدار و ارزش خرید داخلی و خارجی را در سال ۱۳۷۴ نشان می دهد. بر اساس این جدول، در سال ۱۳۷۴، ۱۹۱۲ هزار تن انواع علوفه توسط شرکت به فروش رسیده، که از این مقدار، ۲۰۰ هزار تن یا ۱۰ درصد آن از داخل و ۱۷۱۲ هزار تن یا ۹۰ درصد از خارج خریداری شده است. از نظر هزینه نیز، همان طور که جدول شماره (۸) نشان می دهد، در سال ۱۳۷۴، ۷۹۷/۵ میلیون ریال اعتبار در اختیار شرکت تهیه و توزیع علوفه قرار گرفته، که ۵۲/۷ میلیون ریال یا ۶/۵ درصد آن به صورت ریالی و ۷۴۴/۸ میلیارد ریال به صورت ارز ۱۷۵۰ ریالی بوده است.

به دلیل عدم تأمین اعتبار پیش بینی شده و

جدول شماره (۵) - برخی آمارهای مربوط به مرغ و تخم مرغ طی سالهای ۷۳ - ۱۳۶۳

سال	گوشت مرغ				تخم مرغ				
	هزینه خانوار	سهم هزینه خانوارها	شاخص هزینه	شاخص قیمت	مقدار مصرف	هزینه خانوار	سهم هزینه خانوارها	شاخص هزینه	شاخص قیمت
	برای مصرف گوشت مرغ (ریال)	برای مصرف گوشت مرغ (درصد)	برای مصرف گوشت مرغ (درصد)	برای مصرف گوشت مرغ (درصد)	برای مصرف گوشت مرغ (کیلوگرم)	برای مصرف تخم مرغ (ریال)	برای مصرف تخم مرغ (درصد)	برای مصرف تخم مرغ (درصد)	برای مصرف تخم مرغ (درصد)
۶۳	۲۳۵۸۸	۵/۲	۷۴	۴۸/۵	۱۲۶/۸	۱۳۳۶۵	۲/۹	۸۴	۴۸/۵
۶۴	۲۴۹۰۱	۵/۲	۷۸	۴۲/۲	۹۸/۹	۱۱۵۸۹	۲/۴	۷۳	۵۴/۶
۶۵	۴۱۷۳۶	۸	۱۳۲	۶۰/۹	۱۰۲/۱	۱۶۵۷۷	۲/۸	۹۱	۸۰/۲
۶۶	۳۹۲۶۶	۶/۵	۱۳۳	۸۸/۷	۹۱/۲	۱۶۲۷۸	۲/۷	۱۰۲	۱۰۱/۶
۶۷	۳۹۷۵۴	۵/۲	۱۲۵	۱۱۴/۷	۶۶/۶	۲۵۸۲۴	۳/۴	۱۶۲	۹۷/۵
۶۸	۴۰۳۹۵	۴/۶	۱۲۷	۸۴/۹	۴۵/۷	۳۷۴۹۲	۲/۲	۱۷۲	۱۱۶/۹
۶۹	۳۱۷۸۱	۴/۵	۱۰۰	۱۰۰	۵۲/۳	۱۵۹۳۳	۲/۳	۱۰۰	۱۰۰
۷۰	۵۴۷۰۷	۶	۱۷۲	۲۰۷/۸	۵۲/۲	۲۵۴۷۳	۲/۸	۱۶۰	۱۸۴/۲
۷۱	۷۹۰۹۱	۷/۱	۲۴۹	۲۹۳/۷	۵۹/۷	۳۷۷۴۷	۳/۴	۲۳۷	۳۰۹
۷۲	۱۰۱۹۰۰	۷/۴	۳۲۰	۳۲۲/۹	۷۰/۷	۴۲۸۵۲	۳/۱	۲۶۹	۳۲۵/۵
۷۳	۱۳۴۸۲۱	۶/۹	۴۲۴	۴۰۷/۹	۶۲/۹	۵۳۲۵۴	۲/۷	۳۳۴	۳۷۶/۷

مأخذ:

۱. بانک مرکزی، اداره آمار، (شاخص قیمت، خرده فروشی)
۲. مقصد، فریا، نتایج بررسی بودجه خانوار در مناطق شهری ایران طی سالهای ۷۲ - ۱۳۶۳، روند، ش ۱۶ و ۱۷ - ۱۳۷۳، ص ۵۰ (مقدار مصرف)
۳. مرکز آمار، هزینه خانوار شهری، مرکز آمار، سالهای مختلف (هزینه خانوار)

تأخیر در پرداخت اعتبارات، شرکت نتوانسته علوفه مورد نیاز مرغدارها را تأمین کند. زیرا، ارز واقعی برای تأمین علوفه بر اساس مبلغ پیش‌بینی شده توسط شرکت مربوطه ۵۶۰ میلیون دلار بوده، در حالی که ۴۲۵ میلیون ریال ارز تخصیص داده شده است. بنابراین، ۱۳۵ میلیون دلار یا ۲۳۶ میلیارد ریال کمبود اعتبار به صورت ارز بوده که به علت عدم تأمین آن، موجب نوسانات قیمتی شده است. از آنجایی که ۷۲ درصد هزینه مرغدارها مربوط به علوفه است، پس مبلغ مذکور به حدود ۷۲ درصد نوسانات قیمتی تأثیر خواهد گذاشت که رقمی معادل ۱۷۰ میلیارد ریال می‌باشد. از طرفی، پیش از این محاسبه شده که اضافه هزینه پرداختی توسط مصرف‌کننده بابت نوسانات قیمتی در سال ۱۳۷۴، ۱۵۸ میلیارد ریال بوده است. تشابه این دو رقم نشان می‌دهد که، اگر اعتبار لازم به شرکت تهیه و توزیع علوفه بر اساس نیاز پیش‌بینی شده پرداخت می‌شد یا ۱۳۵ میلیون دلار بیشتر از ارز تخصیص داده شده در سال ۷۴ پرداخت می‌شد، نوسانات قیمتی در سال مذکور وجود نداشت، زیرا در صورت عدم تأمین علوفه، مرغدارها زمان شروع دوره جدید تولید را تا تحویل علوفه مورد نیاز به تأخیر می‌اندازند یا علوفه مورد نیاز را از بازار آزاد خریداری می‌نمایند، که به علت افزایش تقاضا، قیمت علوفه در بازار آزاد افزایش می‌یابد. نوسانات قیمتی در چهار سال ۷۴ - ۱۳۷۱ نشان می‌دهد. کمبود علوفه موجب می‌شود، تا آثار بعد از ۳ ماه آشکار شود و بین ۵ - ۲ ماه ادامه یابد.

بنابراین، با افزایش اعتبارات شرکت مربوطه در حد نیاز پیش‌بینی شده می‌توان نوسانات قیمتی مرغ و تخم مرغ را حذف کرد اما حذف کامل نوسانات قیمتی به زمان خرید علوفه و تحویل به موقع آن به مرغدارها نیز، ارتباط دارد. از طرفی، اگر شرایطی به وجود آید که کلیه نمایندگان بخشهای مؤثر بر تولید و قیمت مرغ و تخم مرغ از مرحله تولید تا مرحله توزیع در کنار هم باشند و عوامل ایجاد مشکلات احتمالی و اثرات ناشی از آن را در جمعی تحت عنوان اعضای صندوق مرغ و تخم مرغ مطرح کنند و نمایندگان مسؤول بروز چنین مشکلاتی را مورد بازخواست قرار دهند یا در جهت رفع هر چه بیشتر مشکلات با یکدیگر مشورت، سیاست‌گذاری و هماهنگی نمایند، در حذف کامل نوسانات قیمتی و حتی در

کاهش قیمت مرغ و تخم مرغ تأثیر خواهند گذاشت. از طرفی، ایجاد چنین صندوقی قدرت دفاعی مرغدارها را در مقابل سیاستهای کلان جدیدی را انتخاب می‌کند که ممکن است، تأثیر منفی بر مرغدارها داشته باشد، اعضای صندوق می‌توانند پس از مشورت با یکدیگر راههای مقابله با اثرات منفی سیاستهای مذکور را پیدا کنند و به سرعت به بخشهای تحت پوشش خود اعلام نمایند.

صندوق مرغ و تخم مرغ با اعضای متشکل از کلیه نمایندگان بخشهای مختلف (اعم از دولتی، تعاونی یا اتحادیه) می‌باشد که از مرحله تأمین نهاده مرغدارها تا آماده شدن محصولات برای فروش را به عهده دارد و وظیفه آن حل مشکلات مرغدارها و افزایش قدرت دفاعی آنها در مقابل سیاست‌گذاری دولت است. برای آشنایی بیشتر با صندوق مرغ و تخم مرغ، به مشخصات آن می‌پردازیم.

■ مشخصات صندوق مرغ و تخم مرغ

با توجه به اهمیت مرغ و تخم مرغ در تولید و مصرف کشور که پیش از این بیان شد اثرات مثبت ایجاد صندوق مرغ و تخم مرغ، اهداف، وظایف، اعضای صندوق و سرمایه مورد نیاز به شرح زیر پیشنهاد می‌شود:

الف - اهداف

- ۱- تضمین بازار عرضه و حذف واسطه‌ها
- ۲- کاهش قیمت و جلوگیری از نوسانات قیمت مرغ و تخم مرغ به منظور حفظ و افزایش قدرت خرید مصرف‌کنندگان.
- ۳- کنترل تورم و تثبیت قیمت به منظور ثابت نگه داشتن قیمت محصولات جانشین مرغ و تخم مرغ.
- ۴- دستیابی به خودکفایی در زمینه مرغ و تخم مرغ در شرایط فعلی که روند افزایش تقاضا بیشتر از روند افزایش عرضه است.

ب - وظایف

- ۱- تعیین قیمت مرغ و تخم مرغ و ثابت نگه داشتن آن.
- ۲- خرید، فروش، و صادرات مرغ و تخم مرغ و خوراک طیور.
- ۳- تهیه جوجه یک روزه و خوراک طیور با قیمت مناسب.
- ۴- هدایت و ترویج کشتار بهداشتی مرغ در کشتارگاههای سنتی.

ج - اعضاء

از آنجایی که تعیین قیمت به عواملی همچون مواد اولیه و جوجه یک روزه وابسته است و تهیه

جدول شماره (۶) - مشخصات قیمت، هزینه خرید و نوسانات قیمتی گوشت مرغ در

سالهای ۷۴ - ۱۳۷۱

سال	واحد	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴
متوسط قیمت فروردین	ریال	۱۹۶۶	۲۱۲۲	۲۵۱۲	۳۸۰۶
متوسط قیمت اسفند	ریال	۲۱۴۶	۲۵۴۵	۳۵۴۶	۴۷۷۱
متوسط قیمت سال	ریال	۲۰۵۱	۲۲۸۵	۲۸۱۸	۴۱۹۳
تولید سالانه	هزار تن	۵۲۰	۵۶۰	۶۱۳	۶۲۰
هزینه خرید سالانه	میلیارد ریال	۱۰۶۶	۱۲۸۰	۱۷۲۷	۲۶۰۰
هزینه خرید در حالت بدون نوسانات قیمتی	میلیارد ریال	۸۹۴	۱۱۷۸	۱۶۰۱	۲۵۰۸
مابه التفاوت ردیف ۵ و ۶	میلیارد ریال	۱۷۲	۱۰۲	۱۲۶	۹۲
سهم نوسانات قیمتی به کل هزینه خرید	درصد	۱۶	۸	۷	۴

مأخذ:

- ۱- معاونت طرح و برنامه‌ریزی، اداره آمار و اطلاعات
- ۲- وزارت جهادسازندگی، گزارش عملکرد وزارت جهادسازندگی در برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی (۷۲ - ۱۳۶۸)، ستاد برنامه دوم، ۱۳۷۳.
- ۳- وزارت جهادسازندگی، برنامه پنج ساله دوم وزارت جهادسازندگی، ستاد برنامه دوم، ۱۳۷۲.

این نهاده‌ها جزو وظایف صندوق است، زمانی قیمت تعیین شده پشتوانه دارد که به قیمت نهاده‌ها نیز توجه شود. لذا، حضور تشکلهای مربوط به صنایع خوراک طیور و تولیدکنندگان جوجه یک روزه الزامی است. از طرفی، وجود نماینده کشتارگاههای طیور در بین اعضای صندوق موجب می‌شود تا در مورد بهداشتی شدن کشتارگاههای سنتی نیز سیاست مناسبی اتخاذ شود. در نهایت، وجود یک نماینده از طرف مصرف‌کنندگان به منظور جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت مرغ و تخم مرغ از سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان نیز ضروری است. بنابراین، صندوق مرغ و تخم مرغ دارای ۹ عضو خواهد بود که عبارتند از:

- ۱- اتحادیه مرغداران گوشتی
  - ۲- اتحادیه مرغداران تخم‌گذار
  - ۳- شرکت تعاونی مرغ مادر
  - ۴- سندیکای مؤسسات جوجه‌کشی
  - ۵- شرکت تعاونی صنایع خوراک دام و طیور
  - ۶- شرکت تعاونی کشاورزان تولیدکنندگان خوراک دام و طیور
  - ۷- شرکت تعاونی کشتارگاههای صنعتی
  - ۸- سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان
  - ۹- نماینده معاونت امور دام وزارت جهاد سازندگی
- د- سرمایه
سرمایه صندوق باید دایمی و حداقل مجموع

اعتبار پرداختی برای خرید علوفه در سال ۱۳۷۴ و کسری پرداختی که موجب نوسانات قیمتی شده، باشد که معادل ۱۰۳۳ میلیارد ریال می‌شود. از این رقم، ۹۵ درصد یا ۹۸۰ میلیون ریال آن به صورت ارز ۵۷۵۰ ریالی که معادل ۵۶۰ میلیون دلار است و بقیه آن به صورت ریالی باشد، که بابت خرید از داخل است.

پی‌نوشت:

- ۱- ن. ترسرسیان، م. رحمانیان، م. آذر، ح. میوریان، ش. خلیلی، جدول ترکیبات مواد غذایی ایران جلد اول مواد غذایی، انستیتو تغذیه و صنایع غذایی ایران، ۱۳۵۸
- ۲- امین پور آزاده، صدیق‌گیتی، اصول علم تغذیه، انتشار، تهران: ۱۳۷۲، ص ۷۰
- ۳- معاونت امور دام.
- ۴- درصد محاسبه شده از تقسیم ارزش تولیدات سال ۱۳۷۳ به سال ۱۳۶۹ ضرب در ۱۰۰ بدست آمده است.
- ۵- وزارت جهاد سازندگی، معاونت امور دام
- ۶- بانک مرکزی، حسابهای ملی ایران (۱۳۶۹-۱۳۵۳)، اداره حسابهای اقتصادی، ۱۳۷۳، ص ۱۷

جدول شماره (۷) - مشخصات قیمت، هزینه خرید و نوسانات قیمتی تخم مرغ در سالهای ۷۴ - ۱۳۷۱

سال	واحد	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴
متوسط قیمت فروردین	ریال	۸۷۰	۱۰۹۰	۱۱۵۷	۱۸۷۷
متوسط قیمت اسفند	ریال	۱۳۸۴	۱۲۶۰	۱۹۱۰	۲۶۶۶
متوسط قیمت سال	ریال	۱۱۴۰	۱۲۸۱	۱۵۲۷	۲۲۷۰
تولید سالانه	هزار تن	۳۹۰	۴۵۰	۵۱۶	۴۸۰
هزینه خرید سالانه	میلیارد ریال	۴۴۴	۵۷۶	۷۸۸	۱۰۸۹
هزینه خرید در حالت بدون نوسانات قیمتی	میلیارد ریال	۳۴۶	۵۱۲	۷۰۵	۱۰۲۳
مابه‌التفاوت ردیف ۵ و ۶	میلیارد ریال	۹۸	۶۴	۸۳	۶۶
سهم نوسانات قیمتی به کل هزینه خرید	درصد	۲۲	۱۲	۱۱	۶

ب.آخذ

- ۱- معاونت طرح و برنامه‌ریزی، اداره آمار و اطلاعات
- ۲- وزارت جهاد سازندگی، گزارش عملکرد وزارت جهاد سازندگی در برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی (۱۳۶۸ - ۱۳۷۳) ساد برنامه دوم، ۱۳۷۳
- ۳- وزارت جهاد سازندگی، برنامه پنج ساله دوم وزارت جهاد سازندگی، سند برنامه دوم، ۱۳۷۴

جدول شماره (۸): مقدار و ارزش خرید و فروش علوفه در سال ۱۳۷۴

عنوان	مقدار (هزار تن)	ارزش (میلیون دلار)	ارزش (میلیون دلار)	ارزش کل (میلیون دلار)
خرید خارجی	۱۷۱۲	۴۲۵	—	۷۴۴/۸
خرید داخلی	۲۰۰	—	۵۲/۷	۵۲/۷
کل خرید	۱۹۱۲	—	—	۷۹۷/۵

ب.آخذ: گزارش وزارت جهاد سازندگی

● بقیه از صفحه ۳۱

Winston. INC New York. (1969).

12- Alfred H. Gorman, teachers and learners, The interactive process of Education. Allyn and Bacon. INC (1974)

13- Robertson Ian, Audio - visual Equipment, Butterworth-Heinemann Ltd, oxford, England (1991)

■ اشاره

دستیابی به هدف امنیت غذایی به مفهوم در دسترس قرار گرفتن مواد غذایی کافی برای تمامی افراد جامعه از زوایای مختلفی می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد. از یک دیدگاه می‌توان به ترکیب کمی و کیفی غذا پرداخت، و از زاویه دیگر، باید دید در صورت عرضه کافی مواد غذایی مورد نیاز، امکان دستیابی اقشار مختلف جامعه به تغذیه مورد نیاز - که مواد پروتئینی یکی از اقلام عمده آن است - تا چه اندازه می‌باشد. در این راستا، اداره بررسیهای اقتصادی معاونت امور دام وزارت جهاد سازندگی طی سلسله گزارشاتمی به بررسی روند قیمت محصولات پروتئینی دامی کشور در سطح خرده فروشی و عمده فروشی در سال ۱۳۷۳ پرداخته است. آنچه در ذیل می‌آید، خلاصه‌ای از گزارش پنجم سلسله گزارشات این معاونت می‌باشد. لازم به ذکر است که جمع آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات در سطح کل استانهای کشور (به جز استان اصفهان) صورت گرفته است.

بررسی قیمت محصولات پروتئینی دامی کشور

■ تخظیم: احمد فتاحی اردکانی

پروتئین حیوانی یعنی؛ ۱۱/۶۵ گرم نیز، باید از طریق شیر و فرآورده‌های لبنی به انسان برسد. از مجموعه جداول فوق بر می‌آید که وضعیت تغذیه‌ای جامعه‌ها، از بُعد مصرف پروتئین حیوانی، مطلوب نیست و در زیر حد استانداردهای جهانی قرار دارد. این در شرایطی است، که امروزه، در بسیاری از کشورهای پیشرفته، پروتئین حیوانی، بخش اعظم پروتئینهای دریافتی هر فرد را در طی شبانه روز، تشکیل می‌دهد. در واقع، می‌توان گفت: جامعه ما از این نظر دچار سوء تغذیه است. پروتئین حیوانی به هیچ وجه قابل جایگزینی با پروتئین گیاهی نیست. مقایسه ارزش پروتئینهای گیاهی و حیوانی بر مبنای شاخصهای شیمیایی و بیولوژیک، این مطلب را هر چه بیشتر مشخص می‌نماید. از این رو، در جیره غذایی روزانه هر فرد، پروتئین حیوانی باید وجود داشته باشد و بخشی از پروتئینهای دریافتی را تشکیل دهد.

در هر کشوری بسته به سلیقه و ذائقه مصرف کنندگان و امکانات طبیعی بالقوه و بالفعل موجود، برای تولید انواع فرآورده‌ها از فرآورده‌های دامی

انواع گوشت، تخم مرغ و لبنیات قرار داده شده است.

ابتدا لازم است به طور مختصر با محصولات پروتئینی آشنا شویم.

■ محصولات پروتئینی دامی و اهمیت آن

فرآورده‌های پروتئینی دامی شامل: شیر و محصولات لبنی از قبیل: پنیر، خامه، کره، بستنی، ماست، دوغ، کشک و .....

- انواع گوشت قرمز، شامل: گوشت گاو و گوساله، گوسفند، بز، خوک، شتر و .....

- انواع گوشت طیور، شامل: گوشت ماکیان (مرغ و خروس)، بوقلمون، بلدرچین، اردک، غاز، و .....

- انواع گوشت ماهی، اعم از: ماهیان کم چربی، و پرچربی، رودخانه‌ای یا اقیانوسی

- تخم مرغ و تخم سایر پرندگان

بر اساس استانداردهای سازمان بهداشت جهانی هر فرد روزانه به ۷۰ گرم پروتئین حیوانی نیاز دارد، که ۱/۳ آن، یعنی؛ حدود ۲۳/۲ گرم آن باید از منابع پروتئین حیوانی تأمین شود؛؟ نیمی از

■ مقدمه

بررسی روند سطح عمومی قیمت کالاها و خدمات مصرفی نشان می‌دهد، اقتصاد ایران در فاصله سالهای ۷۴ - ۱۳۴۰ در دو مقطع، مسیر رو به تزیاید خود را تشدید نموده است. مقطع اول: پس از افزایش قیمت نفت، در سالهای قبل از پیروزی انقلاب اسلامی است و مقطع دوم: پس از اتمام جنگ تحمیلی و شروع برنامه اول توسعه (۷۲-۶۷) که به رغم تمهیدات فراوانی که تاکنون اندیشیده و اجرا شده است، به دلایل فنی، نه تنها روند و سیر عمومی قیمتها، کنترل و کاهش نیافته، بلکه همواره فزاینده بوده است. محصولات پروتئینی دامی که در زمره مواد غذایی و یکی از مهمترین اقلام پروتئین حیوانی در سبد مصرفی خانوارها تلقی می‌شود، همواره در بستر عمومی روند فزاینده قیمتها قرار داشته و در برخی مقاطع، عوامل خاصی سبب رشد سریع تر و بیشتر و گاهی سبب کنترل رشد آن شده است.

آنچه در این نوشتار پیش رو دارید، بررسی قیمت محصولات پروتئینی داخلی خرده فروشی و عمده فروشی در سال ۷۳ است که در دو دسته:

مختلفی استفاده می‌شود، مثلاً مصرف گوشت گاو و خوک در اروپا و آمریکا، بسیار بیشتر از آسیا و آفریقا است، در شرایطی که، گوشت شتر و بز، عمدتاً در کشورهای آسیایی و آفریقایی مصرف می‌شود. گوشت قرمز نیز، در اغلب کشورها مصرف می‌گردد، ضمن این که مصرف آن در کشورهای آسیایی رایج‌تر است.

امروزه به دلیل تنوع روشها و تکنولوژیهای موجود، فرآورده‌های مختلفی از مواد اولیه با منشأ دامی (شیر، گوشت، تخم مرغ) تهیه می‌کنند که واقعاً تهیه فهرستی از آنها، امری مشکل است. زیرا در کشورهای مختلف، بسته به سلیقه و ذائقه مردم، توان اقتصادی آنها، صنایع تبدیلی موجود و دستیابی به ماشین آلات و تکنولوژیهای متنوع، فرآورده‌های مختلف و بسیار متنوعی تهیه و مصرف می‌شود.

■ دسته اول: گوشت مرغ و تخم مرغ

● قیمت انواع گوشت قرمز، گوشت مرغ و تخم مرغ

قبل از بحث در مورد قیمت انواع گوشت در سال ۷۳، لازم است عوامل ساختاری در تعیین قیمت گوشت قرمز را مورد بررسی قرار دهیم.

بر اساس مبنای اقتصادی، قیمت کالاها در بازار از برخورد عرضه و تقاضا مشخص می‌شود. عرضه: نماینده هزینه‌های تولید و تقاضا: نماینده ترجیحات مصرف کنندگان، از مصرف آن محصول است و از این نقطه‌علایم مربوط، جهت افزایش یا کاهش تولید و تقاضا به عوامل تأثیرگذار مخابره می‌شود.

مطلب فوق، ترسیم چگونگی تعیین قیمت در یک بازار با تسلط نظام و مکانیزم قیمت می‌باشد. با این حال، این مکانیزم در بازار برخی کالاها و محصولات و به خصوص اقلام اساسی خوراکی که در ایران تولید و مورد مصرف قرار می‌گیرند، از طریق اهرمهای مختلف دخالت مستقیم و غیر مستقیم دولت، متأثر می‌شود و از عمل نمودن کامل آن مکانیزم، جلوگیری به عمل می‌آید.

در حال حاضر، بازار گوشت قرمز کشور نیز، از وضعیت فوق مستثنی نیست، هر چند، تولید کنندگان و مصرف کنندگان در بازار مستقیماً حضور دارند، لیکن دولت بر حسب مصرف با اتخاذ و

اجرای برخی سیاستهای اقتصادی، نسبت به چگونگی تأثیر کامل مکانیزم قیمت بر فرآیند تولید و مصرف تأثیر می‌گذارد. بدیهی است اجرا سیاستهای تعدیل اقتصادی، از چند سال اخیر، رفته رفته موقعیت دولت را در بازار اغلب محصولات، دچار تحول نموده است، به طوری که اکنون، دولت فقط در بازار تعداد محدودی از محصولات غذایی، به طور مستقیم، دخالت می‌نماید.

● گوشت گوسفند درجه یک

رشد قیمت در ماههای سال ۷۳، تقریباً یکنواخت و میانگین کشور، در طی این مدت، ۵۹۷۶/۸۸ ریال است و فقط در ماههای بهمن و اسفند، افزایش قیمت نسبی مشاهده می‌شود که شاید، به علت ایام عید نوروز می‌باشد.

رشد قیمت در طی این مدت، ۲۰/۹ درصد بوده، در صورتی که این رشد در سال قبل، ۲۱ درصد بوده است.

جدول ۱ - گزارش قیمت محصولات دامی را نشان می‌دهد. بالاترین قیمت در اسفند ماه فارس ده هزار ریال، کمترین قیمت در ماه فروردین آذربایجان غربی و ۴ هزار ریال است.

● گوشت گوسفند درجه دو

رشد قیمت در ماههای سال ۷۳ تقریباً یکنواخت بوده و در ماههای دی و بهمن و اسفند جهش داشته است. میانگین کشور، در طی این مدت، برابر با ۵۱۶۲ ریال می‌باشد. رشد قیمت در طی این مدت، ۲۱/۴ درصد و در حالی که در سال قبل ۲۱/۳ درصد است. بالاترین قیمت، ۸ هزار ریال در بهمن ماه کرمان و پایین‌ترین قیمت ۳۵۰۰ ریال در فروردین ماه در مازندران است.

● گوشت بز و بزغاله درجه یک

منحنی روند قیمت در سال ۷۳، نشان دهنده این است که، قیمت این گوشت در ماههای مرداد و بهمن و اسفند افزایش ناگهانی داشته‌اند. رشد قیمت در طی این مدت، ۱۹/۴ درصد، در حالی که در مدت مشابه سال قبل ۱۹/۵ درصد است. میانگین کشور در این مدت، ۵۶۹۴ ریال می‌باشد. بالاترین قیمت ۹۵۰۰ ریال در آبان ماه تهران و پایین‌ترین قیمت ۳۹۵۰ ریال شهر یور، در استان آذربایجان غربی، است.

● گوشت بز و بزغاله درجه دو

رشد قیمت این نوع گوشت در سال ۷۳، در ماههای مرداد، مهر، آبان، بهمن و اسفند نوسانات نامنظمی داشته، به طوری که در ماه آبان کاهش و در سایر ماههای ذکر شده، افزایش و در مابقی ماهها روند یکنواختی داشته است. میانگین قیمت کشور در سال ۷۳، ۱۷/۶۷ ریال و بالاترین قیمت ۷۶۰۰ ریال در اسفند ماه فارس و پایین‌ترین قیمت ۲۴۵۰ ریال در تیر ماه مازندران بوده است.

رشد قیمت در طی این مدت، ۱۹/۸ درصد بوده، در حالی که این رشد در مدت مشابه سال قبل ۱۸/۲ درصد بوده است.

● گوشت گاو درجه یک

قیمت این نوع گوشت در ماههای سال ۷۳ روند یکنواختی داشته است، تنها در ماههای بهمن و اسفند، افزایش نسبی مشاهده می‌شود. میانگین قیمت کشور، در طی این مدت، ۵۴۲۶/۹۸ ریال بوده است که بالاترین قیمت مربوط به اسفند ماه استان فارس با ۸۰۰۰ ریال و کمترین آن ۴۰۰۰ ریال در فروردین ماه مازندران می‌باشد. رشد قیمت در طی این مدت، ۱۹/۱ درصد است، در حالی که این رشد در مدت مشابه سال قبل ۲۳ درصد می‌باشد.

● گوشت گاو درجه دو

رشد قیمت این نوع گوشت در سال ۷۳ یکنواخت بوده است و در ماههای بهمن و اسفند افزایش نسبی مشاهده می‌شود. میانگین قیمت این محصول در سال فوق ۴۵۶۶/۵۶ ریال است. بالاترین قیمت، اسفند ماه کرمان و با نرخ ۷۰۰۰ ریال و ۳۰۰۰ ریال کمترین قیمت در شهریور ماه همدان می‌باشد. رشد قیمت در این دوره، ۱۷/۹ درصد است، در حالی که این رشد، در مدت مشابه سال قبل، ۲۴ درصد می‌باشد.

● گوشت گاو میش

رشد تغییرات قیمت این محصول در ماههای مرداد، بهمن و اسفند صعودی بوده است و در سایر ماهها یکنواخت می‌باشد. میانگین کشور در این سال برابر با ۴۶۷۲ ریال است. بالاترین قیمت در بهمن ماه آذربایجان شرقی با ۶۷۰۰ ریال و کمترین آن در فروردین ماه همین استان با ۳۰۰۰

ریال است. رشد قیمت در این مدت، برابر با ۱۵/۳ درصد است در حالی که در مدت مشابه به سال قبل، ۸ درصد می باشد.

● گوشت شتر

در سال ۷۳، میانگین کشور حدود ۴۸۹۳/۰۹ ریال است که بالاترین قیمت در مرداد ماه، استان فارس با ۶۵۰۰ ریال و کمترین آن ۳۰۰۰ ریال در خردادماه سیستان و بلوچستان می باشد. رشد قیمت در طی این مدت، ۲۲/۳ درصد است، در حالی که در مدت مشابه سال قبل، ۱۶ درصد بوده است. نمودار قیمت این محصول، نشان می دهد که در ماههای اردیبهشت، تیر، آذر، بهمن و اسفند، افزایش و در شهریور ماه، کاهش داشته ایم.

● گوشت مرغ

در این دوره (سال ۷۳)، رشد قیمت ۳۹/۸ بوده است در حالی که مدت مشابه سال قبل ۲۲/۶ درصد می باشد. بالاترین قیمت ۵۰۰۰ ریال در اسفند ماه زنجان در حالی که کمترین قیمت ۱۸۰۰ ریال در اردیبهشت ماه مازندران است میانگین کشور، ۲۸۰۵/۸۱ ریال می باشد. روند قیمت حاکی از آن است که در مرداد و شهریور، بهمن و اسفند، قیمت این گوشت افزایش داشته و در خرداد و تیر و آبان و آذر، کاهش اندکی داشته است.

● تخم مرغ

روند قیمت در سال ۷۳ نوسانات نامنظم و تندی را نشان می دهد. بالاترین قیمت ۲۹۰۰ ریال در اسفند ماه بوشهر و کمترین قیمت، ۷۵۰ ریال در فروردین ماه استان مرکزی می باشد. افزایش رشد قیمت، در ماههای مرداد، شهریور، مهر و آبان، بهمن و اسفند مشاهده شده و تنها در آذر و دی، قیمت کاهش یافته است. رشد این قیمت، به ۵۱ درصد رسیده در حالی که در مدت مشابه سال قبل، ۵۲ درصد بوده است. نمودارهای ۱ و ۲ روند مقایسه ای قیمت گوشت قرمز، گوشت مرغ و تخم مرغ را نشان می دهد.

■ دسته دوم - لبنیات

۱- شیر

رشد قیمت در طی این مدت، ۲۵/۶ درصد بوده، در صورتی که این رشد در مدت مشابه سال

قبل، ۱۶/۲ درصد بوده است. میانگین کشور در این مدت، ۴۸۱/۴ ریال بوده است. در این دوره، بالاترین قیمت ۱۲۰۰ ریال در آبان ماه استان سیستان و بلوچستان و کمترین قیمت ۲۴۰ ریال در فروردین ماه مازندران بوده است. روند قیمت نشان می دهد که در ماههای بهمن و اسفند، افزایش قیمت وجود داشته است.

۲- پنیر وارداتی

روند قیمت این فرآورده، نامنظم بوده است، در ماههای تیر، مرداد، شهریور و مهر، روند صعودی قیمت مشاهده می شود و در مهر اوج قیمت ملاحظه گردد و از آنجا کاهش قیمت شروع می شود.

رشد قیمت در این مدت ۲۶ درصد است، در حالی که در مدت مشابه سال قبل ۱۲/۷ درصد می باشد. میانگین کشور در این مدت، ۵۰۲۹/۲۹ ریال است. بالاترین قیمت، ۹۶۰۰ ریال در دی ماه در هرمزگان و کمترین قیمت ۳۲۰۰ ریال در شهریور در آذربایجان غربی می باشد.

۳- پنیر داخلی (قالبی)

روند قیمت در این سال، صعودی می باشد، بالاترین قیمت ۹ هزار ریال در مهر ماه در استان خوزستان و کمترین قیمت، ۲۴۰۰ ریال در فروردین ماه در همدان است. رشد قیمت در طی این مدت، ۳۴ درصد بوده است. و میانگین قیمت این محصول ۴۱۱۷/۷۵ ریال است.

جدول ۲ - قیمت دسته دوم مواد پروتئینی کشور را نشان می دهد.

۴- پنیر محلی

میانگین کشور در طی این مدت برابر با ۳۱۹۲/۲۷ ریال است. رشد قیمت در طی این مدت ۳۱/۵ درصد بوده، در صورتی که این رشد در مدت مشابه سال قبل، ۱۳/۳ درصد بوده است. در مهر و آذر، در صورتی که افزایش قیمت نسبی مشابه می شود. بالاترین قیمت ۷۰۰۰ ریال در آبان ماه استان فارس و کمترین قیمت در فروردین ماه، استان مرکزی، با ۱۴۰۰ ریال بوده است.

جدول شماره (۱): وضعیت مصرف مواد غذایی مردم ایران در سال ۷۲

-	کالری (kcal)	درصد	پروتئین (gr)	درصد
گیاهی	۲۶۹۴/۵	۸۷/۸	۶۶/۳۹	۷۹/۶
حیوانی	۳۷۳	۱۲/۲	۱۷	۲۰/۴
کل	۳۰۶۷/۵	۱۰۰	۸۳/۳	۱۰۰

جدول شماره (۲): میزان دریافت کالری، پروتئین و چربی، براساس ترازنامه غذایی کشور ۱۳۷۰

متوسط عرضه kg/y	سرانه خالص gr	انرژی kcal	درصد	پروتئین gr	درصد	چربی (gr)	درصد
۵۱۱/۵	۱۴۰۱/۷	۲۶۸۶	۹۱/۳	۶۳/۶	۷۹/۷	۴۵/۸	۷۰/۵۷
۶۲/۱	۱۷۰/۱	۲۵۵	۸/۷	۱۶/۲	۲۰/۳	۱۹/۱	۲۹/۳۳
۵۷۳/۶	۱۵۷۱/۸	۲۹۴۱	۱۰۰	۷۹/۸	۱۰۰	۶۴/۹	۱۰۰

مأخذ: ترازنامه غذایی کشور ۷۰

جدول شماره (۳): ارزش پروتئین های بعضی غذاها

نوع غذا	درصد پروتئین	قابلیت هضم	درجه شیمیایی پروتئین
تخم مرغ کامل	۱۳/۱۳	۹۹	۱۰۰
شیر گاو	۳/۵	۹۷	۶۰
گوشت گاو	۱۸	۹۹	۶۹
سویا	۳۸	۹۰	۴۷

مأخذ: تراز نامه غذایی کشور

۵- کره پاستوریزه

روند قیمت نشان دهنده این است که افزایش شدید این محصول در آبان ماه می باشد. رشد قیمت در طی این مدت، ۶۱/۸ درصد بوده، در حالی که در مدت مشابه در سال قبل، ۵ درصد است.

بالاترین قیمت، ۱۸۰۰۰ ریال در ماه مهر استان گیلان، و پایین ترین قیمت در فروردین ماه استان مازندران با ۴۰۰۰ ریال بوده، میانگین قیمت در کشور، در ۷۶۹۱/۲۹ ریال بوده است.

۶- کره محلی

رشد قیمت در طی این مدت، ۵۵/۵ بوده است در صورتی که این رشد در مدت مشابه سال قبل، ۱۳ درصد می باشد.

میانگین کشور در طی این مدت، برابر ۶۵۶۱/۲۲ ریال بوده است و روند قیمت صعودی می باشد و بهمن ماه اوج قیمت آن است. بالاترین قیمت ۱۵ هزار ریال در بهمن ماه استان خوزستان و پایین ترین قیمت ۳۳۵۰ ریال در شهریور ماه در استان مازندران است.

۷- روغن حیوانی

در طی سال ۷۳، روند قیمت این فرآورده صعودی بوده است و در بهمن و اسفند افزایش مشاهده می شود. میانگین قیمت کشور، ۱۷۵۰/۱ ریال است که بالاترین قیمت ۲۲۰۰۰ ریال در اسفند ماه در کرمان و پایین ترین آن ۴۰۰۰ ریال در فروردین در مازندران می باشد. رشد قیمت در

این سال، ۷۳/۲ در صد بوده است. نمودار ۴، ۳ و ۵ مقایسه نوسانات قیمت شیر، پنیر و کره را نشان می دهد.

● خلاصه

در این قسمت عنوان شد که:

گوشت قرمز به عنوان یکی از مهمترین مواد غذایی پروتئینی حیوانی، نقش عمده ای در تأمین مواد غذایی دارد. بررسی قیمت انواع گوشت قرمز در سال ۷۳، نشان دهنده سیری بدون تغییر تا دی ماه می باشد و از دی ماه تا آخر سال، سیر صعودی خود را طی کرده است. به طور متوسط، روند رشد قیمت در گوشت قرمز به شرح ذیل است:

جدول شماره (۴): قیمت دسته اول محصولات پروتئینی دامی در سال ۷۳ - کشور (ریال)

نام محصول	میانگین کل کشور	بالاترین میانگین (ماه)	پایین ترین میانگین (ماه)	بالاترین میانگین در استان	پایین ترین میانگین در استان	درصد رشد در سال ۷۲	درصد رشد در سال ۷۳
گوشت گوسفند درجه ۱	۵۹۷۷	اسفند - ۶۹۹۱	فروردین - ۵۷۷۸	تهران - ۶۸۰۹	کهگیلویه - ۴۶۰۸	۲۱	۲۰/۹
گوشت گوسفند درجه ۲	۵۱۶۲	اسفند - ۵۹۹۹	فروردین - ۴۹۴۲	کرمان - ۵۷۳۱	کهگیلویه - ۴۵۱۶	۲۱/۳	۲۱/۴
گوشت بز و بزغاله درجه ۱	۵۶۹۵	اسفند - ۶۶۲۶	آبان - ۵۲۹۲	مکزی - ۶۵۳۱	کهگیلویه - ۴۶۰۸	۱۹/۵	۱۹/۴
گوشت بز و بزغاله درجه ۲	۵۰۱۸	اسفند - ۵۷۹۷	فروردین - ۴۸۲۸	کرمان - ۵۵۸۰	آذر غربی - ۴۲۵۵	۱۸/۲	۱۹/۸
گوشت گاو درجه یک	۵۴۲۷	اسفند - ۶۳۳۱	فروردین - ۵۲۲۸ فروردین - ۳۴۱۲	کرمان - ۵۹۳۲	کهگیلویه - ۴۳۷۱	۲۳	۱۹/۱
گوشت گاو درجه ۲	۴۵۶۶	اسفند - ۵۳۰۳	فروردین - ۴۳۶۵	سمنان - ۵۲۵۶	سیستان - ۴۰۳۷	۲۴	۱۷/۹
گوشت گاو میش	۴۶۷۲	اسفند - ۵۰۵۸	شهریور - ۴۵۵۷	گیلان - ۵۲۵۹	آذر شرقی - ۴۲۷۰	۸	۱۵/۳
گوشت شتر	۴۸۹۲	اسفند - ۵۶۵۳	تیر - ۲۴۴۱	فارس - ۵۵۶۴	صنجان - ۳۵۱۷	۱۶	۲۴/۲
گوشت مرغ	۲۸۰۶	اسفند - ۳۵۹۰	هرمزگان - ۳۱۵۹	ایلام - ۲۵۲۵	ایلام - ۲۵۲۵	۲۷/۶	۳۹/۸
تخم مرغ	۱۵۱۵	بهمن - ۱۸۴۷	فروردین - ۸۲۰۰	بوشهر - ۱۸۵۰	ایلام - ۱۳۰۰	۵/۲	۵۱

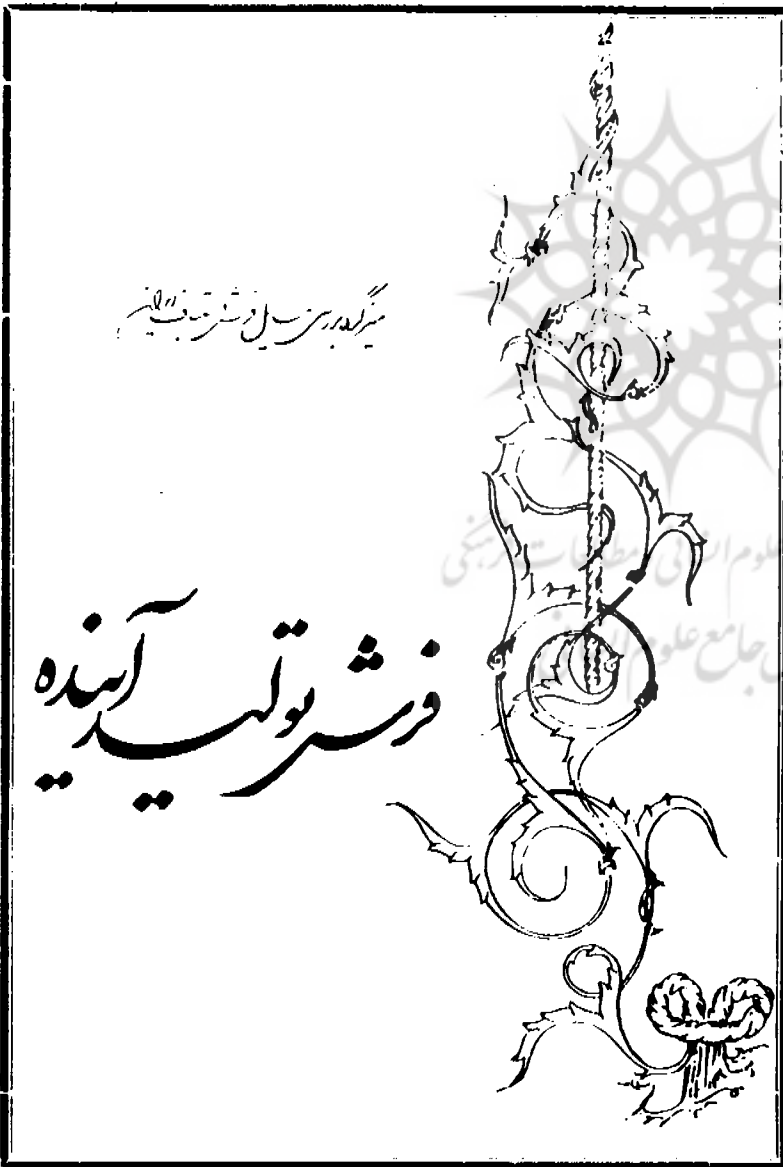
جدول شماره (۵): گزارش قیمت دسته دوم محصولات پروتئینی کشور - (ریال)

نام محصول	میانگین کل کشور	بالاترین میانگین در ماه	پایین ترین میانگین در ماه	بالاترین میانگین در استان	پایین ترین میانگین در استان	درصد رشد در سال ۷۲	درصد رشد در سال ۷۳
شیر	۴۸۱	اسفند - ۵۴۳	فروردین - ۴۳۲	هرمزگان - ۹۰۹	مازندران - ۳۷۷	۱۶/۲	۲۵/۶
کره پاستوریزه	۷۶۹۱	مهر - ۱۱۹۶۸	فروردین - ۵۱۶۱	یزد - ۹۶۸۸	ایلام - ۵۶۱۰	۵	۶۱/۸
کره محلی	۶۵۶۱	بهمن - ۸۱۳۳	فروردین - ۵۱۲۹	یزد - ۹۵۶۴	ایلام - ۴۹۵۴	۱۳	۵۵/۵
روغن حیوانی	۹۷۵۰	اسفند - ۱۲۳۲۲	فروردین - ۷۱۱۱	یزد - ۱۷۶۳۲	سمنان - ۵۳۸۰	-	۷۳/۲
پنیر محلی	۳۱۹۲	اسفند - ۳۶۷۶	خرداد - ۲۷۱۹	فارس - ۳۹۶۷	تهران - ۲۵۲۰	۱۳/۳	۳۱/۵
پنیر داخلی	۴۱۱۷	اسفند - ۴۶۶۳	فروردین - ۳۴۵۱	بوشهر - ۵۲۷۶	مازندران - ۳۶۰۳	-	۳۴
پنیر وارداتی	۵۰۲۹	مهر - ۶۷۵۶	فروردین - ۴۱۰۹	هرمزگان - ۶۱۶۳	اردبیل - ۴۱۱۲	۱۲/۷	۲۶

استاندارد مواد اولیه فرش دستباف

• خانم مهندس شیرین صور اسرافیل

اشاره:

فرش به عنوان یکی از صنایع روستایی، نقش و جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد خانوار و معیشت روستاییان دارد و می‌تواند عاملی برای رشد و شکوفایی اقتصاد روستا و توسعه آن به حساب آید. در این راستا اداره کل فرش و صنایع دستی روستایی وزارت جهاد سازندگی با همکاری سازمان میراث فرهنگی، طی یک برنامه مشترک به منظور اعتلای این هنر ایرانی و بومی و نیز بررسی مسائل فرش دستباف سلسله سخنرانی‌هایی تحت عنوان "فرش، تولید، آینده" را در موزه ایران برگزار نمود.

از آنجایی که رخدادهای مربوط به فرش در زندگی و معیشت قالیبافان که ۲/۵ میلیون نفر از جمعیت کشور را شامل می‌شوند و نیز شاغلین در حرف جنبی این هنر اثر مستقیم داشته، ماهنامه جهاد به عنوان یکی از نشریات تخصصی پیرامون توسعه روستایی اقدام به چاپ پی در پی این سخنرانی‌ها نموده و امیدوار است که با انتشار این سلسله سخنرانی‌ها، کارگزاران و دست‌اندرکاران این صنعت روستایی بتوانند روشهای مناسب برای مقابله با بحران و رکود نسبی که بر این هنر ارزشمند حاکم شده است، را مورد استفاده قرار دهند. اولین سخنرانی این سمینار توسط خانم مهندس شیرین صور اسرافیل با عنوان "استاندارد مواد اولیه فرش دستباف" ارائه شده که توجه علاقمندان را به آن جلب می‌نمائیم.

هنگامی که در سال ۱۳۴۵ در سمیناری در مشهد برای اولین بار مسأله استاندارد مواد اولیه فرش مطرح گردید، کسانی دانسته یا نادانسته و نااشنا به مسأله استاندارد فریاد برداشتند که هنر قابل استاندارد نیست. جالب است، دانسته شود که در همان زمان مخالفان استاندارد، نه تولیدکنندگان صاحب نام و درست‌کار که بعضاً

کارشان ارزشی بالاتر از استاندارد داشت، بلکه سودجویان و دلال صفتانی بودند، که از هرگونه نظارتی بر کار خویش واهمه داشتند. بدین ترتیب ۳۰ سال گذشت، تا ما به تحمل خساراتی بسیار دریافتیم که هیچ کالایی در جهان بدون نظارتی از اخلاق، وجدان، تفکر و حفظ اصالت و رعایت ضوابطی عقلایی ارزش هنری نخواهد یافت.

آیا همان زمان با زنگ خطری که در مورد رشد فزاینده تولید فرشهای بی‌گرمه، مصرف مواد نامرغوب و رنگهای بی‌ثبات در سمینار به صدا درآمد؛ نمی‌توانستند بفهمند که فرش بی‌گرمه با رنگها و مواد نامرغوب (که امروز ابعاد فاجعه‌آمیز و گسترده‌تری به صورت جفتی بافی و چند چین یک پود و مصرف الیاف مصنوعی و کپی‌سازی و تکرار) چگونه می‌تواند هنر باشد. اگر همان زمان در سمینار، ضرورت نظارت علمی و فنی از طرف مرکز استاندارد و یا هر نهاد کنترل‌کننده دیگری حداقل برای سالهای بعدی پیش‌بینی می‌شد، آیا ما امروز نمی‌توانستیم، از تولید این میزان فرش نامرغوب و از دست رفتن بازارها و انهدام بسیاری از روستاها و مراکز مهم قالیبافی و بخصوص آسیب و فرسودگی اصلی‌ترین تولیدکنندگان این کالا یعنی روستاییان و بافندگان خرده‌پا جلوگیری کنیم.

اکنون با وجود رشد و پیدایش بازارهای جدید، آنچه باعث شده که فرش ایران به میزان زیادی اعتبار مربوط به فرشهای ۵۰ ساله اولیه تجدید حیات فرش (۱۸۸۰ - ۱۹۳۰ میلادی) را از دست بدهد، بدون هیچ تردیدی عرضه بیش از حد فرشهای نامرغوب و کم‌ارزش است.

حضور فعال رقابایی که نقشه‌های ما را بهتر از خود ما و با بهایی ارزانتر می‌بافند و امروز نقش آنها به صورتهای دیگری عمده می‌شود، به این دلیل است که در بافت فرشهای خویش صحت - دقت و لزوم کاربرد کیفیت بالای مواد مصرفی را به دیده می‌گیرند.

به هر ترتیب فرش قبل از هر چیز دیگری نوعی کالا است که علیرغم تأکید بر سنتی بودن آن نظیر تمام تولیدات دیگر نیاز به علم، دانش و آگاهی و برنامه‌ریزی دارد. آیا واقعاً زمان آن نرسیده است که ما این ثروت و میراث ملی را در پناه دست یافته‌های علمی و مفهوم گسترده و قدرتمندی بنام استاندارد قرار دهیم؟

خوشبختانه طی سالهای گذشته سازمان

استاندارد به میزان قابل توجهی بار تأمین نیازهای علمی و فنی فرش را به دوش کشیده است. اگر چه ادعایی بر بی‌نقص بودن و کمال استانداردهای تهیه شده نیست ولی تردیدی وجود ندارد که همراهی علمی و اجرایی دست‌آوردهای این سازمان با مجموعه تولید فرش ایران در بالندگی این پدیده ملی مؤثر خواهد بود.

در اینجا لازم است قبل از وارد شدن به بحث اصلی به دو نکته اشاره کنیم:

اول آنکه اولین تداعی از استاندارد نزدیک بودن این پدیده علمی با تولیدات صنعتی است به‌خصوص همانطور که گفته شد، به بهانه هنری بودن فرش گاه کاربرد استاندارد را در فرش امری نامعقول و ناخوشایند و غیر متعارف تلقی می‌کنند. سوای آنکه یکی از تعاریف کلی استاندارد قانونمند کردن و برقراری نوعی ضابطه کیفی بر کلیه تولیدات اعم از صنعتی و سنتی است. باید بدانیم فرش نه تنها علیرغم شکل نهایی تولید خودش ارزشی معادل بالاترین تولیدات یا کالاهای صنعتی دارد. بلکه می‌توانیم بدون هیچگونه شرمندگی به دلیل اتهام کهنه بودن این حرفه و یا ترس از آسیب دیدن اعتبار هنری این کالا آن را در کنار پیشرفته‌ترین تولیدات صنعتی قرار داده و قوانین علمی را بر وجوه تولیدی و صنعتی آن اعمال کنیم.

دیگر آنکه استاندارد امری تحمیلی بر فرش نیست استاندارد برخاسته از کیفیت درونی و ذاتی هنری است که روزگاری با حداقل امکانات و دسترسی به دانشهای امروزی پدیده‌های ناب و بی‌نظیر به سراسر جهان عرضه داشته است. استاندارد فقط منتقل‌کننده اطلاعات و ویژگیهایی است که بر اساس آن تولیدکنندگان گذشته اعم از بزرگان با اعتقادی، نظیر عمواعلی، عماد، حبیبیان و یا تولیدکنندگان گمنام ولی ساده‌دل و درستکار روستایی با استفاده از پشمهای خوب، رنگهای خوب و بافت خوب برای فرش ایران افتخار می‌آفرینند.

به هر طریق شکل کلی برخی از اهداف سازمان استاندارد در ارتباط با تولیدات و در اینجا فرش، به صورت زیر است:

۱ - نظارت و کنترل مستقیم در مورد عوامل کیفی

۲ - نقش ارشادی و هدایتی نظیر راهنمایی در مورد روشهای رنگرزی و یا تعیین شرایط کار و

بهداشت محیط (فی‌المثل کارگاههای بافندگی - رنگرزی - حلاجی و غیره ...)

۳ - نقش تحقیق و بررسیهای علمی برای شناخت و جستجوی راههای بهبود کیفی کالا که اجرای این اهداف بر اساس شرایط و ضوابطی است که در جزواتی به نام «استاندارد» گردآوری شده است.

ما در اینجا به مسئله استانداردهای مربوط به مواد اولیه می‌پردازیم که بخشی از مبحث گسترده‌تری است و مباحثی نظیر استانداردهای مربوط به دستگاه و ابزار بافت، بافت فرش، عیوب فرش، بسته‌بندی و برچسب و غیره را که امنیت آنها کمتر از استاندارد مواد اولیه نیست، در برمی‌گیرد:

اولین استانداردهای مربوط به مواد اولیه که طی سالهای آخر دههٔ چهل تهیه گردید، استاندارد پشم است. از آنجا که ما بحث اصلی را بر روی استاندارد تحت عنوان «خامه فرش» قرار داده‌ایم از استانداردهای مربوط به الیاف که تعدادی استاندارد راجع به پنبه و ابریشم را نیز در برمی‌گیرد، به اشاره می‌گذریم.

از اولین استانداردهای مربوط به مواد اولیه مورد مصرف در فرش استاندارد پشم بود. این استاندارد که با اهدافی گسترده‌تر از مسئله فرش و عمدتاً در ارتباط با مسائل کارخانه‌ای نوشته شده بود. بعدها مورد تجدید نظر قرار گرفت و اهداف واقع‌بینانه‌تری در آن منظور گردید.

از آنجا که بحث اصلی ما عمدتاً بر روی استاندارد است که در مورد خامه فرش دستباف نوشته شده، ما فقط به اشاره کوتاه در این مورد بس می‌کنیم.

به طور کلی استانداردهای مربوط به الیاف از مشخصات الیاف مورد استفاده در فرش نظیر پشم، پنبه و ابریشم صحبت می‌کند. به طور مثال در مورد فرش استاندارد در زمینه‌های زیر می‌تواند، به تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان کمک کند.

تعیین خلوص الیاف، میزان ضخامت، طول الیاف، جعد، مقاومت و درصد ناخالصی و روش تشخیص الیاف نواز کهنه و یا از الیاف مصنوعی و در مواردی میزان شکستگی، بیدخوردگی و فساد از مواردی است که به خوبی دیده می‌شود که اطلاع از آنها می‌تواند در بهبود کیفیت نخهای تولیدی اعم از کارخانه‌ای و دستریس مؤثر باشد راهنماییهای

مهم دیگری در زمینه دسته‌بندی (Sorting)، درجه‌بندی، شستشو، حلاجی و ریسندگی می‌تواند نه تنها راندمان (بازده) پشم‌های ایرانی را که متأسفانه به میزان زیادی پایین است، افزایش دهد بلکه در بهبود کیفی پشم مورد عرضه برای تبدیل به نخ فرش مؤثر خواهد بود. در مورد پنبه و یا ابریشم نیز شناسایی و اطلاع از ویژگی‌های این الیاف در زمانی که استفاده از الیاف مصنوعی و بخصوص پلی‌استر، ابعاد فاجعه‌آمیزی پیدا کرده است، بسیار مؤثر است.

البته در استانداردهایی که احتمالاً در مورد الیاف مورد مصرف در خامه فرش به خصوص پشم می‌تواند نوشته شود، استاندارد می‌تواند باسعه‌صدر بیشتری ویژگی‌های استاندارد را طوری در نظر بگیرد که تولیدات بومی و روستایی که احتمالاً از پشم‌های محلی و به صورت دستریس استفاده می‌شود. از شمول استاندارد خارج نشود، به‌طور مثال:

۱ - ضخامت پشم باید تا حدی در نظر گرفته شود که مویی و ختن نشود و این امر دقیقاً در جهت حمایت از فرش‌های درشت بافی است که با استفاده از پشم‌های محلی تهیه می‌شوند و در حای خویش دارای ارزش ویژه می‌باشند.

۲ - طول پشم تا حدی که الیاف خرد نشود. این مسئله می‌تواند در جهت حمایت از پشم‌های ایرانی باشد که بعضاً دارای طول کوتاه بوده و یا از اینکونواختی الیاف در آنها زیاد است و با در نظر گرفتن اینکه طول نخ مورد استفاده در پرز فرش حداکثر ۳ تا ۴ سانتیمتر است، دیده می‌شود که طول بلند الیاف چندان فاکتور مهمی برای مصرف در پشم‌های فرش نمی‌باشد.

۳ - درصد مواد گیاهی یا توجه به اینکه بعضاً رنگ‌های طبیعی و گیاهی مورد مصرف در رنگ‌رزی‌های سنتی دارای ضایعاتی از این نوع هستند، می‌تواند با اغماض بیشتری مورد توجه قرار گیرد.

۴ - درجه سفیدی، با توجه به اینکه پشم مورد استفاده در فرش رنگ می‌شود و رنگ‌های شفاف در فرش چندان مطلوب نیست، می‌تواند قابل اغماض باشد.

بدین ترتیب اولاً اغماض در مورد حد پایین ویژگی‌های استاندارد مانع از پشم‌های ظریف و نرم خارجی در فرش‌های با راج شمار بالا نیست و ثانیاً

تمام پشم‌های ایرانی که خالص و نو بوده و دارای مقاومت کافی باشند و پشم دباغی و الیاف مصنوعی در آنها مخلوط نشده باشند، می‌توانند زیر پوشش استاندارد قرار بگیرند. به عبارت دیگر آنچه در مورد پشم مورد استفاده در فرش مهم است، درجه خلوص (عدم اختلاط با الیاف مصنوعی و پشم دباغی) قابلیت ارتجاع (بالا بودن ضریب جعد) و قابلیت رنگ‌پذیری است. چنین استانداردهایی می‌تواند عیناً در مورد الیاف پنبه مورد مصرف، بود، چله فرش و ابریشم مورد استفاده در فرش در نظر گرفته شود.

بعد از استانداردهای خامه فرش دستباف که به آن خواهیم پرداخت، استانداردهای دیگری در ارتباط با بافت، دار، چله و ابزار بافت و دستورالعمل‌های رنگ‌رزی و آیین کارهایی در ارتباط با بسته‌بندی و انبارداری و برچسب فرش در مؤسسه استاندارد تدوین شده است که اهمیت هیچ یک از استانداردهای مورد بحث کم نبوده و امید است روزی بتوان به تفصیل در مورد هر یک از آنها صحبت کرد.

اما استاندارد که امروز مورد بحث ماست، استاندارد شماره ۴۵۶ تحت عنوان "ویژگی‌های خامه فرش دستباف است که اگر چه چاپ اولیه آن تاریخ ۱۳۵۶ را دارد، ولی مقدمات تهیه آن از سال‌های پیشتر فراهم آمده بود، از آنجا که طی سال‌های مذکور کارخانجات پشم‌شویی و ریسندگی کرج وابسته به شرکت سهامی فرش ایران خواستار استفاده از مهر استاندارد بر روی کلاف‌های رنگ‌شده خود بودند، استاندارد مذکور تا حدود زیادی بر اساس تجربیات عینی و عملی و عمدتاً کارخانه‌ای شرکت فرش تدوین شده بود. این استاندارد طی سال‌های بعد به دلایلی مورد تجدید نظر قرار گرفت و چه بسا بر حسب ضرورت اغماض و تبدیل مشخصات پشم‌های مورد مصرف در فرش و تطبیق آنها با پشم‌های ایرانی مورد تجدید نظر دیگری قرار گیرد، به هر حال اساسی‌ترین مسائل ذکر شده در استاندارد مذکور به شرح زیر است:

۱ - مصرف پشم کهنه و یا دباغی و یا الیاف مصنوعی و ضایعات کارخانه‌ها در خامه فرش ممنوع است، حداقل اشاره به نتایج علمی و عینی مصرف این الیاف در خامه فرش دستباف آن است که خامه‌ایی که الیاف مصنوعی و یا الیاف کهنه و دباغی در آن بکار رفته به سهولت رنگ نمی‌گیرد.

رنگ بدست آمده کدر، کهنه و غیرشفاف است. نخ بدست آمده فاقد یکنواختی و ناصاف و گره‌دار است. از قابلیت ارتجاع و سرزندگی و مقاومت الیاف نو برخوردار نیست. فرش بافته شده نیز فاقد درخشندگی و جلای فرش‌های سالم و مرغوب بوده و دارای طول عمر کمتر می‌باشد، در مقابل جارو و یا سایش دائماً "پرز داده و تدریجاً کف فرش نمودار می‌شود. پرز فرش فاقد حالت جعد و فنر گونه‌ای فرش‌هایی است که با پشم نو بافته شده است.

این امر به نوعی در مورد خامه‌های به ظاهر ابریشمی که در آنها الیاف مصنوعی به کار رفته نیز مصداق دارد. به این صورت که خامه تولیدی فاقد مقاومت مناسب (به خصوص در مورد الیاف ویسکوز) بوده و حالت خشک و فنری دارد. و با دست فرش بافته شده با الیاف مصنوعی (نظیر فرش‌های ماشینی) به خوبی از فرش‌های بافته شده با الیاف طبیعی قابل تشخیص است.

بدیهی است چنانچه بافنده از پیش در مورد این مسائل آگاه بوده و یا امکان کنترل و یا نظارت بر آنها داشته باشد، تا چه حد می‌تواند از خسارت وارده به بافته خویش جلوگیری کند.

هم چنین استاندارد در مواردی مکرر به استفاده از پشم‌های بومی و منطقه‌ای به دلیل قابلیت ارتجاعی و استحکام تأکید کرده و مصرف پشم‌های ظریف از نوع خارجی را برای استفاده از فرش‌هایی که کاربرد پوششی دارند، غیرمجاز می‌داند.

در بخش دیگری از استاندارد خامه فرش آمده است که نخ نباید بیش از حد معینی چربی و یا الیاف کوتاه و خاشاک داشته باشد. لازم به یادآوری نیست که در بعضی مواقع زیرپای بافندگان و دستگاه‌های بافت فرش تا چه حد ضایعات و خاشاک جمع می‌شود و این سوای اشکالات فنی است که الیاف به هنگام ریسندگی و رنگ‌رزی به آن دچار خواهند شد.

ثبات رنگ یکی از مهمترین عواملی است که استاندارد در مورد آن حدودی تعیین کرده و راه‌هایی برای کنترل و نظارت آن پیشنهاد می‌نماید. تصور نمی‌کنم بتوان حدی برای میزان خسارتی که بر تولیدکنندگان وارد آمده و هنوز تیر ادامه دارد، تعیین کرد. رنگ‌های بدون ثبات می‌تواند حاصل یک عمر زحمت و تلاش بافنده را هدر دهد. بسیاری از رنگ‌ها حتی ضمن بافت

کیفیت نامطلوب و عدم ثبات خود را نشان می‌دهند. آیا قبل از اینکه دستهای آلوده به رنگ بافنده به او بگویند که در بین نخهای مصرفی یک یا چند رنگ بی ثبات وجود دارد، نمی‌توان از کیفیت رنگهای مورد استفاده در فرش مطمئن شد؟

ثبات رنگ در برابر نور - ثبات رنگ در مقابل شستشو و سایش و حد مقاومت نخ در برابر کشش شرایط بسته‌بندی و برچسب‌گذاری از مشخصات دیگری است که در استاندارد آمده است.

در باره روشهای آزمایش ویژگیهای داده شده، اشاره‌ای خواهیم داشت. ولی استاندارد بسیار مهم که ضرورت تدوین و اجرای آن بسیار حساس می‌شود. استاندارد برای نخهای چله و نخهای پود فرش است که متاسفانه اطلاعات زیادی در این زمینه در دست است که نشان می‌دهد، مصرف نخهای الیاف مصنوعی و ویژه پلی‌استر در نخهای چله و نخهای پود کیفیت فرش ایران را بسیار در معرض خطر قرار داده است، در اینجا فرصت آن نداریم که از تفاوت‌های علمی این الیاف سخنی به میان آوریم، ولی برش و انعطاف در عین استحکام الیاف طبیعی به خصوص پنبه و ظرافت در عین استحکام الیاف ابریشم مسئله‌ای نیست که در فرش بتواند با الیاف خشک و بدون کشش پلی‌استر مقایسه کرد. جالب است گفته شود که نتایج عینی و عملی و تحریبی استفاده از الیاف پلی‌استر را در چله و در پود بسیاری از رنگرزان و بافندگان زحمتکش مراکز قالیبافی به روی فرش به ما نشان دادند.

همانطور که اشاره شد، استانداردهای متعدد دیگری در موسسه استاندارد تدوین شده است که از جمله مهمترین آنها استانداردهای مربوط به بافت است که اهمیت آنها کم از استانداردهای مربوط به مواد اولیه نبوده و امید است که روزی زمینه مباحث علمی و اجرایی برای آن فراهم آید. اما دریغ است اگر به امکانات آزمایشی و اجرایی این استانداردها که سالهاست در موسسه استاندارد فراهم آمده اشاره نشود. تکمیل و تجهیز این آزمایشگاهها به دستگاههای مورد نیاز برای آزمایش ویژگیهای فرش دستباف برحسب برنامه‌ریزی و حسن تصادفی علمی میسر گردید. مفهوم تصادفی بودن تجهیز این آزمایشگاهها آن است که در کشور ما متاسفانه با وجود سابقه و

تخصص فراوان در تولید فرش دستباف شاید تا یک دهه پیش کوچکترین تفکری از برخورد‌های علمی و تحقیقاتی و صنعتی نسبت به فرش وجود نداشته است. اما همانطور که میدانیم در مورد صنایع فرش ماشینی چنین نیست و در مورد این کالا تحقیقات علمی و صنعتی فراوانی صورت گرفته و دستگاههای متعددی برای آزمایش کیفیات مختلف آن ساخته شده است. طبیعتاً به دلیل تشابهات ساختاری، بسیاری از دستگاههای ساخته شده برای آزمون فرشهای ماشینی قابل استفاده برای فرش دستباف نیز می‌باشد. بدین ترتیب آزمایشگاه الیاف و فرش و به طور کلی نساجی موسسه استاندارد با برخورداری از این سابقه علمی صاحب مجموعه‌ای از دستگاههای پیشرفته برای انجام آزمایشهای لازم روی فرش گردید.

البته قبل از توسعه و تجهیز آزمایشگاههای فرش، دستگاههای مربوط به اندازه‌گیری ثبات نور که مقاومت رنگ الیاف خامه فرش و یا منسوجات را در زمان بسیار کوتاهی نشان می‌دهد و با دستگاههای مربوط به آزمایش ثبات رنگهای شستشو و سایش و دستگاههای اندازه‌گیری طول و قطر الیاف و غیره در آزمایشگاه وجود داشت و به فعالیتهایی در این زمینه می‌پرداخت.

به هر طریق باید دانسته شود که ما امروز هرگونه امکانی را برای تدوین، آزمایش و اجرای استانداردهای فرش در اختیار داریم. یکی از این دستگاهها می‌تواند با کشیدن پرز فرش به ما نشان دهد که فرش دارای گره سنتی معمول هست و یا خیر و مقاومت آن چه اندازه است؟ دستگاههای دیگری می‌تواند طول عمر فرش را در مقابل سایش پاخوردن و پرزدهی نشان دهد دستگاههای تعیین‌کننده درجه خلوص و شناخت الیاف غیر پشم یا پنبه و نمرات نخ، چربی و آلودگی کاملاً قادرند که اطمینانهای لازم را چه برای تولیدکننده و چه برای مصرف‌کننده تامین نمایند. طبیعی است که به دلیل حساسیت و امکان آسیب دیدن فرش بسیاری از این آزمایشها بر روی نخ مورد مصرف در فرش انجام می‌شود.

به هر حال بحث بسیار گسترده‌تر از این فرصت اندک است، به خصوص هنگامی که هدف تطبیق مقوله برنده و خدشه‌ناپذیر علم با زمینه گسترده و بی‌انتها و هم‌چنان سنتی فرش باشد. در اینجا لازم است، سخنی داشته باشیم با تولیدکنندگان و یا مسئولین مراکزی که با تولید فرش سروکار دارند. فرش میراثی گرانبها از گذشتگان ماست و هر چه زمان بیشتری می‌گذرد سواي ارزش اقتصادی فزاینده بستگی آن با تاریخ

از برنامه مزارع نمایشی گاوداری پیشرو

دکتر حسین آگهی

● عضو هیات علمی دانشگاه رازی کرمانشاه

علت تقلیل در تعداد گاوداریها بود. تعداد گاوداریهای ایالت مینه‌سوتا در سال ۱۹۸۳ حدود ۲۶ هزار مزرعه بود که در سال ۱۹۹۲ به ۱۵ هزار کاهش یافته بود. (Minnesota agricultural statistics service, 1983 & 1992)

در برخی از مناطق، این کاهش حتی شدیدتر بود. به عنوان مثال، در شهر (DULUTH) مینه‌سوتا، از ۹۷۰ مزرعه که در سال ۱۹۸۲ به شرکت تعاونی تولید لبنیات، شیر تحویل می‌دادند. بیش از ۵۰ درصد آنان، تا سال ۱۹۸۹، مجبور به ترک مزارع خود شدند. (Hummer 1990).

برنامه آموزشی گاوداری پیشرو، در زمانی رایج شده که قیمت شیر رو به تنزل بوده است، در حالی که هزینه‌های تولید، مرتباً سیری صعودی داشتند (Staff, 1992).

از طرف دیگر، افزایش رقابت در خارج از منطقه غرب میانه، شرایطی اضطراری جهت ارائه خدمات فنی به منظور سودآور نمودن این صنعت در بخش کشاورزی به وجود آورد. برنامه گاوداری پیشرو، به گونه‌ای طراحی شد که یک ارتباط دو طرفه جدیدی بین کشاورزان و دانشگاه مینه‌سوتا به وجود آورد. در نهایت سه سراسری بود که

شد. پرسشنامه تهیه شده، شامل دو قسمت بود: در بخش اول، اطلاعاتی در زمینه مشخصات فردی و در بخش دوم، میزان کسب دانش، درصد پذیرش بندهای نوین، میزان تغییر در علاقه نسبت به مطالب آموزشی، نحوه آرایه آموزشهای گروهی و شناخت اعضای مؤثر گروههای تخصصی مطرح کردید. از درجه صفر تا چهار لیکرت (Liker - type scale)، برای ارزیابی میزان پذیرش شیوه‌های نوین در فعالیتهای مدیریت مزرعه استفاده شد.

در جمع‌بندی کلی ارزشیابی کشاورزان، چنین به نظر می‌رسد که استفاده از مزارع نمایشی با استفاده از گروههای تخصصی در آموزش، می‌تواند یکی از راههای مؤثر انتقال دانش جدید و پذیرش شیوه‌های نوین در بین کشاورزان باشد.

■ مقدمه

در پاییز سال ۱۹۹۱، سازمان ترویج و آموزش کشاورزی ایالت مینه‌سوتا، با همکاری دانشگاه مینه‌سوتا، اقدام به آرایه یک برنامه آموزشی، تحت عنوان "برنامه مزارع نمایشی گاوداری پیشرو" نمود. انگیزه آرایه این برنامه آموزشی، به

■ چکیده

منظور از انجام این مطالعه، بررسی ارزشیابی کشاورزان از برنامه مزارع نمایشی گاوداری پیشرو در ایالت مینه‌سوتا بود.

این برنامه آموزشی ابتدا به مدت یک سال ۱۹۹۲ - ۱۹۹۱، در ایالت مینه‌سوتا به اجرا درآمد و پس از ارزشیابی، اجرای آن به مدت سه سال دیگر، تمدید شد. هدف این مطالعه، به دست آوردن آگاهی و شناختی کیفی از نتایج برنامه آموزشی بود. اعداد و ارقام از جنبه‌های میزان تولید شیر و محصولات دیگر، میزان درآمد و سایر شاخص‌های کمی در دسترس مسؤلان ترویج و آموزش کشاورزی ایالت و دانشگاه مینه‌سوتا قرار داشت. لکن، مسأله کیفیت این آموزشها و چگونگی ارزیابی دامداران از این برنامه، برای متصدیان امر در پرده ابهام قرار داشت.

جمعیت آماری، شامل تمامی مزارع نمایشی بود، که برای مدت یک سال تمام در برنامه شرکت داشتند. تعداد این مزارع ۳۵ واحد بود. اطلاعات جمع‌آوری شده، از طریق مصاحبه حضوری، پرسشنامه، و بررسی آثار و سوابق موجود انجام

به طور کلی، بیشتر دامداران، به دنبال تغییرات عمده‌ای در رکورد گله‌های خود بودند.

■ مرور و بررسی آثار سوابق موجود

یکی از وظایف اصلی کار ترویج، آموزش است. ترویج، یک نظام آموزشی غیررسمی است، که خارج از نظامهای متداول آموزشی فعالیت می‌نماید. در این نظام، بزرگسالان و جوانان روستایی آموزشهایی را به صورت عملی دریافت می‌نمایند.

(Boone, 1989; Kelesey, 1963)

مان تأسیس سازمان ترویج کشاورزی در سال ۱۹۱۴ در آمریکا، طبق قوانین اسمیت لور (Smith - Lever Act) و حتی قبل از آن، روشهای آموزشی مختلفی برای تأثیر در تغییر روشهای تولیدی کشاورزان وجود داشت یکی از این روشها، ایجاد مزارع نمایشی بود که توسط دکتر ناپ (Dr. Seaman Knapp) در سال ۱۹۰۳ نبداع گردید. دکتر ناپ، به وسیله این روش جدید آموزشی توانست، روش کنترل آفات پنبه را به کشاورزان حیطة مأموریت خود، در تگزاس، آموزش دهد.

(Sanders, 1966) او معتقد بود: مشاهده

مزرعه‌های که توسط دانشکده کشاورزی یا

با دامداران در ارتباط مستقیم بودند.

اولین قدم، آموزش گروههای متنوعی، شامل: مروجین متخصص گاوداری، معلمین مدیریت مزرعه، معلمین حرفه‌ای آموزش کشاورزی، بانکدارها، دامپزشکان، متخصصین تغذیه دام، متخصصین تجهیزات شیردوشی، عاملین فروش خوراک دام، رهبران محلی و غیره بود. در حدود ۲۰۰ نفر، برای آموزش داوطلب شدند. هدف این آموزشها، تهیه اطلاعات کافی برای افرادی بود که با متصدیان گاوداری در ارتباط نزدیک بودند، تا این افراد بتوانند، به نوبه خود اطلاعات جدید را در اختیار دامداران قرار دهند (Persons, 1992). گروههای تخصصی گاوداری که متشکل از تخصصهای مذکور بودند، با یک یا چند بازدید از مزرعه دامدار، نسبت به تشخیص و شناسایی مشکلات و نارساییهای گاوداری اقدام و پیشنهادها را برای رفع مشکلات، به دامدار ارائه می‌نمودند. بعضی از گاودارها، نیاز به تعیین جیره غذایی متعادل داشتند. در حالی که گاوداری دیگر، نیاز به بهبود تجهیزات گاوداری داشت، برخی دیگر، نیاز به بهبود تجهیزات گاوداری داشت، برخی دیگر، نیاز به بهبود بهداشت دام داشتند. بعضی دیگر، علاقمند به افزایش تعداد گاوهای شیری بودند. (Peterson, B. 1992)

متخصصین دانشگاه، به صورت گروهی از مزارع دیدن نموده، توصیه‌های لازم را برای رفع مشکلات آنان ارائه نمایند. یکی از فواید این برنامه، همان ارائه روش جدید آموزشی با معرفی مفهوم کار گروهی (تیمهای تخصصی دامپروری و کشاورزی) به منظور انتقال روشهای نوین، با استفاده از مزارع نمایشی بود. برنامه گاوداری پیشرو دارای پنج بخش، به شرح زیر می‌باشد:

۱- طراحی عملیات در دهستان

- * تشکیل گروههای رهبری در گاوداری
- * تمرکز در قطع هزینه‌های زاید و بالابردن منفعت
- * تشکیل مزارع نمایشی
- * تشکیل شبکه ارتباطی بین دامداران حرفه‌ای محلی
- ۲- تشکیل کارگاههای آموزشی، برای عوامل پشتیبانی صنعت گاوداری

- * تجزیه و تحلیل نظام مزرعه
- * بالا بردن مهارت‌های مشکل‌گشایی
- * کمک به دامداران در ارزیابی امکانات موجود

۳- مواد آموزشی

- * کتاب جامع گاوداری
- * دایرةالمعارف گاوداری
- * تشخیص در گاوداری
- * نوارهای آموزشی ویدیویی
- ۴- منابع و مأخذ آموزشی
- * انتشار اخبار گاوداری و مطالب آموزشی از طریق بولتن ترویجی
- * تهیه بنیه علمی اساتید دانشگاه به منظور حمایت از صنعت گاوداری
- * تهیه منابع علمی جدید، برای برنامه‌های آموزش گاوداری
- * طراحی برنامه‌های جدید گاوداری

۵- بررسی مزارع گاوداری

- * شناسایی راههای افزایش منابع
- * اندازه‌گیری فواید روشهای نوین گاوداری
- * تعیین عوامل مؤثر در پذیرش پدیده‌های نوین
- * ارائه پیشنهادها مناسب

یکی از اجزای برنامه گاوداری پیشرو، آموزش مستمر متخصصین کشاورزی و دامپروری بود. هدف این آموزشها، تعلیم افرادی بود که به نحوی

ایستگاههای تحقیقاتی و با مخارج و هزینه‌های دولتی برگزار شده باشد، نمی‌تواند انگیزه کافی برای پذیرش شیوه‌های نوین و مدیریت تولید پیشرفته را برای کشاورزان به دنبال داشته باشد. در واقع، پذیرش و نشر پدیده‌های نوین در کشاورزی، تنها به وسیله مزارع نمایشی که توسط خود کشاورز تهیه شده و تحت شرایط محیطی موجود در مزرعه کشاورز تدارک دیده شده باشد، امکان پذیر است. (Viens 1976).

با گذشت بیش از ۹۰ سال از تاریخ تأسیس ترویج کشاورزی در امریکا، هنوز، نیاز واقعی به ارزیابی خدمات و فعالیتهای ترویجی احساس می‌شود. زندگی و حرفه کشاورزی به نسبت پیچیده تر شده، دانش ارباب رجوع آموزشهای ترویجی ارتقا یافته و تکنولوژی مورد استفاده آنان نیز، توسعه و پیشرفت نموده است. دکتر پرسونز در سال ۱۹۸۹، اشاره می‌نماید: مشکلات خانواده کشاورز مدرن امروزی با مشکلات ۱۰ تا ۲۰ سال گذشته، کاملاً متفاوت است. در یک مزرعه کشاورزی نسبتاً ساده، امکان شناسایی مشکلات و مطالعه، ارزشیابی و ارزیابی راه حل آن وجود داشت. حال آن که، امروزه، به ندرت ساده هستند و این امکان، در مزارع مدرن امروزی وجود ندارد. (Persons, 1989). مزارع نمایشی در دهه آخر قرن بیستم میلادی، هنوز ابزار مهمی برای آموزش کشاورزی، به شمار می‌روند. مطالعات متعددی نشان می‌دهد^۲ که کشاورزان جهت پذیرش پدیده‌های نوین مزارع نمایشی، روش سایر کشاورزان را، بر روشهای دیگر آموزشی ترجیح می‌دهند. دلایلی که برای اولویت در انتخاب این روش آموزشی توسط کشاورزان ارایه شده، عبارتند از: داوطلبانه بودن کاربرد توصیه‌های متخصصین کشاورزی در مزارع نمایشی و این که این مزارع، توسط خود کشاورز و با هزینه شخصی وی و به منظور کسب منافع خود و خانواده و همسایگان کشاورز اداره می‌شود.

این کشاورزان، دستورالعملهایی کلی از متخصصین کشاورزی دریافت نموده‌اند، لیکن در کاربرد آنها، بنا بر تصمیم خود عمل می‌کردند و اجباری برای قبول آن نداشتند. به طور کلی، مزارع نمایشی نتیجه‌ای، به وسیله کشاورز و تحت سرپرستی مستقیم مروج کشاورزی ایجاد می‌شود. مزارع نمایشی به برنامه‌ریزی دقیق، دقت بسیار

زیاد، بررسی دقیق دفاتر حسابداری مزرعه و مقایسه نتایج به دست آمده، قبل و بعد از انجام برنامه آموزشی نیازمند است. این برنامه، طوری طراحی می‌شود که علاوه بر متصدیان مزارع نمایشی، سایر کشاورزان نیز، ضمن مشاهده آن، آموزشهای لازم را دریافت نمایند. (Gilberston and Gallup, 1957)

مزارع نمایشی نتیجه‌ای، با توجه به این واقعیت اهمیت دارند که، اطمینان کشاورزان را در کاربرد روشهای پیشنهاد شده از سوی محققین، افزایش می‌دهد. (Cook, 1966. Swanson, 1984)

در مطالعه‌ای که توسط (Brown and Hartman, 1968) انجام شد، نسبت به تعیین تأثیر مزارع نمایشی بر پذیرش پدیده‌های نوین در واحدهای گاوداری اقدام گردید. در این راستا، پروژه پنجساله آموزش کشاورزی در دو دهستان پنسلوانیا را، در پایان سال سوم، بررسی نمودند. اطلاعات مربوط به مهارتهای مورد نیاز در مدیریت مزرعه، فعالیتهای رسمی و غیررسمی دامداران، ملاقاتهای شخص و ارتباطات آنان و همچنین، اهداف و آرزوهای متصدیان مزارع نمایشی قبل و بعد از برنامه‌های آموزشی جمع‌آوری شد. نتایج بررسی نشان داد، که تغییرات عمده در واحدهای دامداری به وجود آمده بود، که نوآور یا زودپذیر نبودند. بلکه، بیشترین تغییرات در گروه دامدارانی که بیشترین را از نظر آمادگی پذیرش پدیده‌های نوین داشتند، حاصل شده بود. به هر حال ضمن این که برنامه‌های آموزشی در پذیرش پدیده‌های موثر بوده، عوامل دیگری، همچون: مشخصات فردی، روابط با دیگر افراد و سازمانها سطح تکنولوژی مزرعه و شرایط فرهنگ و آداب و رسوم در دو دهستان، بر میزان پذیرش، دخیل بوده است.

در دومین مطالعه، که در سال ۱۹۷۰، توسط (Hartman and Brown, 1970) برای ارزشیابی نهایی برنامه پنجساله مزارع نمایشی در دو دهستان پنسلوانیا انجام شد، نسبت به تعیین میزان آگاهی ارباب رجوع ترویج از برنامه آموزشی، میزان تغییرات به وقوع پیوسته و بالاخره میزان تغییرات مشاهده شده‌ای که در اثر برنامه آموزشی اتفاق افتاده بود، اقدام شد. شاخصها بر مبنای کاربرد نوزده روش جدید توصیه شده، تعیین

گردید. به عنوان مثال: آزمایش خاک حداقل هر سه سال یکبار، استفاده از ذرت سیلویی در تغذیه دامها، کاربرد آترازین در کنترل علفهای هرز مزرعه ذرت، ثبت رکورد شیر گاوها به طور جداگانه و دفترداری کامل مزرعه از نظر هزینه‌ها و درآمدها، در زمره توصیه‌های مروجین کشاورزی بودند.

نتایج به دست آمده، نشان داد، که میزان آگاهی عمومی از مزارع نمایشی در حد بالایی قرار داشته، ضمن این که تمام شواهد نشان می‌داد که مزارع نمایشی در پذیرش پدیده‌های نوین بین ارباب رجوع مورد هدف ترویج، تأثیر داشته است. محققین اظهار نمودند: اگر این مطالعه بعد از شش تا هفت سال انجام می‌گرفت، بدون شک، میزان پذیرش پدیده‌های نوین بیشتر می‌شد. این نظر نتایج تحقیقات (Tarde, 1903) را تأیید می‌نماید. وی، در تحقیقات خود ملاحظه نمود، که میزان پذیرش پدیده‌های نوین، معمولاً با گذشت زمان به شکل منحنی (S) در می‌آید.

در تحقیق دیگری که (Simeral, 1974) انجام داد، تأثیر تطبیق سریع (Rapid Adjustment farm) را بر روی مزارع دیگر در جامعه، مورد مطالعه قرار داد. برای انجام مطالعه، سه مزرعه تطبیق سریع در منطقه تحت سرپرستی، انتخاب شدند. این مزارع، هر کدام در یک دهستان واقع شده بودند.

از هر دهستان با استفاده از روش نمونه‌گیری مرحله‌ای، ۳۰ مزرعه انتخاب شد. روش تحقیق این مطالعه، توصیفی میدانی انتخاب شد و با استفاده از پرسشنامه و مشاهده حضوری نسبت به جمع‌آوری اطلاعات اقدام گردید. درصد پراکنش، میانگین و همبستگی، از مهمترین ابزار تجزیه و تحلیل آماری اطلاعات به دست آمده بودند. نتایج حاصل، نشان داد، که از هفده روش نوین توصیه شده، تنها دو روش: نگهداری کامل دفترداری سررعه و کست یونجه برای علوفه دامها را، بیش از ۷۵ درصد دامداران پذیرفته بودند و فقط هفت روش نوین توصیه شده را ۵۰ درصد دامداران پذیرفته بودند. روشهای توصیه شده‌ای که توسط بیش از ۵۰ درصد دامداران مورد پذیرش قرار گرفتند، روشهایی بودند که دارای سابقه بیشتری بوده و به نحوی در جامعه شناخته شده بودند. همچنین، اطلاعات بدست آمده، نشان داد:

دامدارانی که روشهای جدید بیشتری را پذیرا شدند، آن دسته از دامدارانی بودند که اطلاعات بیشتری از مزارع تطبیق سریع داشتند. هیچ گونه وابستگی مهمی بین فاصله از مزارع تطبیق سریع و میزان پذیرش پدیده‌های نوین وجود نداشت. در ضمن، همبستگی مستقیمی بین وسعت مزرعه، تعداد گاوهای شیری و میزان پذیرش پدیده‌های نوین وجود داشت.

در این مطالعه و مطالعه قبلی که توسط براون و هارت من انجام شده بود، میزان تحصیلات دامداران و رابطه آن با میزان پذیرش پدیده‌های نوین بررسی نشده بود. در حالی که، (Abd - Ella, M.M., Hoiberg, F.O. and Warren, R.I. 1981) با انجام مطالعه‌ای دریافته‌اند که، رابطه مثبتی بین میزان تحصیلات و پذیرش پدیده‌های نوین وجود دارد.

Om در سال ۱۹۸۳ در ایالت کوارای نیجریه، به مطالعه تأثیر روشهای متفاوت آموزشهای ترویجی بر میزان پذیرش شیوه‌های نوین، توسط کشاورزان اقدام نمود. این مطالعه در ۲۴ روستا، از ایالت کوارا انجام شد و از هر روستا، ۱۰ نفر کشاورز، به طور تصادفی انتخاب گردید. تمامی مروجین منطقه با حداقل سه سال سابقه کار ترویجی نیز، در این مطالعه شرکت داشتند. نتایج به دست آمده، نشان داد که ۶۸/۸ درصد کشاورزان اعلام نمودند، مزارع نمایشی کمک زیاد تا بسیار زیادی به آنان نموده است. در حالی که، بقیه کشاورزان، کمک مزارع نمایشی را به میزان کم تا هیچ ارزیابی نمودند. دلایل عدم شرکت کشاورزان در برنامه‌های آموزشی ارائه شده به وسیله مزارع نمایشی، عبارت بودند از: ۱- هرگز درباره این نوع مزارع چیزی ننشیده‌اند. ۲- از روش کار کشاورزی خود راضی هستند. ۳- مزارع نمایشی در گذشته، بسیار ضعیف عمل کرده‌اند. ۴- فاصله مزارع نمایشی خیلی دور بوده است.

در حدود ۹۵/۵ درصد مروجین کشاورزی معتقد بودند: مزارع نمایشی نتیجه‌ای و طریقه‌ای، از کارایی بالایی در نشر پدیده‌های نوین، برخوردار بوده و تنها ۴/۴ درصد مروجین، عقیده داشتند: مزارع نمایشی تا حدودی مؤثر بوده است. حدود ۸۸/۲ درصد کشاورزان، مزارع نمایشی طریقه‌ای را، به میزان زیاد تا خیلی زیاد در پذیرش شیوه‌های نوین، مؤثر قلمداد نمودند.

نتایج کلی نشان داد: کشاورزان روشهای آموزشی مزارع نمایشی طریقه‌ای و نتیجه‌ای و همچنین بازدید از مزارع را، مؤثرترین روشهای آموزشی در پذیرش پدیده‌های نوین می‌دانستند. ملاقات در دفتر کار مروج، ملاقات در مزرعه و نمایشگاههای کشاورزی در مرتبه‌های بعدی قرار داشتند. برنامه‌های آموزشی رادیویی در آخرین مرتبه قرار داشت.

در مطالعه دیگری که Maaluf در سال ۱۹۶۵، در دو دهستان در لبنان انجام داد، عوامل مهم در آرایه مؤثر روش آموزشی مزارع نمایشی نتیجه‌ای، در مورد پذیرش استفاده از کودهای شیمیایی توسط کشاورزان گندمکار، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج به دست آمده، نشان داد که در برنامه مزارع نمایشی نتیجه‌ای باید بر شرکت کشاورزان در برنامه بازدیدهای گروهی از مزارع تأکید نمود. در ضمن، به دلیل این که کشاورزان از ۵ تا ۱۰ سال قبل در منطقه، از کودهای شیمیایی استفاده می‌کرده‌اند، این مطالعه نتوانست تغییر قابل ملاحظه‌ای در پذیرش استفاده از کودهای شیمیایی گزارش نماید.

محقق، معتقد است: برای پذیرش کامل این پدیده، نیاز به زمان بیشتری می‌باشد. کشاورزان زمانی اقدام به پذیرش این پدیده می‌نمودند، که فایده اقتصادی آن برایشان روشن بود. رابطه مثبتی بین سطح سواد و میزان تحصیلات و مراحل پذیرش پدیده‌های نوین وجود داشت. بالاخره، آداب و رسوم و ارزشهای کشاورزان گندمکار، هیچ‌گونه مانعی برای پذیرش پدیده‌های نوین ایجاد نکرده بود.

■ اهداف تحقیق

هدف از انجام این مطالعه، بررسی ارزیابی متصدیان مزارع نمایشی از برنامه آموزشی گاوداری پیشرو بود. برای رسیدن به این هدف سوالات متروحه دبل مطرح شد و مورد بررسی قرار گرفت.

- ۱- میزان تغییرات در معلومات و علاقه متصدیان مزارع نمایشی، تا چه حد بوده است؟
- ۲- آیا دامداران آموزشهای گروهی را روش مناسبی برای انتقال اطلاعات جدید می‌دانند؟
- ۳- آیا تعداد ملاقات گروههای تخصصی از مزارع نمایشی با میزان پذیرش شیوه‌های نوین گاوداری

ارتباط دارد؟

۴- کدام یک از اعضای گروههای تخصصی، بیشترین تأثیر را در بهبود کارهای روزمره عملیات گاوداری به عهده داشتند؟

۵- آیا میزان پذیرش شیوه‌های نوین، رابطه‌ای با مشخصات زارعین از نظر سن، سواد، میزان تجربه، وسعت مزرعه و غیره دارد؟

■ محدودیتهای مطالعه

نتایج این مطالعه، ممکن است به کشاورزان دامدار ایالتی دیگر قابل تعمیم نباشد؛ چرا که، برنامه گاوداری پیشرو، تنها در ایالت مینه‌سوتا تجربه و به اجرا درآمده است. نتایج این بررسی، تنها برای دامدارانی که در برنامه مزارع نمایشی پیشرو شرکت کرده‌اند، قابل تعمیم است. محدودیت دیگر این مطالعه، در خصوص میزان پذیرش پدیده‌های نوین، کسب دانش و مهارتها، توسط دامداران است که بر مبنای گزارش شخصی خود دامدار بوده و هیچ گونه ارزیابی از طریق دیگری انجام نشده و بیشتر جنبه کیفی داشته است.

■ تعریف واژه‌ها

گاوداری پیشرو (Dairy Initiative): برنامه‌ای است آموزشی، که دانشگاه مینه‌سوتا، در پاییز سال ۱۹۹۱، آن را معرفی کرد. مقصود اصلی این برنامه آموزشی، استفاده از مزارع نمایشی به منظور نشر پدیده‌های نوین است. خصوصیت دیگر این برنامه، تأکید بر کار گروهی متخصصین گاوداری و کشاورزی در مورد مشکل‌گشایی مزارع نمایشی است.

مزرعه نمایشی (Demonstration Farm): مزرعه‌ای است که، توسط دامداری که در برنامه آموزشی گاوداری پیشرو در سال ۹۱ و ۹۲ شرکت نموده است، اداره می‌شود.

متصدیان مزارع نمایشی یا امصای موافقت‌نامه‌ای، به صورت داوطلبانه تمایل خود را به شرکت در برنامه آموزشی و همچنین، اجازه بازدید از مزرعه توسط گروههای تخصصی و سایر کشاورزان، اعلام نمودند. در ضمن مبلغ ۵۰۰ دلار کمک مالی از طرف دانشگاه مینه‌سوتا، در اختیار هر مزرعه قرار می‌گرفت. تا به مصرف بعضی از هزینه‌های ضروری برسد.

جامعه آماری

اطلاعات از تمامی مزارع نمایی که به مدت یکسال تمام در برنامه آموزشی شرکت کرده‌اند، جمع‌آوری شده بود، بنابراین، در این مطالعه از جامعه آماری (Census study) استفاده شد. تعداد مزارع نمایی، جمعاً ۴۰ واحد بودند که ۳۵ واحد آن به مدت یکسال تمام در برنامه شرکت داشتند.

این مزارع، در سراسر ایالت مینه‌سوتا پراکنده بودند. نام، نام خانوادگی، آدرس و شماره تلفن متصدیان مزارع نمایی به منظور تعیین وقت قبلی جهت مصاحبه حضوری از مسؤل برگزاری مزارع نمایی اخذ گردید. نامه‌ای توسط رئیس دانشکده علوم دامی دانشگاه مینه‌سوتا، به مروجین کشاورزی مینی بر همکاری با محقق در انجام این مطالعه ارسال شد. همچنین، سرپرست مزارع نمایی پیشرو نامه دیگری به کلیه متصدیان مزارع نمایی ارسال کرد، که در آن، درخواست حمایت و همکاری آنان در انجام این مطالعه عنوان شده بود. این دو نامه در مرحله جمع‌آوری اطلاعات و انجام مصاحبه حضوری بسیار مؤثر واقع شدند، به نحوی که کلیه متصدیان مزارع نمایی، برای شرکت در این مطالعه اعلام آمادگی نمودند.

روش جمع‌آوری اطلاعات

در جمع‌آوری اطلاعات، علاوه بر مصاحبه حضوری، پرسشنامه و روش کتابخانه‌ای، از آثار و سوابق موجود در خصوص گاوداریهای ایالت مینه‌سوتا نیز استفاده شد. در پرسشنامه، از درجه‌بندی صفر تا چهار لیکرت برای اندازه‌گیری میزان تغییرات در دانش و علاقه کشاورزان استفاده گردید. جهت ارزیابی نظریات متصدیان مزارع نمایی از آموزشهای گروهی تعدادی سؤال باز نیز، در پرسشنامه گنجانده شد. جهت تعیین روایی و پایایی (Validity & Reliability) پرسشنامه از گروه اساتید و متخصصین بخش آموزش کشاورزی دانشگاه مینه‌سوتا (Panel of Expert). تعدادی از مروجین برنامه گاوداری پیشرو و سه نفر از متصدیان مزارع نمایی که کمتر از یکسال در برنامه آموزشی شرکت داشتند، استفاده گردید. پس از بررسیهای مقدماتی (Pre-test) - سوالات اضافی حذف و نسبت به اصلاح پرسشنامه اقدام شد. سه مزرعه نمایی که کمتر

از یکسال در برنامه آموزشی شرکت داشتند، قادر به پاسخ سوالات آموزشی پرسشنامه نبودند. لکن، اطلاعات مربوط به مشخصات فردی سه مزرعه نمایی، به منظور توصیف بهتر جامعه آماری در جداول نتایج گنجانده شد.

متغیرهای تحقیق

۱- متغیرهای مستقل در این مطالعه، عبارتند از: مشخصات متصدیان مزارع نمایی گاوداری پیشرو، که شامل عوامل: سن، سواد، تجربه کاری، تعداد گاوهای شیری، میانگین رکورد شیر، وسعت مزرعه، میزان درآمد ناخالص از فروش دام و محصولات دامی می‌باشد.

۲- متغیرهای وابسته عبارتند از:

- میزان پذیرش پدیده‌های نوین در عملیات گاوداری، شامل عواملی از قبیل:

- تلقیح مصنوعی حداقل در ۸۵ درصد از گاوهای شیری

- تلقیح مصنوعی حداقل در ۷۵ درصد از گوساله‌های ماده

- ضد عفونی پستان گاو قبل از شیردوشی

- ضد عفونی پستان گاو بعد از شیردوشی

- تعیین ارزش غذایی علوفه حداقل سه بار در سال

- تنظیم مجدد جیره غذایی به هنگام تغییر در کیفیت در منبع تغذیه دامها

- استفاده از کامپیوتر برای مدیریت مالی و مدیریت مزرعه

۳- اندازه‌گیری سلولهای سوماتیک گاوهای شیری به طور مجزا (S.C.C.)

- آزمایش ابستنی ۴۰ روز بعد از تلقیح

- خشک کردن گاوهای مبتلا به ورم پستان

- گروهبندی گاوهای شیری بر حسب میزان رکورد شیر برای تغذیه

- نگهداری گاو نر برای تلقیح

- استفاده از جیره کامل در تغذیه (T. M. R.)

۴- همچنین، متغیرهای وابسته دیگری به شرح ذیل، مورد بررسی قرار گرفتند:

- میزان تغییر در دانش متصدیان مزارع نمایی بر طبق گزارش شخصی (Self - Report)

- میزان تغییر در علاقه متصدیان مزارع نمایی - مؤثرترین افراد گروههای تخصصی در حل مسایل روزمره مزارع نمایی

- فواید آموزشهای گروهی برنامه گاوداری پیشرو

نحوه محاسبه نتایج کیفی به کمی

از متصدیان مزارع نمایی خواسته شد، که در پاسخ هر سؤال با استفاده از درجه‌بندی لیکرت صفر تا چهار، در خصوص میزان تغییر در دانش و علاقه نسبت به روشهای جدید توصیه شده، توسط گروههای تخصصی اظهار نظر نمایند. به عنوان مثال، برای امتیاز کیفی عدم تغییر در دانش رقم کمی صفر، برای تغییر کم رقم یک و برای تغییر متوسط رقم دو، برای تغییر زیاد رقم سه و برای تغییر بسیار زیاد رقم چهار در نظر گرفته شد و میانگین پاسخ برای هر سؤال محاسبه گردید.

به عنوان مثال، میانگین پاسخ برای ۸ نفر از متصدیان مزارع نمایی در خصوص "ضد عفونی پستان گاوها بعد از شیردوشی" برابر ۱/۹۰ بود، که معادل درجه کم تا متوسط، در مقیاس تغییر در دانش، در این توصیه می‌باشد. پاسخ ۲۷ نفر دیگر درباره این سؤال "عدم تغییر در دانش یا علاقه" در این توصیه بود. این نشان می‌دهد که، تنها ۸ نفر از متصدیان مزارع نمایی به میزان کم تا متوسط در این زمینه معلومات کسب کرده‌اند. وقتی درباره تغییر در علاقه، در خصوص همین توصیه سؤال شد، میانگین پاسخها ۲/۵۰ بود، که معادل درجه متوسط تا زیاد است. این نشان می‌دهد، میزان تغییرات در علاقه متصدیان مزارع نمایی، در خصوص انجام توصیه "ضد عفونی پستان گاوها بعد از شیردوشی" به میزان متوسط تا زیاد بوده است و تقریباً، به میزان یک درجه بالاتر از تغییر در دانش، طبق درجه‌بندی لیکرت است.

در تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روشهای آماری میانگین، فراوانی، درصدگیری و همبستگی (Correlation)، استفاده و نسبت به توصیف جامعه آماری اقدام شد.

نتایج

جدول شماره یک نشان می‌دهد که، بالاترین میزان کسب دانش، از ۳۱ مورد توصیه‌های ترویج در خصوص "بهبود تسهیلات" در گاوداری بوده است. پایین‌ترین میزان، کسب دانش در مورد "تعداد سلولهای سوماتیک" در شیر بوده، که توسط ۵/۷ درصد از متصدیان گاوداری گزارش شده است.

شرکت متصدیان مزارع نمایی در برنامه آموزشی گاوداری پیشرو باعث شد که آنان

جدول شماره ۱- میزان کسب دانش و علاقه مقصدیان مزارع نمایشی کاوداری پیشرو در نتیجه شرکت در برنامه آموزشی

روشهای توصیه شده	میزان کسب دانش	میزان کسب علاقه	تعداد کسب دانش و علاقه گزارش شده	تعداد عدم تغییر در میزان دانش و علاقه گزارش شده
مراحل شیردوشی	۱/۹۵	۲/۸۰	۲۱	۱۴
سرویس و نگهداری تجهیزات شیردوشی	۱/۹۲	۲/۲۵	۱۷	۲۱
ضد عفونی پستان گاوها قبل از شیردوشی	۲/۵	۲/۸۰	۱۲	۲۳
ضد عفونی پستان گاوها بعد از شیردوشی	۱/۹۰	۲/۸۰	۸	۲۷
خشک کردن گاوها برای کنترل زرم پستان	۱/۲۰	۱/۶۰	۵	۳۰
استفاده از گامپروتیز تولید و مدیریت مالی	۲/۵۰	۲/۷۰	۳	۳۳
تلقیح مصنوعی برای گاوهای شیری	۲/۳۰	۲/۷۰	۳	۳۲
تلقیح مصنوعی برای پلیسها	۲/۳۰	۲/۷۰	۶	۲۹
کنترل آبیستی در گاوهای شیری	۲/۴۰	۲/۶۰	۵	۳۰
آزمایش چنین بعد از زایمان	۲/۵۰	۲/۸۰	۶	۲۹
استفاده از خدمات دامپزشکی	۲/۵۰	۲/۷۰	۶	۲۹
برورش گاوهای بزر برای تلقیح	۲/۶۰	۲/۷۰	۷	۲۸
شمارش سلولهای سوماتیک برای گاوهای شیری به طور انفرادی	۴	۲	۲	۳۳
آزمایش خاک	۲/۳۰	۲/۶۰	۱۳	۲۲
آزمایش بویچه	۲	۲/۵۰	۱۱	۲۴
استفاده از جیره متعادل	۲/۳۰	۲	۱۵	۲۰
سیستم تغذیه	۲/۳۰	۲/۹۰	۲۴	۱۱
انبار کردن علوفه	۱/۹۰	۲/۲۰	۹	۲۶
نصب گیزی تر نوع رواع	۲/۲۰	۲/۶۰	۱۴	۲۱
بهبود تسهیلات کاوداری	۲/۸۰	۲/۶۰	۲۹	۶
سیستمهای تهویه	۲/۳۰	۲/۶۰	۱۸	۱۷
سناسها و برنامه های دولت	۱/۸۰	۲/۳۰	۱۲	۲۳
کنترل بچگی	۱/۷۰	۲	۱۱	۲۴
انتخاب اسپرم برای تلقیح مصنوعی	۱/۸۰	۲/۸۰	۵	۳۰
انتخاب و سلکسیون ناسج مناسب	۱/۷۰	۲/۸۰	۱۰	۲۵
خرید علوفه با کیفیت بالا	۲	۲/۸۰	۱۲	۲۳
حسابداری امور مالی	۲/۶۰	۲/۹۰	۱۴	۲۱
رورس کوساله ماده دانشی	۲/۲۰	۲/۸۰	۲۳	۱۲
حمل و نگهداری گاوهای دامی	۲	۲/۸۰	۱۱	۲۴
بحره بخش کود دامی	۲	۲/۵۰	۱۱	۲۴
کرومبندی گاوهای شیری بر حسب بولد سر	۲	۲/۴۰	۱۲	۲۳

معلومات تازه‌ای درباره توصیه‌های جدید در عملیات گاوداری کسب نمایند. در حدود ۸۳ درصد دامداران، اظهار نمودند: به میزان متوسط تا زیاد (میانگین ۲/۸۰) در زمینه بهبود تسهیلات، معلومات تازه‌ای به دست آوردند. این موضوع نشان می‌دهد، متصدیان مزارع نمایشی، تمایل به یادگیری مطالب در جهت بهبود تسهیلات مزرعه خود دارند تا بتوانند، نسبت به پذیرش شیوه‌های نوین در گاوداری که در نهایت پتانسیل مزرعه را برای قبول تغییرات اساسی در عملیات گاوداری به دنبال دارد، اقدام نمایند. در جدول شماره دو، ده توصیه‌ای از ۳۱ توصیه ارائه شده، که دارای اهمیت بیشتری از نظر دامداران بوده، آورده شده است.

نتایج به دست آمده از اظهار نظر متصدیان مزارع نمایشی در خصوص فواید روش آموزش‌های تیمی نشان می‌دهد که، حدود ۷۱ درصد دامداران شرکت‌کننده در برنامه آموزشی، معتقد هستند: روش مذکور، بسیار روش مناسب و مطلوبی برای انتقال اطلاعات جدید می‌باشد، چه آن که به هنگام تصمیم‌گیری، گروهی از متخصصین حضور دارند و با مشورت یکدیگر، پیشنهادهای خوبی را ارائه می‌نمایند. اکثر دامداران، معتقد بودند: این متخصصین در مشکل‌گشایی بسیار مفید بودند و توانستند، مشکل را شناسایی و راه حل مناسب را با کمترین هزینه، ارائه نمایند. اهمیت دیگر این روش آموزشی، صرفه‌جویی در وقت است. زیرا شما تمامی متخصصین را در دسترس دارید و اگر پاسخ سؤال شما را نداشته باشند، حتماً جواب را از منبع دیگری گرفته، به شما می‌دهند.

اکثر دامداران اعلام نمودند که، ارزش روش آموزشی گروهی (تیمی) در ارائه پیشنهادها خوب، علمی، کم‌هزینه و آسان بوده است. مهمتر این که، تصمیم‌گیرنده نهایی، خود دامداران بودند و هیچ‌گونه اجباری وجود نداشته است. ۲۹ درصد دیگر دامداران اظهار نمودند: تنها یک ملاقات، توسط گروههای تخصصی از مزرعه آنان انجام شده و نیازمند ملاقات مجدد گروهی، بوده‌اند، تا بتوانند نسبت به ارزیابی تحولات به وقوع پیوسته، اقدام نمایند.

همبستگی مثبت پائینی (R = ۱۹٪) بین نسبت پذیرش پدیده‌های نوین و تعداد ملاقاتهای گروههای تخصصی از مزارع نمایشی

وجود داشت. در حدود ۳۷ درصد دامداران اعلام نمودند، از زمانی که در برنامه گاوداری پیشرو شرکت کرده‌اند، یک روش جدید را پذیرفته‌اند. در حدود ۱۷ درصد دامداران بین دو تا پنج روش جدید را پذیرفتند و ۴۶ درصد بقیه دامداران، هیچ‌گونه تغییری در روشهای عملیات گاوداری خود انجام ندادند. میزان پذیرش روشهای جدید در سطح پایین قرار داشت که به دلیل نوآور بودن این دامداران بود که اغلب آنها روشهای توصیه شده را قبل از این که در برنامه آموزشی گاوداری پیشرو شرکت کنند، پذیرفته و به کار بسته بودند. این دسته از دامداران نوآور، که به دنبال مطالب جدیدی از متخصصین دانشگاه بودند، دریافتند که مطالب و اطلاعات آنان برایشان جدید نیست.

در حدود ۶۳ درصد مخاطبین اعلام نمودند: دامپزشکان از مؤثرترین اعضای گروههای تخصصی برنامه آموزشی گاوداری پیشرو در بهبود کار روزمره مزرعه بودند. دامپزشکان با ۳۰۹ ملاقات انفرادی و ۵۱ ملاقات گروهی در ردیف اول اهمیت قرار داشتند.

در حدود ۵۷ درصد دامداران، اظهار نمودند: نمایندگان فروش خوراک دام، در ردیف دوم اهمیت قرار دارند. نمایندگان فروش خوراک دام ۲۶۷ ملاقات انفرادی و ۴۶ ملاقات گروهی از مزارع نمایشی پیشرو داشتند. مروجین کشاورزی نیز، با ۹۵ ملاقات انفرادی و ۴۱ ملاقات گروهی در ردیف سوم اهمیت قرار داشتند.

معلمین مدیریت امور مزارع توسط ۱۴ درصد دامداران، با ۴۵ ملاقات انفرادی و ۸ ملاقات

جدول شماره ۲ - ترتیب درصد دامداران در میزان کسب دانش و علاقه در خصوص توصیه‌های ارائه شده، توسط گروههای آموزشی ترویجی

فرصت دامداران	روش توصیه شده	میزان کسب دانش	میزان کسب علاقه	میانگین
۸۳٪	بهبود تسهیلات	متوسط تا زیاد	زیاد تا خیلی زیاد	۲/۶۰
۶۹٪	سیستم تغذیه و طعمه	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۶۶٪	آزمایش گرسنگی ماکروها	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۶۰٪	روش شیردوشی	کم تا متوسط	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۵۱٪	سیستم تهیه	زیاد تا خیلی زیاد	زیاد تا خیلی زیاد	۲/۶۰
۴۴٪	نظارت حیوان منقلب	متوسط تا زیاد	زیاد	۲/۱۰
۴۰٪	سرپرستی نگهداری تجهیزات	کم تا متوسط	متوسط تا زیاد	۲/۲۵
۳۰٪	تایید واری	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۶۰
۲۰٪	بکارگیری تجهیزات خاص	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۱۷٪	ارزیابی خاک	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۶۰

گروهی در ردیف چهارم اهمیت در بهبود کار روزمره مزارع نمایشی قرار گرفتند. متخصصین دانشگاه و متخصصین دامپروری ناحیه‌ای ترویج را، ۶ درصد از مخاطبین به عنوان مؤثرترین اعضای گروههای تخصصی معرفی کردند. متخصصین دامپروری ناحیه‌ای ترویج، با ۵ ملاقات انفرادی و ۱۲ ملاقات گروهی و متخصصین دانشگاه با ۲ ملاقات انفرادی و ۱۲ ملاقات گروهی در ردیف پنجم قرار گرفتند. از اعضای مؤثر دیگری، که توسط ۳ درصد دامداران، گزارش شد، می‌توان نماینده فروش تجهیزات، بانکدارها، نماینده انجمن دامپروران، مشاوران خصوصی مدیریت مزرعه و نماینده کارخانه لبنیات (Land o' Lake) را نام برد.

نتایج بدست آمده، در خصوص میزان پذیرش شیوه‌های نوین گاوداری و رابطه آن با مشخصات فردی متصدیان مزارع نمایشی، نشان می‌دهد که میزان همبستگی (چه در جهت مثبت یا منفی) آن قدر پایین است که می‌توان آن را قابل اغماض قلمداد نمود. به طور کلی، هیچ‌گونه همبستگی قابل ملاحظه‌ای بین میزان پذیرش شیوه‌های نوین و مشخصات فردی وجود نداشت.

نتیجه‌گیری

اکثر دامداران، در زمینه بهبود تسهیلات در گاوداری، معلومات جدیدی کسب نمودند. از این نتیجه، چنین مستفاد می‌شود که متصدیان مزارع نمایشی، مشتاق بهبود تسهیلات در مزرعه خود بودند تا بتوانند با کارایی بیشتر، نیروی انسانی

جدول شماره ۲ - ترتیب درصد دامداران در میزان کسب دانش و علاقه در خصوص توصیه‌های ارائه شده، توسط گروههای آموزشی ترویجی

فرصت دامداران	روش توصیه شده	میزان کسب دانش	میزان کسب علاقه	میانگین
۸۳٪	بهبود تسهیلات	متوسط تا زیاد	زیاد تا خیلی زیاد	۲/۶۰
۶۹٪	سیستم تغذیه و طعمه	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۶۶٪	آزمایش گرسنگی ماکروها	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۶۰٪	روش شیردوشی	کم تا متوسط	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۵۱٪	سیستم تهیه	زیاد تا خیلی زیاد	زیاد تا خیلی زیاد	۲/۶۰
۴۴٪	نظارت حیوان منقلب	متوسط تا زیاد	زیاد	۲/۱۰
۴۰٪	سرپرستی نگهداری تجهیزات	کم تا متوسط	متوسط تا زیاد	۲/۲۵
۳۰٪	تایید واری	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۶۰
۲۰٪	بکارگیری تجهیزات خاص	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۸۰
۱۷٪	ارزیابی خاک	متوسط تا زیاد	متوسط تا زیاد	۲/۶۰

کمتر و صرفه جویی در وقت، مزرعه خود را اداره نمایند.

نتایج بدست آمده در کسب معلومات، همگی مبین این واقعیت است که دامداران با انگیزه بالایی در جریان فعالیتهای آموزشی جهت بهبود مدیریت مزارع خود، شرکت نمودند تا بتوانند، مزارع خود را سودآور نمایند. میزان تغییر در علاقه آنان این موضوع را روشن می نماید.

- مفهوم کار گروهی یکی از اهداف این مطالعه بود. موضوع دسترسی به متخصصین دامپروری و صرفه جویی در وقت در این روش آموزشی ابداعی، همچنین، گرفتن توصیه های متنوع، آسان، کم هزینه، و عملی، از فوایدی بود که توسط متصدیان مزارع نمایشی در این زمینه عنوان گردید.

- چنین به نظر می رسد، که نتایج ملاقاتهای گروهی از مزارع نمایشی مفیدتر از ملاقاتهای انفرادی متخصصین بوده است. اکثر دامداران اظهار نمودند: توصیه های گروههای تخصصی در بهبود مزرعه آنان مؤثر بوده است.

- مؤثرترین افراد گروههای تخصصی در بهبود کار روزمره مزارع نمایشی، به ترتیب: دامپزشکان، نمایندگان فروش خوراک دام، مروجین کشاورزی، معلمین مدیریت امور مزرعه، متخصصین دانشگاه مینه سوتا و متخصصین دامپروری ناحیه ای ترویج بودند.

- هیچ گونه همبستگی مفیدی بین متغیرهای مستقل و پذیرش شیوه های نوین برای کشاورزانی که در سطح بالایی از نوآوری، طبقه بندی می شوند، وجود نداشت.

میزان پذیرش شیوه های نوین در اکثر موارد بسیار پایین بود. دلیل آن هم، نوآور بودن متصدیان مزارع نمایشی بود. به طوری که، اکثر آنان روشهای جدید توصیه شده را از قبل پذیرفته و به کار بسته بودند.

پیشنهادهای

۱- سازمان ترویج کشاورزی ایالت مینه سوتا، باید نسبت به تقویت بنیه علمی متخصصین دامپروری، به خصوص در زمینه دامپزشکی و تغذیه دام، اقدام نماید.

جدول شماره ۳ - میزان پذیرش شیوه های نوین توسط متصدیان مزارع نمایشی گاوداری پیشرو در سال ۱۹۹۲

روش توصیه شده	این روش را قبل از شرکت در برنامه بکار می بردید؟		این روش را اخیراً به کار می بردید؟		تصمیم بر استفاده از این روش را در آینده دارید؟	
	بله	خیر	بله	خیر	بله	خیر
تلفیح مصنوعی حداقل در ۷۵ درصد از تلیسه ها	۲۸	۷	۲۹	۶	۳۴	۱
تلفیح مصنوعی حداقل در ۸۵ درصد از گاوهای شیری	۲۴	۱	۳۴	۱	۳۴	۱
ضد عفونی پستان قبل از شیردوشی	۲۰	۱۵	۲۵	۱۰	۲۸	۷
ضد عفونی پستان بعد از شیردوشی	۳۳	۲	۳۴	۱	۳۴	۱
آزمایش علوفه حداقل سه بار در سال	۴۲	۳	۳۴	۱	۳۴	۱
استفاده از جیره کامل غذایی	۱۲	۲۳	۱۶	۱۹	۳۰	۵
جیرمندی برای تغذیه گاوها به هنگام تغییر در کیفیت علوفه	۳۴	۱	۲۵	۰	۳۵	۰
استفاده از کامپیوتر در تولید و مدیریت مالی مزرعه	۲۴	۱۱	۲۸	۷	۳۴	۱
تعداد سلالهای سوماتیک در گاوهای شیری	۳۱	۴	۳۴	۱	۳۵	۰
استفاده از خدمات دامپزشکی	۲۹	۶	۳۲	۳	۳۲	۳
کنترل آبستنی ۴۰ روز بعد از تلفیح	۳۲	۳	۳۴	۱	۳۵	۰
آزمایش جنین بعد از زایمان	۲۶	۹	۳۰	۵	۳۱	۴
خشک کردن گاوها برای کنترل ورم پستان	۳۴	۱	۳۴	۱	۳۴	۱
گروه بندی گاوهای شیری بر حسب تولید شیر	۱۹	۱۶	۲۱	۱۴	۲۸	۷
برورش گاوهای نر برای تلفیح	۴	۳۱	۳	۳۲	۲	۳۳

۲- سازمان ترویج کشاورزی مینه سوتا، علاوه ملاقات گروهی اولیه از مزارع نمایشی به ملاقاتهای بیشتری را برای ارزیابی توصیه های اجرا شده توسط دامداران، ترغیب دهد.

۳- سازمان ترویج کشاورزی مینه سوتا، باید موظف بیشتری را برای مروجین کشاورز جهت شرکت در برنامه آموزشی گاودار، پیشرو اختصاص دهد. متصدیان مزارع نمایشی معتقد بودند: مروجین کشاورز سرگرم انجام وظایف دیگری بودند و کافی برای آنها نداشتند.

۴- در بین متصدیان مزارع گاوداری پیشرو احساس عمومی مبنی بر این که برز آموزش تنها به منظور بهبود مزارع با رک پایین یا متوسط ارایه شده وجود داشت. دامداران نوآور هم، فایده آنچنانی از این برنامه آموزشی نبردند. سازمان ترویج کشاورزی و دانشگاه مینه سوتا، باید با اعضای هیأت علمی و مروجین بر فرصتهای مطالعاتی در داخل و خارج از کشور نسبت به تقویت بنیه علمی کادر تخصصی خود اقدام نمایند.

References

Abd - Ella, M.M Hoiberg, E.O. and Warren, R.D. (1981). Adoption behavior in family farm systems: An Iowa study. Rural sociology 46 (PP).42-61.

Arokyo, J.O. (1981). The diffusion and adoption of recommended agricultural practices among farmers in the Northern States of Nigeria. Unpublished P.h.d dissertation. The University of Wisconsin Madison.

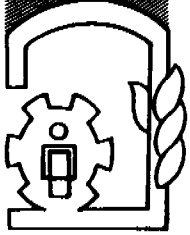
Boon, E.j. (1989). Philosophical foundations of extension. In Blackburn D.J. (Ed.). Foundations and changing practices in extension. University of Guelph, Canada.

Boon, W.R. and Gall, M.D. (1989).

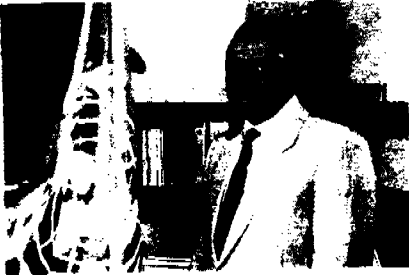
- 18- Peterson, B (1992, July). [Interview with Peterson, Minnesota extension service coordinator]. St. Paul, Minnesota.
- 19- Riesenber, L.E. and Obel. G.C. (1989). Farmers' preference for methods of receiving information on new or innovative farming practices. journal of Agricultural Education.30 (3).
- 20- Sanders, H.C., Arbour, M.B., Bourg, T. Clark, R.C. Frutchy, F.P. and Janes, Lr. j.II.(1966). The cooperative extension service. Prentice Hall, Inc. Englewood cliff.N.j.
- 21- Simeral, K.D. (1974). The rapid adjustment farm program's influence on other farms in the community. Unpublished master of science dissertation. The Ohio State University.
- 22- Staff. (1992) Six steps to success. Dairy Initiatives newsletter. P.I. Minnesota Extension Service, Saint Paul, MN.
- 23- Swanson, B.I. (1984). Agricultural extension. Reference manual. (2 nd Edition)
- 12- Minnesota agricultural statistics service, U.S. department of agricultural statistics 1983. St.paul , MN.
- 13- Minnesota agricultural statistics service, U.S. department of agricultural statistical reporting service. fact sheet of Minnesota agriculture 1992. St. Paul , MN.
- 14- Oni. D.O (1983). The effectiveness of selected extension teaching methods and their influence on the adoption of new farming practices by farmers in Kwara State of Nigeria. Unpublished doctor of education dissertation. Kansas state University.
- 15- Persons, E.A. (1989). Adult education in agriculture. reference manual. Division of Agricultural Education, University of Minnesota. St. Paul, MN.
- 16- Persons, E.A. (1991). Personal communications. St. paul, Minnesota.
- 17- Peters, R.R. Manspeaker, J.E. and Cohen, E.R. (1986). Bringing the classroom to the farm. journal of Extension. 24
- Educational Research : An Introduction. Longman Inc. N.Y.
- 5- Brown, E.J. and Hartman, J.A. (1968). Influence of an educational demonstration program on dairymen's adoption of farm Practices. Department of Agricultural Economic and Rural Sociology. The pennsylvania State University.
- 6- Cook, B.D. (1966) Result demonstration and result demonstration demonstration meetings. In Sanders et. al. (Ed.) The Cooperative Extension Service. Prentice - Hall, Inc Englewood cliff, N.J.
- 7- Gilberston, H.W. and Gallup. G. (1975). Result demonstration manual for extension workers. USD Agricultural handbook 123. Washington D.C.
- 8- Hartman, J.A. and Brown, E.J. (1970 , February). Evaluation of five - year demonstration farm program in two pennsylvania counties. paper presented at the national seminar on Adult Education Research. Chicago, Ill.
- 9- Hunter, D. (1990). Breaking hard ground, stories of the Minnesota farm advocates. Holy cow press. Dulth, Minnesota.
- 10- Maaout. W.D. (1965) Factors associated with effectiveness of the result demonstration method in promoting adoption of fertilizer practices by wheat farmers in Baalbeck and Akkar counties, Lebanon. Unpublished doctoral degree dissertation, Cornell University. N.Y.
- 11- Minnesota agricultural statistics service. (1992). A statistical summary of the state's agriculture in 1992. Saint Paul, Minnesota.

جدول شماره ۴ - ملاقاتهای گروهی و انفرادی در سال ۱۹۹۲. و افرادی که در بهبود روزمره گاوهای شیری همکاری نموده‌اند.

عنوان عضو گروه تخصصی	ملاقاتهای گروهی	تعداد گزارش شده	ملاقاتهای انفرادی	تعداد گزارش
دامپرستان	۵۱	۲۲	۳۰۹	۲۲
نمایندگان فروش خوراک دام	۴۶	۲۰	۲۶۷	۲۲
مروجان کشاورزی دهستان	۴۱	۱۵	۹۵	۱۶
معلمین مدیریت امور مزرعه	۸	۵	۴۵	۵
متخصصین دامپروری ناحیه‌ای ترویج	۵	۲	۱۲	۱
دامپرور ممتحن	۴	۱	۴	۱
نمایندگان فروش تجهیزات	۴	۱	۱۱	۲
بانکار	۳	۱	۲	۱
متخصصین دانشگاه	۲	۲	۱۲	۱
نماینده انجمن بهبود دامپروری	۲	۱	۱۲	۱
مشاور خصوصی مدیریت مزرعه	۱	۱	۰	۱
نماینده کارخانه لبنیات (Land & Lake)	۱	۱	۱۳	۱

مرکز ملی سیاست‌های غذایی و پژوهش‌های کشاورزی

قریب به سه هزار سال است که جهان همچنان با یک مبارزه سخت، برای اساسی‌ترین حق بشری، یعنی «رهایی از گرسنگی» روبروست. «ژاک دیوف» دبیر کل سازمان خواروبار و کشاورزی جهان

حق غذا

● اساسی‌ترین حق همه انسانها

● ترجمه و تلخیص: مسعود پیر و شعبانی

منبع: Fighting Hunger and Malnutrition

(FAO, 1996)

■ مقدمه

تغذیه کافی، یک حق اساسی و طبیعی، برای حیات هر فرد از اینای بشر است. بیانیه جهانی حقوق بشر نیز، «رهایی از گرسنگی» را، به عنوان یکی از حقوق غیر قابل خرید و غیر قابل تصرف، برای تمام اعضای خانواده انسانی به رسمیت می‌شناسد. در واقع، رهایی از گرسنگی، اساسی‌ترین حق انسانی است؛ زیرا اثرات ناتوان‌سازی و تضعیف حاصل از گرسنگی، به نحوی است که مانع بهره‌گیری بشر از حق حیات، حق آزادی و حق امنیت خویش می‌شود؛ به طوری که نتواند خود تصمیم بگیرد و حتی از فکر و اندیشه، وجدان و مذهب نیز آزاد گردد.

همه جوامع، دارای نظام‌هایی اخلاقی می‌باشند که مبتنی بر اصول مذهبی، فلسفی و عقیدتی است. این جوامع به یک «حق اخلاقی» بست به غذا، اعتراف دارند. چنین نظام‌هایی، در جهت احقاق حق مردم در زمینه غذا و اجرای عملی آن - که توسط پیمان بین‌المللی «حقوق اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی» سال ۱۹۹۶ به عنوان یک حق مشروع، کاملاً به رسمیت شناخته شده، حمایت اساسی می‌کنند.

■ تاریخ گرسنگی

گرسنگی در سرتاسر تاریخ، بشر را رنجور و پریشان ساخته است. اولین قحطی ثبت شده و مکتوب، در کشور مصر و ۳۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح اتفاق افتاد. جنگ، خشکسالی، سیل، آتشفشان، زلزله و دیگر بلایای مولود بشر و طبیعت، همگی منتج به قحطی می‌شود؛ اما علت اصلی گرسنگی، فقر است که چندین میلیون انسان را مبتلا کرده است. البته اگر فقر با عوامل دیگر همراه شود، می‌تواند اثرات اسفباری داشته باشد.

هنگام قحطی سالهای ۱۸۵۰ - ۱۸۴۵، که در ایرلند اتفاق افتاد، بیش از یک میلیون نفر از مردم، از پا درآمدند و بسیار بیشتر از این تعداد نیز، مهاجرت کردند. در زمانی که سبب بلاواسطه این قحطی، نابودی محصول سیب زمینی به جهت بیماری بلایت» شناخته شد، بسیاری از عوامل مختلف اجتماعی و سیاسی نیز، در این جریان و به توسط این فقر گسترده، تشدید شدند.

در قحطی سال ۱۹۴۳ در بنگال، تعداد ۲ تا ۳ میلیون انسان از بین رفتند؛ البته نه به خاطر کمی غذا، بلکه به علت اینکه قیمت غذا، فراتر از توانایی فقرا بود.

موجبات و علل گرسنگی هنوز هم با مانع است؛ اما در قرن حاضر، پیشرفت قابل توجهی در جهت تولید غذای بیشتر، به نحوی که تعداد زیادی از مردمان دیگر نیز به غذا دسترسی داشته باشند، در نظر است.

شاخصهای جهانی دسترسی به غذا، به رغم رشد بی‌سابقه جمعیت، افزایش پیدا کرده است. در زمانی که جمعیت جهان نسبت به دو دهه و اندی پیش، رشد ۱۶۰۰ میلیون نفری پیدا کرد، تأمین متوسط انرژی روزانه، از ۲۴۴۰ کالری در سالهای ۱۹۷۲ - ۱۹۶۲، به ۲۷۲۰ کالری در سالهای ۱۹۹۲ - ۱۹۹۰ بالغ شد.

اگر چه، اکثر مصیبت‌ها و بلایا بین سالهای ۱۹۶۰ و ۱۹۸۰ به میزان چهار برابر افزایش یافت، با این حال، به طور معمول، اثرات ویران‌سازی آنها، نسبت به دهه‌های پیشین، کمتر بود. این مر از آنجا ناشی می‌شد که، کشورهای در معرض خطر، به نحوی عمل کردند که بلایای دست‌ساخته بشر را دفع نمایند و نیز، در جهت تقلیل اثرات شدید این بلایا، که قادر به جلوگیری از آنها نبودند، از «آگاه‌سازی زود هنگام» و «ارناعات بهتر» استفاده نمودند چراکه، کمک‌های اضطراری، به منظور دفع پی‌آمدهای فاجعه‌انگیز.

به یاری می‌آیند.

شگفت‌انگیزترین پیشرفت، در شرق و جنوب شرقی آسیا رخ داده است؛ جایی که در ۲۵ سال پیش، ۴۱ درصد از جمعیت منطقه، غذای کافی نداشتند. تا سال ۱۹۹۲، جمعیت این منطقه به بیش از ۵۰۰ میلیون نفر افزایش یافته بود؛ اما گرفتاران سوء تغذیه، ۱۶ درصد از کل جمعیت را تشکیل می‌دادند. در همان دوره، نسبت گرفتاران سوء تغذیه در آمریکای لاتین از ۱۸ درصد به ۱۵ درصد و در آفریقای شمالی و خاور نزدیک از ۲۵ درصد به ۱۲ درصد تنزل پیدا کرد. دسترسی به غذا در نقاط دیگر آفریقا نیز، افزایش یافته است، اما شاخص عمومی، هنوز کمی بیش از ۲۰۴۰ کالری در روز است، که کمتر از متوسط جهانی ۲۷۲۰ کالری می‌باشد.

از نظر نوری، جهان برای هر نفر غذای کافی روند می‌کند. این در حالی است که، هنوز غذا به میلیونها نفر از مردم نمی‌رسد. بر طبق یک برآورد، ۸۰۰ میلیون نفر از مردم در کشورهای در حال توسعه، دچار سوء تغذیه شدید هستند. تقریباً، ۲۰۰ میلیون کودک، از کمبود پروتئین و انرژی رنج می‌برند. هر سال حدود ۱۱ میلیون کودک زیر پنج سال، در نتیجه مستقیم یا غیر مستقیم گرسنگی و سوء تغذیه از بین می‌روند. میلیونها نفر بیش از این تعداد، بر اثر بیماریهای مرتبط با رژیمهای غذایی نامناسب در زمینه ویتامینها و مواد معدنی - عناصر غذایی ضروری برای سلامتی و رشد - و همچنین غذا و آب الوده، رنج می‌برند.

اکثر این مردم، در بیش از ۸۰ کشور زندگی می‌کنند؛ کشورهایی که نمی‌توانند، برای جمعیت خود، غذای کافی تولید نمایند و نه جهت فقدان منابع مالی، قادر به واردات محصولات ضروری و مورد نیاز خود نیستند. تقریباً نیمی از کشورهای کم درآمد، که با کمبود غذا نیز مواجه هستند، در آفریقا قرار دارند. تعداد نه مراتب بیشتری از مردم نیز، دچار سوء تغذیه شدید هستند، که ۵۱۲ میلیون نفر از آنها، در جنوب و جنوب شرقی آسیا دیده می‌شوند. با این وجود بالاترین نسبت، در جنوب صحرائی آفریقا می‌باشد؛ یعنی ۴۳ درصد در مقایسه با ۲۰ درصدی که کلاً در کشورهای در حال توسعه قرار دارند.

■ خطر گرسنگی

مردمی که بیشتر در معرض خطر گرسنگی

قرار دارند، عبارتند از:

فقران روستایی، شامل: کشاورزان بدون زمین، چادر نشینانی که به شیبانی مشغولند و تعدادی از جوامع کوچک صیادی؛ که اغلب از گرسنگی، سوء تغذیه و کمبود عناصر غذایی رنج می‌برند. تولید ناکافی و فقدان دسترسی به اعتبارات، بذور، کودهای شیمیایی، خدمات ترویجی و کانالهای بازاریابی، سبب محدودیت تولید غذای آنان می‌شود. در کشورهایی که از نظر کشاورزی، ضعیف هستند، پیش از برداشت محصول، زمانی که ذخایر غذایی، مصرف شده‌اند و محصولات جدید هنوز جمع‌آوری نشده‌اند، مسأله گرسنگی یک امر رایج و عادی است.

فقران شهری به جهت طبیعت و ماهیت کاری که انجام می‌دهند، نیاز به انرژی کمتری دارند. از آنجایی که به طور کلی غذا، در شهر در دسترس می‌باشد، گرسنگی احتمالاً کمتر است، اما درآمدهای ناکافی، موجب هدایت به سمت سوء تغذیه‌ای می‌شود که تا یک زندگی بسیار شلوغ (از نظر تعداد جمعیت) و غیر بهداشتی، امتحان است که این نیز خود، باعث پیدایش فقرانی در شهر می‌شود که در جهت ضعف غذایی (انرژی) و سرایت امراض، مستعد هستند.

اوارگان و مهاجران، قربانان بحولات سیاسی یا بلایای طبیعی، عمدتاً به فراهم بودن

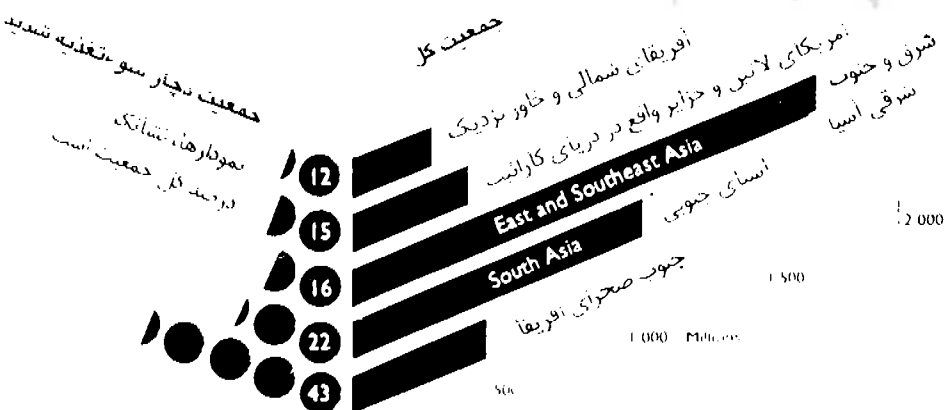
کمکهای غذایی اضطراری، وابسته هستند.

زنان به جهت جایگاه پایین قانونی خویش در برخی جوامع، ممکن است، غذای کمتری نسبت به مردان دریافت دارند که این امر، از زمان طفولیت تا بزرگسالی آنان ادامه می‌یابد. اگرچه قدرت زنان به دلیل بارداریهای مکرر، تضعیف می‌شود، با این وجود، بسیاری از کارهای زمان‌بر را نیز، در مقایسه با مردان انجام می‌دهند. کم‌خونی در میان زنان معمول است و سوء تغذیه آنان سبب می‌شود که احتمال وزن اطفال «تازه متولد شده» و نیز مرگ و میر آنان در طفولیت، افزایش یابد.

بچه‌های خانواده‌های فقیر، ممکن است در یک شرایط غیر بهداشتی زندگی کنند و برای ساعات طولانی مجبور به کار در مشاغل یست، شوند. در زمانی که این بچه‌ها از بیماریهای عفونی در رنج و ناراحتی هستند، یک ضعف غذایی کوچک می‌تواند به سوء تغذیه حاد منجر شود.

سالخوردگان - وقتی نظامهای خانواده‌ای گسترده با «ار هم ناسید» می‌بینند و خدمات اجتماعی، برای مراقبت از جمعیت فراموش شده، کاهش می‌یابند، از این وضعیت رنج می‌برند.

برآورد جمعیت «بچار سوء تغذیه شدید» در مناطق در حال توسعه: ۱۹۲ میلیون

منبع: بخش جمعیت ملل متحد، ۱۹۹۲

کشورهایی که با درآمد پایین و کمبود غذا مواجه هستند

افریقا

آنگولا
بنین
بورکینافاسو
بروندی
کامرون
جمهوری کب و ورد
آفریقای مرکزی
چاد
کومور
کنگو
ساحل عاج
جیبوتی
گینه استوایی
اریتره
اتیوپی
گامبیا
غنا
گینه

گینه بیسائو
کنیا
نستوتو
لیبریا
ماداگاسکار
مالاوی
مالی
موریتانی
موروکو
مورامبیک
نیجر
نیجریه
رواندا

سائوتوم و پرنسپ
سنگال
سیرالئون
سومالی
تانزانیا
توگو
زئیر
زامبیا
زیمبابوه

حاور نزدیک
افغانستان
مصر
اردن
سودان
سوریه
یمن

سایر

ارمنستان
آلمانی
آذربایجان
گرجستان
قرقیزستان
تاجیکستان
ترکمنستان
ازبکستان

اسیا

بنگلادش
بوتان
کامبوج
چین
هند
اندونزی
لائوس
مالدیو
مغولستان

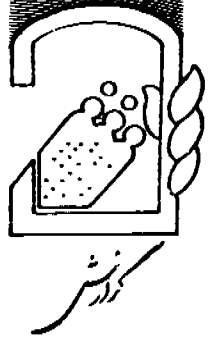
نیال
پاکستان
فیلیپین
سری لانکا

اقیانوسیه

کریباتی
گینه نو یا بونا
ساموآ
جزایر سلیمان
توالو
پاپوآ نو

امریکای لاتین و جزایر
واقع در دریای کارائیب
بولیوی
جمهوری دومینیکن
اکوادور
گواتمالا
هائیتی
هندوراس
نیکاراگوئه

پژوهشگاه علوم انسانی
مجلس عالی علوم انسانی

خلاصه‌ای از:

گزارش عملکرد صندوق بیمه محصولات کشاورزی

در دوره زراعی ۷۳-۱۳۷۲

تنظیم: طیبه مینویی فر

صندوق بیمه در آمده است. اجرای برنامه در هر سال با تصویب مجمع عمومی صندوق بیمه شروع می‌شود. در این مصوبه هر سال محصولات زیر پوشش (زراعت یا دام) مناطق مورد اجرا و خطرات موضوع، مشخص می‌شود. عملیات اجرایی صندوق در هر دوره بر مبنای سال زراعی گذشته انجام می‌شود. البته کشت اکثر محصولات از اوایل بهار آغاز می‌شود و فقط گندم از شهریور ماه زیر کشت می‌رود. به این ترتیب سال زراعی صندوق بیمه از شهریور ماه هر سال تا پایان آذر ماه سال بعد که برداشت محصولات زیر پوشش تمام می‌شود، ادامه دارد.

گندم به عنوان مهمترین محصول استراتژیک و غذای اصلی مردم همواره مورد توجه خاص دولت بوده است. بیمه این محصول با توجه به گستردگی آن در سراسر مناطق و شرایط آب و هوایی متنوع و متفاوت، با مسایل و مشکلات بسیار مواجه بوده است.

دوره زراعی ۷۳-۱۳۷۲ از شهریور ماه با بیمه گندم در سطح ۲۵ استان کشور با سطح بیمه‌پذیر ۲,۲۰۰,۰۰۰ هکتار آغاز شد. طی این دوره بالغ بر ۱,۰۰۵,۹۴۹ هکتار گندم در مقابل حق بیمه هکتاری ۳,۰۰۰، ۴۵۰۰ و ۶۶۰۰ ریال زیر پوشش بیمه قرار گرفت و در مقابل بروز خطرات ناشی از سیل، سرما، تگرگ، و طوفان غرامت به

ناپایداری طبیعت و ماهیت غیرقابل پیش‌بینی حوادث طبیعی شرایط خاصی را برای فعالیت در این زمینه ایجاد نموده است. این شرایط ریشه در شیوه فعالیت بخش کشاورزی دارد. کشاورز از زمان کاشتن بذر نهال در زمین تا خاتمه دوران رسیدن محصول و برداشت آن، هرگز از دغدغه خاطر آسوده نیست و عدم اطمینان از آینده باری است که همواره سنگینی آن را بر شانه‌های خود احساس می‌کند. بیمه نیز در مقابله با بخش کشاورزی از شرایط مشابهی برخوردار است به دلیل نامشخص بودن احتمال وقوع حوادث طبیعی، بیمه ناچار است با کمک داده‌ها و تکنیک‌های ابداع شده در صنعت بیمه خود را مسلح ساخته و آنگاه به تحلیل و تحقیق در جهت شناخت ساختار فعالیت در بخش کشاورزی و شیوه‌های عملی انطباق نظام بیمه در این بخش بپردازد. آن چه که کار بیمه را در برخورد با کشاورزی مشکل می‌سازد، برقراری سیستم‌های تعیین تعرفه در پرداخت خسارت می‌باشد. وقوع یک حادثه طبیعی می‌تواند کلیه مبنای آماری شرکت بیمه را که طی سالها فعالیت گردآوری کرده، به هم بریزد. از این رو تعیین تعرفه‌ها و پرداخت غرامت بر اساس یک روش علمی همه ساله مورد بازنگری قرار گرفته و عملاً مطالعه و بررسی برای تعیین حق بیمه مناسب و واقعی به صورت یک کار مستمر و سالانه واحد تحقیقات

■ اشاره:

رشد صنعتی بدون توسعه کشاورزی و روستایی میسر نبوده یا چنانچه تحقق یابد، موجب آن چنان عدم تعادل شدیدی در اقتصاد خواهد شد که به افزایش مشکلات فقر گسترده، نابرابری و بیکاری خواهد انجامید. متفکران علوم اقتصادی با تأکید بر نقش حیاتی و ظرفیت بخش کشاورزی در فراگرد توسعه از مفاهیم تازه‌ای چون توسعه پایدار کشاورزی سخن به میان آورده و ابعاد فراملی آن و جایگاه ویژه‌اش را نیز کلید توسعه اقتصادی و پیش فرض توسعه بخشهای دیگر اقتصاد برشمرده‌اند.

صندوق بیمه محصولات کشاورزی از سال ۱۳۶۳، با هدف حفظ و حراست از سرمایه‌های ملی در بخش کشاورزی و حمایت از روند تولید بر بخش کشاورزی آغاز به کار کرد (۱). متن ذیل خلاصه‌ای از گزارش عملکرد آن صندوق در دوره زراعی ۷۳-۱۳۷۲ است که برای آگاهی خوانندگان ماهنامه ارایه می‌شود.

گندمکاران زیان دیده، پرداخت گردید. دولت نیز حق بیمه‌ها را به صورت کمک به کشاورزان می‌پردازد. در حال حاضر روند صعودی بیمه این زراعت همچنان ادامه دارد و با افزایش ۲۵٪ در سطح بیمه شده همراه بوده است.

برنج، به علت تمرکز کشت در استانهای مازندران و گیلان و سابقه بیشتر بیمه‌ای از استقبال بیشتری در این دو استان برخوردار گردید. مشکل اساسی در بیمه برنج تعداد مالکیتها و کوچکی قطعات آن است. هم چنین توسعه سطح کشت برنج در سالهای اخیر در استانهای جنوبی کشور موجب شده تا پوشش خطرات گسترده‌تر شده، از جمله خطر تگرگ که در مراکز اصلی کشت برنج در شمال کشور چندان احتمالی برای وقوع نداشت، مطرح شود. سطح بیمه شده برنج در این دوره در مقایسه با دوره قبل ۱۰۰ درصد افزایش داشته است.

کشت پنبه که در دوره ۷۳ به دلایل متعدد از جمله نوسانات قیمت و ورود مواد مصنوعی و رقابت سایر محصولات زراعی دچار بحران و افت شدید شده بود، روبه بهبود گذاشت و به دنبال آن سطح بیمه شده نیز پس از یک تنزل فاحش مجدداً رو به افزایش نهاد. البته وسعت مناطق کشت مشکلاتی را نیز برای صندوق پیش آورد، زیرا تنوع شرایط آب و هوایی عامل مهمی در روبه‌رو

شدن با خسارت در مناطق گوناگون به شمار می‌رود؛ از جمله وقوع سرما و یخبندان که همه ساله در استان خراسان آثار زیان‌باری به همراه دارد.

بیمه چغندر قند با رشد ۱۷ درصد در سطح ۱۳ استان کشور صورت گرفت. اما زراعت سویا به دلیل تمرکز بیش از ۹۰ درصد کشت در استان مازندران با مسایل خاص روبرو است، از جمله می‌توان به محدود بودن خطرات تهدید کننده اشاره نمود، این امر موجب عدم گرایش به سوی بیمه می‌گردد. لذا تعرفه بیمه این زراعت با توجه به احتمال وقوع کم‌خطر تعدیل شده است.

از نیمه دوم سال ۷۳ کار بیمه دام صنعتی با رشد بیشتری مورد پیگیری قرار گرفت و در پایان سال بالغ بر ۲۰۰۰ رأس گاو اصیل شیری دامداریهای استان تهران، در مقابل طیف وسیعی از عوامل خطر غیرقابل کنترل بیمه گردید. بیمه دام عشایر و گله‌های قوچ اصلاح شده نیز در همین دوره آغاز شد و با تشکیل اکیپهایی متشکل از کارشناسان امور دام صندوق و سازمانهای جهاد استان و امور عشایری، عملیات اجرایی پلاک‌کوبی و صدور قرارداد بیمه را در زمانهای ییلاق و قشلاق گله‌ها انجام داده و ۵۶،۰۰۰ رأس دام عشایر بیمه گردید. دولت نیز برای کمک به این اقشار محروم تا میزان ۸۰ درصد حق بیمه عشایر دامدار را به

عنوان کمک می‌پردازد.

عملیات اجرایی طرح از مهر ماه آغاز شد و گوسفند و بز عشایر کوچ‌رو در مقابل خطرات از جمله حوادث حین کوچ، پرت شدگی، حمله وحوش، سیل، تگرگ، ... بیمه گردید. لازم به ذکر است که در این زمینه کار فرهنگی - ترویجی بسیار ضروری است، زیرا به علت دوری مناطق و مشکلات دسترسی سازمانهای منطقه عشایر با فرهنگ بیمه به کلی نا آشنا هستند.

بررسی و ارزیابی خسارتها مهمترین بخش کار و حساس‌ترین مسئولیت صندوق بیمه محسوب می‌گردد. یک ارزیابی دقیق و پرداخت به موقع با رعایت عدالت بهترین تبلیغ برای بیمه و مناسبترین شیوه ترویج فرهنگ بیمه در جوامع روستایی است. عملیات ارزیابی خسارت بلافاصله پس از کشت عینیت پیدا می‌کند و تا برداشت محصول ادامه دارد.

صندوق بیمه در زمینه آموزش و تحقیقات برای بهبود کیفی عملیات و ارتقاء سطح دانش فنی و تخصصی نیروهای خود در مقابله با فقر اطلاعاتی، فعالیت گسترده‌ای دارد. در این راستا ارتباط با مجامع بین‌المللی بخصوص از طریق سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (FAO) می‌تواند در غنی ساختن دانش فنی نیروهای انسانی صندوق نقش مؤثری ایفا نماید.

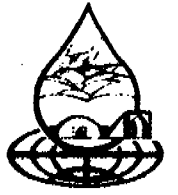
آمار وضعیت قرارداد بیمه و میزان غرامت پرداختی تا تاریخ ۱۳۷۳/۱۲/۲۹

نوع محصول	تعداد بیمه‌گذار	تعداد قرارداد	سطح بیمه شده	تعداد غرامت پرداختی	سطح خسارت دیده	مبلغ غرامت پرداختی (ریال)
گندم	۱۵۲/۳۲۲	۱۳۳/۲۵۲	۱/۰۰۵/۹۴۹	۱۰/۸۷۳	۴۵/۵۷۴	۴/۵۲۸/۲۸۰/۵۰۵
برنج	۳۴/۴۵۴	۳۴/۲۲۲	۷۲/۵۸۳	۳/۵۱۲	۴/۳۵۹	۴۵۳/۶۵۸/۳۷۶
پنبه	۲۸/۵۸۰	۳۳/۲۱۳	۱۴۰/۳۰۵	۲/۹۸۰	۶/۳۴۳	۳۳۶/۳۳۷/۶۰۲
چغندر قند	۷۳/۶۳۹	۵۶/۲۹۹	۱۷۵/۳۴۰	۳/۱۰۵	۴/۹۸۷	۴۲۷/۶۸۲/۳۱۷
سویا	۱۳/۸۸۵	۱۳/۵۵۰	۴۵/۲۸۵	۲۴۴	۳۹۲	۶۱/۲۱۰/۵۴۳
جمع کل	۳۱۳/۰۸۰	۲۷۰/۵۳۶	۱/۴۳۹/۴۶۲	۲۰/۷۱۴	۶۱/۶۵۵	۵/۸۰۷/۱۶۹/۳۴۳
گاو سیری (سه‌سده)	۲۰۰۰ (رأس)				۱۵۴ (رأس)	۱۱۸/۳۵۷/۹۷۱
قوچ	۲۱۰۰۰				۳۵	۲/۱۰۰/۰۰۰
دام عشایر	۵۶/۰۰۰				۱۵	۹/۰۰۰/۰۰۰

سطح بیمه شده به ازای هر رأس گاو سه‌سده و گاو سیری سه‌سده ۲۰۰۰ ریال و ۲۱۰۰۰ ریال برای قوچ و ۵۶۰۰۰ ریال برای دام عشایر است.

بی نوشت :

۱ - پیام سید علی میلانی مدیر عامل صندوق بیمه محصولات کشاورزی

هشتمین همایش جهانی سیستم‌های سطوح آبگیر باران

• جعفر توکلی

● اشاره

باران نعمت بزرگ الهی است که باید در حفظ و بهره‌وری هر چه بهتر از آن کوشید و شایسته‌ترین شیوه‌ها را برای تحقق این منظور به کار گرفت، چه این که هدر دادن آن بسی زیانبار و خسارت‌آمیز خواهد بود و ضربه‌های جبران‌ناپذیری بر پیکره شکوهمند طبیعت وارد خواهد ساخت و زندگی بشری را در ابعاد مختلف به اختلال می‌کشاند.

متخصصان جهاد سازندگی در کنار اقدامات گسترده علمی و عملی در این میدان، در همایش‌های جهانی آب نیز شرکت فعال داشته‌اند. آنان با ارائه مقالات و انتقال تجربه‌های سودمند و کارآمد خود توانسته‌اند شایستگی‌های علمی خود را به جهانیان بنمایانند و جایگاه درخور خویشی را در عرصه بین‌المللی، باز یابند، و هم در پرتو این کوشش‌های ارزنده بود که میزبانی کشور ما برای برپایی «هشتمین همایش جهانی سیستم‌های سطوح آبگیر باران» از طرف دانشمندان و متخصصان شرکت‌کننده در همایش، به تصویب رسید.

هشتمین همایش بین‌المللی سیستم‌های سطوح آبگیر باران به مدت ۵ روز از یکم تا پنجم اردیبهشت ماه سال جاری در مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران برگزار شد. در این همایش که به نوبه خود یکی از بزرگترین رویدادهای علمی کشور محسوب می‌شد، حدود ۱۲۰۰ نفر از محققین، متخصصان، صاحب‌نظران و کارشناسان دانشگاهی و اجرایی و عده بسیاری از دانشجویان دانشگاه‌های کشور شرکت داشتند. گزارشی که در پیش رو دارید از این گردهمایی تهیه شده که تقدیم حضور خوانندگان محترم می‌گردد.

● مقدمه

جهاد مقدس علمی و تحقیقی جهادگران - که آمیخته‌ای از تخصص و تعهد است و به سخن دیگر، از آثار مبارک فرهنگ جهادی آنان است - تحسین چهره‌های برجسته علوم مختلف آب را در پهنه جهان برانگیخت، تا آن جا که «رئیس» انجمن بین‌المللی سیستم‌های سطوح آبگیر باران، پیشنهاد رهبری این انجمن را به جمهوری اسلامی ایران داد.

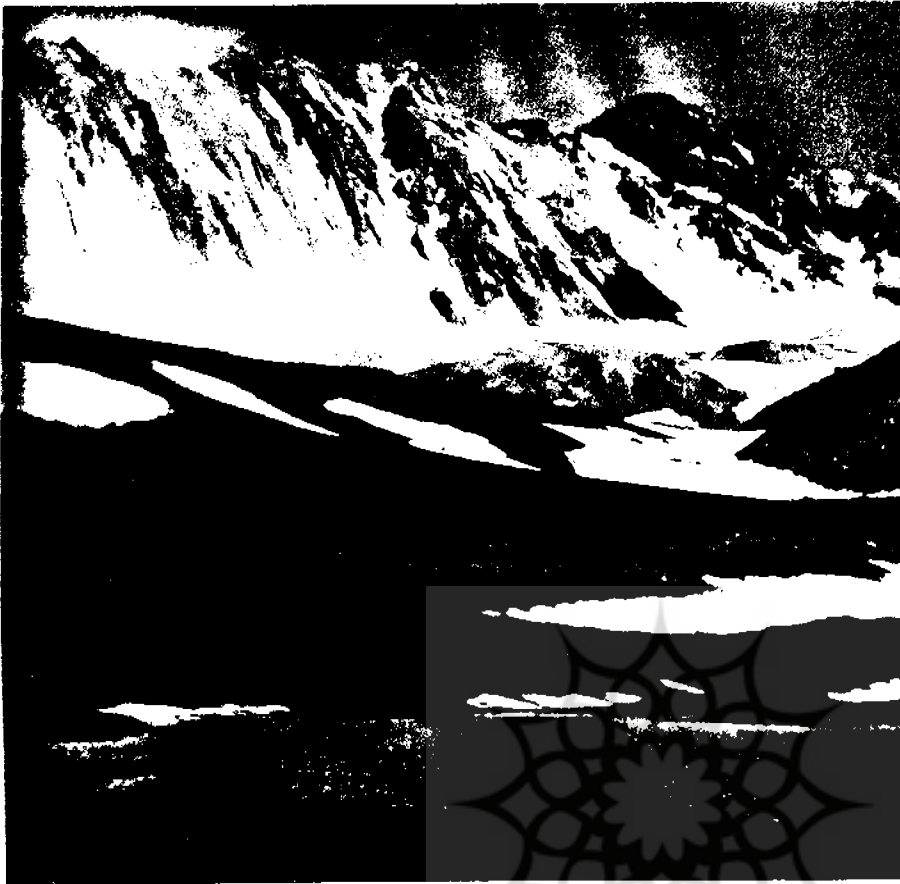
از نکته‌های ستودنی این همایش آن است که یکی از عناوین اصلی آن را آموخته‌های فرهنگی و دینی تشکیل می‌دهد، و مسئولان همایش، جایگاه در خوری به مسایلی از این دست اختصاص دادند و در واقع جهاد علمی، فرهنگ جهادی و جهاد فرهنگی را به هم آمیختند که دستاوردهای مبارکی خواهد داشت.

برگزاری همایش فوق در ایران و قریب ۲ سال برنامه‌ریزی و کار مستمر در این راستا که همکاری و هماهنگی وزارت‌خانه‌های مرتبط، سازمانها، ادارات و نهادهای گوناگون و بسیاری از مراکز علمی و دانشگاهی کشور را در برداشته است به سهم خود موجبات عطف توجه بیشتر مسئولین اجرایی و متخصصان و صاحب‌نظران مجامع علمی کشور را به مسأله بهره‌برداری بهینه از منابع آب فراهم آورده است و از بعد خارجی، ایران به عنوان کشوری مستعد برای تشکیل مؤسسه بین‌المللی آموزش و تحقیق پخش سیلاب و بیابان‌زدایی شناخته شد.

● بحران آب

در چرخه حیات، مسأله کم آبی و احتمال قهر و غضب آسمانی، از دیرباز، هراسی عظیم در دل بشر افکنده است. اکنون در آستانه قرن بیست و یکم این معضل به بحران بزرگی تبدیل شده، به نحوی که اذهان بسیاری از متخصصان کشورهای جهان را به خویش معطوف داشته است. از این رو، سازمان ملل روز ۲۲ مارس (دوم فروردین) هر سال را «روز آب» نامید و به دنبال آن، حرکت‌های کوچک و بزرگ و همایش‌های جهانی برای دستیابی به شیوه‌های نوین جمع‌آوری، نگه‌داری و بهره‌وری بهتر و بیشتر از آب، در جای‌جای گیتی، شکل گرفت.

در ادامه این حرکت، متخصصان و برگزارندگان دانش و فن در جهان، به تأسیس «انجمن

بین‌المللی سیستم‌های سطوح آبگیر باران» همت گماشتند و در تبادل اطلاعات، نوآوری‌ها و ترویج شیوه‌های مؤثر نگه‌داری از آب باران و بهینه‌سازی استفاده از آن، گام‌های ارزنده‌ای برداشتند.

● برگزاری و نقد همایش

در هشتمین همایش جهانی سیستم‌های سطوح آبگیر باران که به نوبه خود یکی از بزرگترین رویدادهای علمی کشور محسوب می‌گردیده حدود ۱۴۰ نفر از شرکت‌کنندگان مزبور از اتباع کشورهای خارجی و میهمان جمهوری اسلامی ایران بوده‌اند. همایش فوق به لحاظ تدارکات، تمهیدات، برنامه‌های گسترده، تعداد شرکت‌کنندگان، تعداد مقالات ارائه شده و... بنا به اعتراف مقامات انجمن بین‌المللی سطوح آبگیر باران بی‌سابقه بوده است. آن گونه که از آخرین آمار موجود برمی‌آید از تعداد ۶۲۷ مقاله رسیده به دبیرخانه همایش ۲۷۶ مقاله، مورد تایید هیأت داوران قرار گرفته و از این تعداد ۱۷۴ مقاله به صورت شفاهی و ۱۰۲ مقاله به صورت پوستری ارائه گردید.

همچنین از بین مقالات مذکور ۱۰۸ مقاله توسط متخصصان خارجی و ۱۶۸ مقاله توسط اساتید و کارشناسان ایرانی ارائه گردید. برنامه‌هایی از قبیل بازدیدهای قبل و بعد از همایش از طرح‌ها و تجربه‌های موفق ایران در زمینه آب‌خیزداری، استحصال آب باران و تکنولوژی سنتی چند هزار ساله کشورمان در این زمینه علاوه بر اینکه موجب آشنایی شرکت‌کنندگان با فعالیت‌ها، تجارب و توان متخصصین ایرانی می‌باشد آنها را با جاذبه‌های سیاحتی و توریستی و سوابق فرهنگ و تمدن استانهای مورد بازدید آشنا می‌سازد.

همایش فوق در حالی برگزار شد که کشور ما یکی از کم‌آب‌ترین و خشک‌ترین سالهای حیات خویش را سپری می‌کند و این امر بر ضرورت عملیات بیابانزدایی و احیای سطوح آب‌خیز کشور، تلاش در جهت استحصال آب باران و بهره‌برداری بهینه از منابع آب موجود تأکید می‌نماید. آنچه که بیش از هر چیز در این رابطه ضروری به نظر می‌رسد حل موانع و مشکلات فرهنگی، مسایل اجتماعی و اقتصادی و تعریف و تبیین مکانیسم‌های علمی و عملی جهت مشارکت مردم

در این زمینه می‌باشد، زیرا تجارب گذشته نشان داده است که سرمایه‌گذاریهای انجام شده در زمینه بیابانزدایی و آب‌خیزداری بدون توجه به نکات و مسایل فوق‌الذکر در دراز مدت موفق نبوده و ما را به سمت توسعه پایدار رهنمون نگشته است. غرس نهالهای کوچک که اغلب از سوی دستگاه‌های دولتی سازماندهی می‌شود از یک سو و قطع درختان چندین ساله و تغییر کاربری اراضی جنگلی و مرتعی به کاربریهای مسکونی و تجاری به قصد کسب منافع سرشار از حمله مساعدیق مشکلات فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی مذکور می‌باشد. در بسیاری موارد نهالهای کاشته شده در اثر بی‌توجهی، خشک و یا توسط مردم از بیخ و بن کنده شده‌اند. برنامه غرس ۶۰ میلیون نهال به نسبت ۶۰ میلیون ایرانی که در همایش فوق مطرح گردید چنانچه همراه با ملاحظات فوق نباشد یا موفقیت قابل توجهی مواجه نخواهد شد و به نظر می‌رسد بدون ترویج فرهنگ منابع طبیعی در بین مردم و جلب مشارکت آنان در طرح‌های مورد نظر به گونه‌ای که منافع کوتاه مدت و بلند مدت آنان در نظر گرفته شود و نیز از نظرات آنان از مرحله

برنامه‌ریزی تا اجرا استفاده گردد ما را با مشکلات عدیده‌ای در دستیابی به اهداف مورد نظر مواجه خواهد نمود. امری که متأسفانه در عمل کمتر بدان توجه شده است و در همایش فوق نیز درصد سیار کمی از مباحث مطروحه را به خود اختصاص می‌داد. تعداد اندک مقالاتی که مسایل اجتماعی - اقتصادی مسئله را مورد بررسی قرار داده باشند و مکانیسم‌های ترویج و مشارکت مردم را تبیین نموده باشند از یک سو و فقدان غرفه معاونت ترویج و مشارکت مردمی که به معرفی نشریات و فعالیت‌های این معاونت در زمینه فوق بپردازد این سؤال را در ذهن نگارنده ایجاد می‌نمود که آیا «استحصال آب باران برای بقاء» بدون توجه به این مهم امکان‌پذیر است؟ و چرا معاونت ترویج و مشارکت مردمی در حد قابل قبولی به معرفی

فعالیت‌های خویش نپرداخته و اهمیت نقش خویش را به شرکت‌کنندگان معرفی ننموده است؟ از سوی دیگر شاهد ارائه مقالاتی با موضوعات تکراری و مشابه به خصوص در زمینه جمع‌آوری آب از سقف منازل و ساختمانها و آب از دیدگاه اسلام و قرآن

سید جبهه‌های نور

به یاد شهید سید محمد تقی رضوی

معانی هرگز اندر حرف ناید
که بهر بی‌کران در ظرف ناید

سخن از مردی است که مردانه راوی حدیث عشق شد و عاشقی را تا مرز جان از برای معشوق، راهنمایی کرد. سخن از وجودی است که روحش آنچنان عظمتی داشت که دیگر استخوانی قفس تنش را یارای حبس چنین روحی نبود؛ و چه سخت است بیان حدیث عشق از چنین جاودانه مردی.

سخن از سید جبهه‌های نور، سید محمد تقی رضوی^۱ است؛ مسئول سابق ستاد مرکزی پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد و قائم مقام قرارگاه مهندسی رزمی خاتم‌الانبیاء (ص). شهیدی که از هنگام تولد تا لحظه شهادت، همواره در سبیل حق گام برداشت و ساده‌تر از آنچه به باور درآید، زیست. او به گونه‌ای عالم را محضر خدا می‌دید که حتی در میان دود و آتش خمپاره‌ها نیز با افریدگارش مناجات می‌کرد:

«خدایا! عاشقم، عاشق ترم کن، به دیدارت ... خدایا! با دیدن یاوران صدیقت، غبطه می‌خورم، راه مرا در کنار یاورانت قرار ده ... خدایا! در این شبهای با عظمت طلوع فجر، در کنار رزمندگان اسلام، مرا هم با همه روسیاهی به عظمت روح شهدا ببخش و بیامرز»^۲

و به راستی مصداق بارزی از شیران روز و زاهدان شب بود: مرد جبهه بود. او متعلق به تمام جبهه و دوستی برای تمام رزمندگان بود. هفت سال در بیابانهای گرم جنوب و غرب کشور مقاومت کرد.

شهید رضوی در همان ابتدای جنگ به همراه شهید دکتر چمران و دیگر یاران امام راحل، دور تا دور اهواز را کانال کشیدند و او اولین تجربه جنگی را آرمود و از همان زمان دست روی مهندسی

جنگ گذاشت. تعدادی لودر و بلدوزر و غلتک از گوشه و کنار خوزستان جمع‌آوری کرد و بنای کار مهندسی را با نیروی مردمی بنیان گذاشت. اولین ثمره فعالیت او، احداث جاده نظامیه اندیمشک تا حمیدیه در زیر دید و تیررس دشمن بود؛ به عبارتی دیگر اولین اقدام حیاتی و کارساز مهندسی جنگ.

آن زمان که امام (ره) فرمودند: حصر آبادان باید شکسته شود، همین «رضوی» ها در پیاده کردن امر رهبرشان، «ثامن‌الائمه» را تدارک دیدند و در نهایت حصر آبادان شکسته شد. شهید رضوی در آن روز نیز مسائل «مهندسی جنگ» را دنبال می‌کرد و نتیجه‌اش را در خاکریزی دیدیم که پشت رودخانه کارون احداث کرد و دید دشمن را نسبت به کل منطقه کور ساخت.

و در مواردی که آتش دشمن زیاد بود، خود روی بلدوزر کار می‌کرد و در حالی که مجبور بود در تیررس دشمن عملیات مهندسی را انجام دهد، بدون توجه به آتش شدید دشمن، خاکریز مستحکمی تحویل حزب‌الله می‌داد.

این عبارت «حزب‌الله جبهه» از خودش به یادگار مانده است. او تمام نیروهای حاضر در جبهه را حزب‌الله خطاب می‌کرد و به هر کسی که در جبهه به چشمش می‌خورد، حزب‌الله می‌گفت. به راستی چه برداشت خوبی از بچه‌ها داشت.

به یاد آوریم آن زمانی را که «رضوی» اراده کرد و در پشت کوههای الله‌اکبر و چزابه، از میان رملها جاده‌ای احداث کند و غیر ممکن را ممکن سازد. رزمندگان با تانکهایشان از آن گذشتند و در پشت دشمن حاضر شدند. و از آن روز که در اطراف تنگه استراتژیک چزابه، با امکانات کم، پا به پای خط‌شکنان، خاکریز دو جداره احداث کرد. «رضوی» در فتح المبین تمام طرحهای مهندسی

جنگ را به صحنه آورد و علاوه بر آن یکی از بزرگترین پیروزیها نصیب رزمندگان اسلام شد، چگونگی حضور نیروهای مهندسی جنگ جهاد در جبهه را تدوین کرد و سپس مسؤلیت پشتیبانی مهندسی جنگ جهاد را به عهده گرفت و با قبول این مسؤلیت، وابستگی خود را به جنگ بیشتر کرد.

... سرانجام، هنگامی که برای شناسایی منطقه عملیاتی کربلای ۱۰ در کوههای غرب حضور پیدا کرده بود، لحظه موعودش فرا رسید. او که بارها و بارها شاهد عروج ملکوتی همسنگرانش بود و حسرت این عروج را می‌خورد، ناگهان شرایط برایش فراهم آمد و با انفجار گلوله تویی که جلویش منفجر شد، چشمانش برقی زد و لحظه‌ای بعد در خون خود غوطه‌ور شد، ترکش، سینه چاکش کرده بود ولی نتوانسته بود لذت عروج او را به ملکوت اعلی بگیرد؛ زیرا چشم به آسمان دوخته بود و نبیخند زنان، گذشته‌اش را به یاد می‌آورد. او روبه نرگه خدا از نعمتی که نصیبش شده بود، به التماس افتاده بود. در این لحظه دستی به کمکش آمد. ولی او مانعش شد و خیلی آرام گفت: «... فایده‌ای ندارد، زحمت نکشید. من در آغاز راهی قرار گرفته‌ام که هفت‌سال دنیالش می‌گشتم. پس مرا تنها بگذارید و تکانم ندهید ...» «رضوی» چنان آرام و دل‌نشین از دنیا پر کشید که دل تمام همسنگرانش را به درد آورد و غم از دست رفتنش، قرارگاه خاتم‌الانبیاء را سوگوار کرد. به درستی لحظات ملکوتی به خون غلتیدن سرداری بزرگ چون او را کدام قلم توان نوشتن دارد چگونه می‌توان عظمت آن لحظه‌ها را به دیگران انتقال داد؟

۱- مولود فروردین ۱۳۳۴ مشهد مقدس. فارغ‌التحصیل انجمن سه در رشته راه و ساختمان.
۲- قسمی از بوسه شهید در تاریخ ۶۲/۱۱/۲۰

سادگی

تقی بلافاصله بعد از ازدواج به تربیت و از آنجا هم به اهواز رفت. مدتها از این موضوع گذشته بود و ما از او هیچ خبری نداشتیم افراد خانواده هوای دیدارش را داشتند، تا اینکه با آمدن عید سال (۶۱)، ما نیز اسباب سفر بستیم و روانه اهواز شدیم. من از زندگی تقی تصور دیگری داشتم. هیچ گاه تصور نمی‌کردم که زندگی او این گونه باشد. وقتی وضع زندگی او را دیدم، حیران شدم و بی‌اختیار اشکم سرازیر شد. زندگی تقی خیلی ساده بود؛ ساده‌تر از آن چیزی که حتی بتوان تصورش را کرد. کل زندگی تقی در دو پتو خلاصه می‌شد؛ آن هم دو پتویی که از جهاد به امانت گرفته بود. یکی زیرانداز بود و دیگری روانداز! او از اورکتش به حای بالش و همسرش هم از چادرش استفاده می‌کرد.

مادر شهید تقی رضوی

وابسته به خدا

همیشه التهاب و هیجانی درونی برای کاربایی داشت. وقتی به او می‌گفتی «آقای رضوی برای جلسه بیا» مثل این بود که دنیا را به او داده‌ای؛ چون می‌دانست که کار جدیدی برای او پیدا شده است. عظمت روحیه او در این بود که از نوع کار نمی‌ترسید و مهم، کاری بود که به او محول می‌شد تا به دنبال خدمت برود از هر کجا که او را احضار می‌کردند بلافاصله می‌آمد. او به هیچ چیز وابسته نبود مگر به خدا.

سرتیپ صیاد شیرازی

در آستانه رهایی

بعد از ساعتها کار در آن هوای سرد، سرانجام زمان بازگشتن فرا رسید. از سینه کش کوه آرام پایین آمدیم که ناگهان گلوله توبی در نزدیکی ما به زمین خورد. با شنیدن سوت توب همه روی زمین درازکش شدیم. بعد از آرام شدن نواصاع، نگاهی به بچه‌ها انداختم و در بین آنها چشمم به

ترکش نخورده و سمنه دراز کشیده است. برای همین باز صدایش کردم: «آقا تقی، آقا تقی، بیا منو بگیر»

در این موقع صورتش را به طرف من بازگرداند، نگاه آرامش را به من دوخت و دستش را به طرفم دراز کرد. متوجه شدم که او هم مجروح شده است. مدتی گذشت و بقیه بچه‌ها رسیدند.

ترکش آقا تقی را سینه چاک کرده بود. چشم به آسمان دوخته و تبسم کنار به نید: معشوق می‌رفت. یکی از بچه‌ها خواست تا کمکش کند، به آرامی گفت: «فایده‌ای ندارد، زحمت نکشید. من در آغاز راهی قرار گرفته‌ام که هفت سال دنبالش می‌گشتم. مرا تنها بگذارید و تکام ندهید».

او سردار دلاور جبهه، فرمانده پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد سازندگی و معاون عملیات قرارگاه مهندسی خاتمه‌الانبیاء شهید سید حمید محمد تقی رضوی بود.

از خاطرات هم‌زمین در عملیات کربلای ۱۵

آقا تقی افتاد؛ صحیح و سالم بود و هیچ آسیبی به کسی وارد نشده بود. دوباره راهمان را به طرف ماشینها ادامه دادیم. این بار با فاصله بیشتری از یکدیگر راه می‌رفتیم. من و آقا تقی جلوتر از دیگران حرکت می‌کردیم. در بین راه آقا تقی دستی به جیبش برد و بعد از مدتی وازسی کردن پرسید: «سونیچ ماشین دست شماست؟»

با تکان سر جواب مثبت دادم.

گفت «پس برو ماشین را روشن کن و نقشه‌ها را جمع کن که باید برگردیم»

قدم‌هایم را تندتر کردم. بعد از رسیدن به ماشین بلافاصله عقب آن را باز کردم تا نقشه‌ها را در آن بگذارم. فاصله من و آقا تقی پنج شش متر بیشتر نبود. در همین موقع گلوله نوبی به زمین خورد. ترکشی با پایم اصابت کرد و بی‌اختیار به زیر ماشین پرتاب شدم. در همان حال رو به آقا تقی گفتم: «آقا تقی بیا منو بگیر».

این جمله را چند بار تکرار کردم. او روی زمین به سمت خونبده بود. برای نخطه‌ای تصور کردم تو

دعوت از مؤلفان، محققان و مترجمان جهت شرکت در ششمین دوره انتخاب کتاب سال روستا

ستاد برگزاری ششمین دوره انتخاب «کتاب سال روستا» همزمان با برگزاری یازدهمین جشنواره روستا، مشتاقان و علاقه‌مندان به روستا و توسعه روستایی را به سوی خود فرا می‌خواند تا در ایام مبارک میلاد حضرت رسول اکرم (ص) از تاریخ ۲۷ لغایت ۳۱ تیرماه بهترین آثار انتشاراتی را در زمینه‌های آموزش، ترویج، توسعه روستایی، ادبیات و فرهنگ روستایی برگزیده و به جامعه معرفی نماید.

■ شرایط شرکت و انتخاب

الف) کتب منتشر شده در زمینه ترویج، آموزش و توسعه روستایی به صورت تألیف یا ترجمه

ب) کتب منتشر شده در زمینه‌های مربوط به ادبیات و فرهنگ روستایی (قصه، رمان، داستان کوتاه و قطعه ادبی) به صورت تألیف یا ترجمه

ج) مقالات تألیفی چاپ شده در مجلات علمی معتبر داخلی یا خارجی، گزارش‌های پژوهشی منتشر شده و پایان‌نامه‌های تحصیلی دفاع

شده در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترا در زمینه ترویج، آموزش و توسعه روستایی. بدینوسیله از تمامی مؤلفان، نویسندگان، محققان، مترجمان و علاقه‌مندان دعوت به عمل می‌آید جهت شرکت در مسابقه ۳ نسخه از آثار خود را که در سال ۷۵ منتشر شده به همراه مشخصات کامل مؤلف و مترجم حداکثر تا تاریخ ۷۶/۳/۲۰ به دفتر جشنواره ارسال نمایند. هیئت داوران جهت تقدیر، به صاحبان آثار برتر جوایز ارزنده‌ای اهداء خواهد نمود و کتابهای برگزیده از تسهیلات ویژه برای انتشار برخوردار خواهند شد.

شایان ذکر است اثری که بعد از تاریخ یادشده به دفتر جشنواره ارسال گردد، در مسابقه شرکت داده نخواهد شد.

■ **آدرس:** تهران - خیابان ولیعصر (عج) - خیابان بزرگمهر - شماره ۵۲ - طبقه اول

■ **تلفن:** ۶۴۱۷۲۲۲ - ۶۴۰۲۷۱۹ - ۶۴۹۳۵۰۱
نمابر: ۶۴۱۶۴۶۲

دبیرخانه جشنواره روستا

● بقیه از صفحه ۸۱

بوده است که موجب اتلاف وقت و بی‌حوصلگی شرکت‌کنندگان می‌گردد به طوری که به وضوح سالن کنفرانس خالی از جمعیت می‌شد و مباحث، جاذبه لازم را نداشت.

بعضاً با مقالات بی‌ارتباط با موضوع کنفرانس نیز برخورد داشته‌ایم که یکی از آنها مقاله پرورش زنبور عسل در منطقه گریگان قسا می‌باشد که به‌رغم اینکه پرورش زنبور عسل از پیامدهای حیای منطقه فوق بوده است لیکن ارتباط منطقی با موضوع همایش نداشت.

همایش فوق یکی از معدود همایشهای علمی بوده است که با انتشار و توزیع سریع خبر نامه‌های همایش، شرکت‌کنندگان را در جریان اخبار، اطلاعات، مصاحبه‌های انجام شده و ... قرار می‌داد.

لیکن تکرار برخی مطالب از قول افراد گوناگون موجب کاهش جاذبه خبرنامه‌ها به خصوص شماره‌های اخیر آن می‌شد. عدم انتشار مجموعه مقالات فارسی با توجه به اینکه بیش از ۱۰۰۰ نفر از شرکت‌کنندگان ایرانی بوده و بالطبع همگی تسلط کافی به زبان انگلیسی نداشته‌اند خلاف انتظار بسیاری از آنان بوده است.

علاوه بر این به‌رغم تمامی هماهنگیها، تلاشها و سرمایه‌گذاریهای انجام شده از نظر اجرایی نقاط ضعف و موارد ذیل قابل توجه بوده و انشاء ... در همایشهای بعدی و گردهمایی‌های مشابه تکرار نخواهد شد.

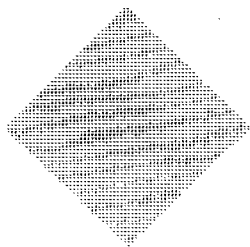
- ۱- تأخیر در اجرای برنامه‌ها و ارائه مقالات بخشهای مختلف
- ۲- تعداد مدعوین بیش از حد و ظرفیت سالن به خصوص در روز اول که موجب ازدحام، بی‌نظمی و عدم امکان پذیرایی مناسب از مهمانان شده بود.

۴- عدم تنظیم نور سالن، متناسب با پرده نمایش از طرف مسئولین مربوطه و سایه انداختن پروژکتورهای سقفی سالن بر روی آن که موجب عدم وضوح پرده نمایش و تصویر ارائه شده توسط سخنران می‌گردید.

۵- قطع مداوم صدا، اختلال در ترجمه همزمان مطالب و قطع برق.

۶- ورود مقادیر زیادی گرد و غبار از طریق دستگاههای تهویه سالن اصلی در مراسم اختتامیه و به هنگام سخنرانی آقای فروزش؛ وزیر محترم جهادسازندگی.

در خاتمه، این سنوال همیشگی مطرح می‌شود که چرا به‌رغم اینکه معاونت هزینه نداشت نام عده زیادی از کارشناسان حویث را جهت شرکت در همایش و بهره‌برداری از مباحث مربوطه متحمل گردید، متأسفانه به حر روز اول و در مراسم افتتاحیه استقبال در خور توجهی صورت نگرفت؟

فراخوان شرکت در

چهارمین نمایشگاه بین‌المللی صنایع کشاورزی و مواد غذایی

صنایع تبدیلی کشاورزی و فرآورده‌های دامی و شیلاتی

خرداد ماه ۲ - ۳۱ اردیبهشت ماه ۷۶

ماهی و میگو، فرآورده‌های جانبی همچون پودر، روغن، خاویار، صنایع دستی حاصل از آبزیان، لایسنز، دام و طیور زنده، تحقیقات و پژوهش در کلیه زمینه‌های ذکر شده و ...)

۲ - صنایع نشاسته‌ای: (نگهداری گندم و سیلو، کارخانجات آرد، نانهای سنتی و حجیم، رژیم، بیسکویت، ماکارونی، رشته، ذرت، خوراک دام و طیور، غذای کودک و ...)

۳ - صنایع قندی: (عسل، موم، زنبورداری، پرورش و نگهداری، شیرینی و شکلات، قندریزی، نوشابه دکستروز، سرم‌سازی، سوربیتول، واکسن‌سازی، دارو، صنایع سلولزی و تهیه و توزیع بذر)

۴ - صنایع روغن نباتی: (کارخانه‌های پرستندگی پنبه، صابونهای جامد و مایع، اسیدهای چرب و گلیسرین و ...)

۵ - صنایع باغی و جالیزی: (رب گوجه‌فرنگی، کمپوت، کنسرو، آمپوه، خشک‌کار و ...)

۶ - صنایع گیاهان دارویی و معطر: (فرآورده‌های برگی، کلی، ریشه‌ای، ساقه‌ای و ...)

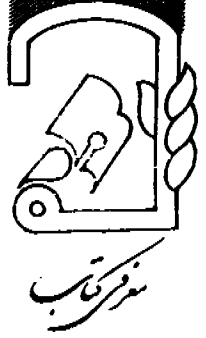
علاقتمندان برای کسب اطلاعات بیشتر می‌توانند با شماره تلفنهای ۸۹۱۹۵۴ و ۵ - ۲۱ ۸۹۶۰ داخلی ۴۳۸ و فاکس ۶۴۶۵۵۹۳ اداره تبلیغات روابط عمومی وزارت جهاد سازندگی تماس بگیرند.

به اطلاع کلیه شرکتهای تحت پوشش وزارت جهاد سازندگی از جمله کارخانه‌ها و کارگاههای صنایع روستایی و گروههای مختلف صنایع غذایی و صنایع تبدیلی کشاورزی، تولیدکنندگان و فرآورده‌های دامی و شیلاتی و شرکتهای تولیدی، خدماتی، فنی و مهندسی، صنعتی و تحقیقاتی و ماشین‌الات و تجهیزات می‌رساند که چهارمین نمایشگاه بین‌المللی صنایع کشاورزی و مواد غذایی از تاریخ ۳۱ اردیبهشت ماه لغایت سوم خرداد ماه ۱۳۷۶ در محل دائمی نمایشگاههای بین‌المللی تهران با حضور شرکتهای داخلی و خارجی برگزار می‌شود. وزارت جهاد سازندگی در نظر دارد با تلاش مضاعف همه بخشها در چهارمین نمایشگاه صنایع کشاورزی و مواد غذایی به شکلی فعالتر و کاملتر از سالهای گذشته شرکت نموده و توانمندیها و پتانسیل موجود در همه بخشها به ویژه امور دام و شیلات را به نحو احسن عرضه نماید.

لذا از کلیه شرکتهای یادشده در گروههای تخصصی زیر برای حضور در این نمایشگاه از طریق معاونتهای مربوطه دعوت به عمل می‌آید:

۱ - صنایع پروتئین حیوانی: (دامپروری، طیور، فرآورده‌های گوشتی، سوسیس، کالباس، همبرگر، پودر گوشت، روده، پشم، صنایع شیر، لبنیات، شیر پاستوریزه، استریل و خشک، پنیر، کره، ماست، خوراک دام و طیور، پرورش و اصلاح نژاد، بسته‌بندی و نگهداری، سردخانه، کشتارگاههای صنعتی، شیلات و آبزیان، صنایع تولید و وسایل صیادی، عمل‌آوری، دودی کردن، کنسرو، نمک سد کردن، بسته‌بندی، نگهداری

و هویت و فرهنگ ما بیش از پیش روشن می‌شود. می‌دانیم که تمام آن فرشهایی را که گذشتگان ما برای ما باقی گذارده‌اند و ما امروز به آنها افتخار می‌کنیم، شاهکارهایی درخشان از درستکاری، صداقت و احساس مسئولیت بوده است. خوشحالیم که آنها ایاف مصنوعی پلی‌استر، نایلون و ویسکوز را نمی‌شناختند و به رنگهای شیمیائی ارزان قیمت و کم‌دوام دسترسی نداشتند در هیچ‌یک از این فرشها مایه گره‌بافی نمی‌بینیم. هیچ فرشی را نمی‌توان یافت که در آن از گره جفتی استفاده شده باشد، در پشت تمام فرشها ردیفهای منظم و حیرت‌انگیز پودها در هر ردیف خوابیده و به خوبی از دقت بافت خبر می‌دهد و از رگه‌های نامنظم درشت چندچین یک پود خبری نیست. رنگهای این فرشها علیرغم ابتدایی بودن شیوه‌های رنگرزی به دلیل برخوردارگی از صبر و حوصله و تجربه استادان رنگرز و رنگهای زیبای محلی از غنای رنگ و ثبات عالی برخوردار است. پس چرا ما کمر به نابودی این شیوه درخشان تولید که تنها دلیل شهرت و اعتبار فرشهای ایران بوده است، بسته‌ایم؟ چرا بی‌گره‌بافی، چرا نردن پود و چرا استفاده از ایاف پلی‌استر و ایا همین اندازه خسارت که فرش ما در بازارهای دنیا دیده است، کافی نیست؟ اگر چه امروز فرش ایران در بسیاری مناطق سوای آن نقاطی که نوسوی فرشهای لوکس و عمدتاً غیر بومی عرضه می‌نمایند، دچار آسیب است. باید قبول کنیم که فرش امروز خراسان - کرمان - کاشان - اردبیل - هریس - سنندج و جوشقان و مناطق مرکزی ایران با فرشهای ۵۰ سال پیش تفاوت بسیار کرده است. در حالی که هنوز فرشهای قدیمی این مناطق با وجود رنگهای محدود و نقوش بومی و ایاف محلی خویش ارزشهای بالایی را دارند. من اطمینان دارم که بسیاری از بافندگان این فرشها تعمد خاص در اسیرسازی به فرش خویش ندارند این برعهده مسئولین و برنامه‌ریزان و نهادهایی است که در نوایات این مناطق نظارت دارند تا با ارشاد و هدایت و نظارتی دقیق از بروز این صایعات در فرش جلوگیری کنند. من برقراری این جلسه را آغازی نیکو و موثر در طرح تفکرانی به مسئولان در زمینه کاهش آسیبهای بیشتر به فرش ایران می‌دانم و امیدوارم که با بهره‌گیری از علم و تکنولوژی و همکاری سازمان علمی، بینرشته و مجهزی نظیر مؤسسه استاندارد بنوانیم روزی شاهد دوباره هر چه بالنده‌تر و ابرومندتر فرش ایرانی باشیم.

عنوان : مهندسی فرایند فعالیتهای آموزشی ترویجی
تألیف : مهندس یوسف حجازی
ناشر : معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد سازندگی
خدمات نشر : شرکت صالحان روستا
تاریخ نشر : ۱۳۷۵
تیراژ : ۳۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ : اول

نام کتاب: کشاورزی پایدار

مؤلف: C. A. Edward و همکاران

ترجمه و تدوین: عوض کوچکی - محمد

حسینی - ابوالحسن هاشمی دزفولی

ناشر: انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد

سال انتشار: چاپ اول ۱۳۷۴

قیمت: ۳۷۰۰ ریال

این کتاب نگرشی است واقعگرایانه برای ایجاد یک نظام آموزشی ترویجی و محاسباتی است، عمیق که در آن مجریان و برنامه ریزان با تفکر و هوشمندی توان و استعداد افراد را در جهت استفاده صحیح تر از امکانات و روشها و وسایل آموزشی به کار می گیرند، تا بهترین نتیجه حاصل شود.

کتاب مهندسی فرایند فعالیتهای آموزشی، ترویجی پنج فصل و یک ضمیمه در زمینه ارزشیابی، مدیریت و برنامه ریزی فعالیتهای آموزشی، ترویجی تنظیم گردیده است. در فصل نخست: کتاب با آرایه اطلاعاتی در مورد روشهای اتخاذ تصمیم برای جمع آوری اطلاعات برنامه های آموزشی ترویجی، انواع برنامه ریزی و مراحل آن به نقش تکنولوژی آموزشی به عنوان یک نظام آموزشی مطلوب در برنامه ریزی فعالیتهای آموزشی، ترویجی خوانندگان با زمینه های طراحی و برنامه ریزی فعالیتهای ترویجی آشنا خواهند شد.

در فصل دوم: نگارنده ضمن تشریح فرایند تحلیل آموزش یعنی تبدیل هدفهای کلی به مرحله ای و رفتاری، هدفهای رفتاری را به عنوان یک عامل مهم در برنامه ریزی فعالیتهای آموزشی ترویجی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است.

فصل سوم: به تهیه و ساخت برنامه اختصاص داده شده است. اهمیت برنامه و مشخصات یک برنامه خوب عملیاتی که برای طراحی یک دوره آموزشی ترویجی لازم است از دیگر نکات برجسته این فصل است.

اجراء و پیاده سازی برنامه آموزشی ترویجی چهارمین فصل کتاب را تشکیل می دهد.

ارزشیابی فعالیتهای آموزشی، ترویجی محتویات فصل پنجم کتاب را تشکیل می دهد که در آن مؤلف به تشریح مطالبی در مورد تحلیل نظام ارزشیابی، نقش و اهمیت ارزشیابی و بالاخره انواع ارزشیابی در یک دوره آموزشی ترویجی پرداخته است.

ضمناً نگارنده کتاب به منظور تکمیل مباحث فوق در قسمت ضمائم علاوه بر مفاهیم مهم و واژه های انگلیسی طرحی از یک شبکه کارگاههای آموزشی، ترویجی ارائه نموده است که نظر خوانندگان را به خود جلب خواهد نمود.

امید است مطالعه این کتاب با ویژگیهایی که از آن یاد شد، بتواند راهنمای مفیدی برای کلیه علاقمندان برای برنامه ریزی فعالیتهای آموزشی ترویجی باشد.

آنچه مسلم است کشاورزی پایدار را نباید تنها به عنوان مجموعه ای از روشها به حساب آورد بلکه باید آن را نوعی بینش قلمداد نمود که در آن جنبه های مختلف اقتصادی، اجتماعی و حتی فلسفی نهفته است و ابعاد فرهنگی آن کمتر از جنبه های فنی و تکنیکی مربوطه نیست.

این کتاب پیرامون اهمیت کشاورزی پایدار، اجزاء سیستمهای کشاورزی پایدار، اهمیت تلفیق در سیستمهای کشاورزی پایدار، تجارب کشاورزی پایدار در جهان و اثرات اکولوژیکی کشاورزی پایدار بحث می کند.

امید است معرفی کتاب کشاورزی پایدار از دیدگاههای فرهنگی در جامعه بتواند نقش مؤثری در رابطه با شناخت آن داشته و زمینه را برای توجه بیشتر به این موضوع مهم فراهم نماید و خوانندگان و علاقه مندان را برای کتابهای بعدی که در زمینه جنبه های مختلف پایداری در کشاورزی منتشر خواهد شد آماده سازد.

ضرورت دارد در آموزش آنها از وسایل آموزشی مختلف از جمله عکس استفاده نماییم. به همین دلیل باید در نشریات ترویجی از تعداد زیاد عکس استفاده شود و روش استفاده از آن را در آموزش به آموزگاران آموزش دهیم. از طرف دیگر، به لحاظ این که در این مورد بررسی کمی صورت گرفته، لازم است ضمن ارزشیابی عکسهای موجود، ویژگیهای یک عکس آموزشی به خوبی تعریف شود. پس توصیه می‌گردد، مؤسسات تحقیقات کشاورزی با همکاری متخصصین آموزشی؛ تحقیقاتی را درباره این موضوع انجام دهند.

● منابع و مآخذ

- از منابع زیر به طور مستقیم استفاده شده است.
- ۱- حاجی حسین نژاد حسین، تکنولوژی آموزشی، گروه درسی کارشناسی ارشد ترویج کشاورزی - دانشگاه تهران ۱۳۷۲
  - ۲- حاجی حسین نژاد، حسین. زیباشناسی تصویر، انتشارات تربیت ۱۳۷۲
  - ۳- حجازی یوسف، اشنایی با مواد کمک آموزشی، انتشارات دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران ۱۳۶۵
  - ۴- خطیری، ضیاءالدین، ظهور و چاپ رنگی - انتشارات سروش ۱۳۶۴
  - ۵- فی نیکر، اندریاس - تکنیک عکاسی، ترجمه نصرانی کسرانیان - انتشارات شباهنگ ۱۳۶۵
  - 6- L.H. New Comb & etal. Method of teaching Agriculture Publish Ipp 1986. American
  - ۷- در ساهاکیان و ازربیت و دبکران. عکاسی و عکاسی انتشارات سروش ۱۳۶۵
  - ۸- تمیل راسل. نابرید اصول فیلمبرداری، ترجمه سروش سراج زاهدی - سروش ۱۳۶۵
  - ۹- نغانی سعید و دبکران. تکنولوژی آموزشی، انتشارات خراسان ۱۳۷۱
  - ۱۰- عکسها از نشریه ترویجی شماره ۱۴ دفتر ترویج معاوم ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد استفاده شده است.

● پی‌نوشتها:

- ۱- عکس مستند عکسی است که واقعه‌ها را از لحاظ هسته نشان می‌دهد و ارتباطی با دیدگاه و نظرات عکاس ندارد.
- ۲- مدعی از عناصری در عکس استفاده سودمند برای

● بقیه از صفحه ۴۶

در اقتصاد کشور نقش مهمی ایفا کنند و پشتوانه محکمی برای صنایع و درآمدهای ارزی باشند. در انتها اشاره به این مطلب ضروری به نظر می‌رسد که اخیراً ژاپن به تکنیکی دست یافته است که به وسیله آن می‌توان، از ماسه، بلوک و آجر تهیه نمود. با عنایت به اینکه در بیابانها معمولاً مقادیر عظیمی تپه‌های ماسه‌ای وجود دارد (اینها را می‌توان معادن ماسه‌ای نامید) که با حرکت خود، باعث تخریب و به زیر خاک رفتن زمینهای زراعی و مراتع می‌شود، تحقیق و پژوهش در این زمینه، می‌تواند بسیار ارزشمند باشد. امروزه، آجرهای مرغوب از خاک رس تهیه می‌شود و چنانچه متخصصین ما در زمینه علم مواد و سرامیک به روشی برای تهیه آجر و بلوک حتی سرامیک از ماسه دست یابند، نه تنها به مصارف داخلی کمک می‌کنند، بلکه درآمد ارزی حاصل از آن می‌تواند، راهگشای مسائل و مشکلات باشد.

■ منابع مورد استفاده

- ۱- آرنون، ای؛ اصول زراعت در مناطق خشک، ترجمه عوض کوچکی، انتشارات آستان قدس (۱۳۶۵)
- ۲- خداکرم، علی محمد؛ بررسی خصوصیات بالقوه پرورش شتر در شرایط بیابان، سمینار بررسی مسائل مناطق بیابانی ایران (۱۳۷۱)
- ۳- زحمتکش، قدرت‌الله؛ ابطحی، سیدحسین؛ مواد معدنی دارای ارزش اقتصادی در ارتباط با شکل‌گیری مناطق کویری و بیابانی؛ سمینار بررسی مسائل مناطق بیابانی و کویری ایران (۱۳۷۱)
- ۴- فخر طباطبایی، سید محمد؛ منابع دارویی گیاهان بلوچستان؛ مجموعه مقالات طرح عمران استان سیستان و بلوچستان (۱۳۶۷)
- ۵- فخر طباطبایی، سید محمد؛ ضرورت سیاستگذاری برای استفاده از پتانسیل‌های داروایی سرزمینها در ایران؛ مجله منابع طبیعی - دانشکده کشاورزی کرج (۱۳۶۷)
- ۶- مشیری، محمد؛ پرورش و نگهداری بزهای سبزه؛ انتشارات کشاورزی و دامپروری؛ تهران (۱۳۶۰)
- ۷- میر جلیلی، سید حسین؛ ابعاد اقتصادی مناطق کویری و بیابانی ایران؛ روزنامه رسالت مورخ ۱۲ اسفند ماه (۱۳۷۲)
- ۸- میر جلیلی، سید عباس؛ مدیریت مراتع مشجر در مناطق خشک؛ مجله سنبله، سال هشتم، شماره ۷۳، (۱۳۷۴)

● بقیه از صفحه ۴۲

محل احداث شهرک، آب لوله‌کشی، را نرسانده بود، مردم اقدام به ساخت نمی‌کردند. ولی پس از آن، اقدام به ساخت منازل نمودند، لیکن بانک مسکن که قرار بود به روستاییان وام بدهد، مهلت پرداخت آن را پایان یافته می‌دانست، لذا از پرداخت وام سر باز می‌زد. جهت حل مشکلات موجود ایشان نزد فرماندار رفتند و مسایل را با وی مطرح کردند. در نتیجه، یکسری جلسات مشارکتی با حضور فرماندار و روستاییان برگزار شد و فرماندار نیز، جهت حل مشکلات روستاییان وعده‌هایی به قرار ذیل دادند:

- ۱- افزایش میزان وام اعطایی به روستاییان از ۲۰۰ به ۳۰۰ الی ۴۰۰ هزار تومان
- ۲- ساخت خانه مسکونی توسط کمیته امداد برای بیوه زنان
- ۳- تأمین مجانی برخی مصالح مورد نیاز نظیر ماسه و ...
- ۴- تأمین امکانات و خدمات مورد نیاز خانم دکتر رایت چنین نتیجه گرفت، که با برگزاری جلسات مشارکتی مذکور، برخی از مشکلات روستاییان مرتفع شد. هر چند، بعدها مشخص شد که به برخی از وعده‌های داده شده، عمل نشد، ولی در عین حال، تجربه خوبی از جلسات مشارکتی برگزار شده در جهت ایجاد هماهنگی بین مردم، مسئولین و دستگاههای اجرایی به دست آمد.

ازم به توضیح است که مباحثی که در گزارش خانم رایت به آنها اشاره شده، به طور پراکنده در گوشه و کنار وجود دارد. بعلاوه کار ایشان، فاقد مطالب و تجارب جدید کشورهای اروپایی در زمینه مشارکت بوده است. ولی در عین حال، مطالب را به نحو خوبی دسته‌بندی و آرایه کرده بودند.

قسمت دوم گزارش ایشان در مورد روستای کلاه سیاه در حد توصیفی - تحلیلی بود و نهایتاً پیشنهاد ملموس و روشنی پیرامون مشارکت و حل مسایل روستا (تا حدی که به مسأله مشارکت مربوط می‌شد) آرایه نشده است.